

Mati Erelt

ESTONIA

ADJUNKTAKS

Mati Erelt

**EESTI
ADJEKTIIVI-
SÜNTAKS**

Toimetanud Tiiu Erelt
Välja antud Emakeele Seltsi juhatuse otsusel
Kaane kujundanud Vaike Pääsuke

Erelt, M.
E74 Eesti adjektiivisüntaks. — Tallinn: Valgus, 1986. —
136 lk. — (Emakeele Seltsi Toimetised nr. 19).

Monograafia esitab eesti adjektiivpredikatiivi, adjektiivtribuudi
ning adjektiivide gradatsioonisüsteemi semantilis-süntaktilise kirjelduse.
Raamat on mõeldud eeskätt filoloogidele.

E $\frac{460200000 - 215}{M902(16) - 86}$ tellitud

81.2E

SAATEKS

Kui kümmekond aastat tagasi hakati ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis tõsisemalt mõtlema eesti keele teadusliku grammatika tegemisele ja loodi selle tarvis omaette töörühm, selgus üsna pea, et enne grammatikaraamatu koostamisele asumist on vaja läbi uurida terve hulk valgeid laike eesti keele grammatikas. Selle eeltöö käigus valmiski mitmeid suurema või väiksema mahuga väikesetiraažilisi brošüüre, mis ilmusid selle tarvis loodud sarjas “Ars Grammatica” ning kirjeldasid eesti keele morfoloogia, derivatsiooni ja süntaksi seni uurimata piirkondi või siis juba uuritud nähtusi, kuid teisest vaatenurgast. Nende tööde hulka kuulub ka käesolev monograafia, mille peatükkide algvariandid on ilmunud ajavahemikus 1977–1980 kolme “Ars Grammatica” vihikuna. Samal ajal on see töö üks osa doktoriväitekirjast, mille autor kaitses 1981. aastal Tartu Riiklikus Ülikoolis. Raamatu kokkuseadmisel on arvesse võetud niihästi nende vihikute kui ka väitekirja kohta tehtud märkusi. Kõigi arvamusalvuste ja kriitiliste märkuste eest suur tänu kolleegidele TA Keele ja Kirjanduse Instituudi grammatikasektorist ning Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedrist.

0. SISSEJUHATUS

Uurimuse eesmärgiks on anda eesti adjektiivide süntaktiline kirjeldus, s.o kirjeldada süntaktilisi konstruktsioone, mis sisaldavad adjektiivide predikaatiivi või atribuudi positsioonis, samuti tarindeid, mille abil väljendatakse omaduse intensiivsustasemeid.

Predikaatiivse adjektiivide juures ilmnevad kõige täielikumal ja selgemal kujul adjektiivide sõltuvad lauseelemendid ja nende funktsioonid lauses. Neid sõltuvusi ja funktsioone on otstarbekas kirjeldada süntaktilis-semantilistes, puhtsüntaktilistes ja süntaktilis-morfoloogilistes lausemallides, mida 1. peatükis tehaksegi. Sealjuures ei huvita iga konkreetse adjektiivide süntaktiline iseloom, vaid adjektiivide rühmadele iseloomulikud struktuurid, mistõttu neid struktuure kirjeldavate mallide juures ei esitata adjektiivide täielikke loendeid. Kõikide adjektiivide semantiliste, süntaktiliste ning morfoloogiliste kirjete esitamine on juba sõnastiku ülesanne, mille koostamine siinset ainetikku ja üldistusi ära kasutades ei peaks enam valmistama põhimõttelisi raskusi.

Adjektiivatribuudi (2. ptk) juures kerkib uurija ette atribuutitarindi ja predikaatiivilause vahekorra probleem, samuti eesti järeltäiendi olemuse, adjektiivatribuutide koordinaatsiooni ja subordinatsiooniga seotud probleemid, mis on eesti süntaksis ka õigekeelsuslikult aktuaalsed, ning paljud teisedki küsimused.

Peale nende kahe põhipositsiooni võib adjektiiv olla ka adverbiaali positsioonis, nagu nt lauses *Ta külmetas lapse haigeks. Laps läks haigena kooli*, kuid et adjektiiv esineb neis tarindeis juba verbist sõltuva lauseelemendina, siis ei kuulu selliste lausekonstruktsioonide kirjeldamine mitte enam adjektiivisüntaksi, vaid verbisüntaksi ülesannete hulka.

Adjektiivisüntaksisse kuulub veel adjektiivide gradatsioon (3. ptk), s.o nähtus, mille all mõistetakse adjektiividega tähistatud omaduste intensiivsuse väljendamist. Kirjeldusobjektideks on siin

komparatiiv-, superlatiiv- ja ekvatiivtarindid, funktsionaalset võrdlust ning absoluutset gradatsioonit väljendavad tarindid.

Töös analüüsitav keeļmaterjal pärineb põhiliselt kolmest allikast. Küllaltki palju on kasutatud Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjakeelekartoteeki (lühendatud KK), millest on võetud materjali XX sajandi II poole kirjakeele kohta. Osa keeleainest on sedeldatud mitmetest 70-ndatel aastatel ilmunud tekstidest. Nii ühel kui ka teisel juhul on lauset enamasti lihtsustatud, jättes sellest välja niisuguseid osi, mis uuritava nähtuse illustreerimise seisukohast on tarbetud. Lihtsustamisest on tingitud allikaviidete puudumine lausete juures. Kolmanda osa lausetest on töö autor moodustanud täielikult ise. Omaenda keelepädevusele tuginemine oli paratamatu siis, kui kartoteegis ja tekstides puudusid näited täiesti aktsepteeritavana tunduva tarindi kohta, samuti siis, kui oli vaja esitada ühe ja sama lause eri süntaktilisi variante.

1. PREDIKATIIVNE ADJEKTIIV

1.0. Käesoleva peatüki ülesandeks on esitada predikatiivset adjektiivide sisaldavate lausete mallid. Enne konkreetsete lausete ja nende mallide juurde asumist peatatakse üldisemat laadi küsimustel: piiritletakse lausete rühm, mille põhjal lausemalle leitakse, antakse adjektiivilause mallide üldiseloomustus ning esituskokkulepped.

1.0.1. *olema*-lauseid

Kuivõrd töö huviorbiidis on adjektiivile orienteeritud lausemallid, siis ei vaadelda siin adjektiivide kui sõltuvat lauseelementi, vaid seda, mis adjektiivist endast lauses sõltub – eelkõige adjektiivide reksioonilisi laiendeid. Just predikaadi koostises avaldub adjektiivide reksiooniline potentsiaal kõige täielikumal kujul. Kuid adjektiiv ei saa grammatiliselt õiges lauses kunagi täita predikaadi positsiooni üksi, vaid kui predikatiiv ainult koos verbiga. Selleks et tabada adjektiivide valentsi selle täielikul kujul, peab seega uurima juhtumeid, kus adjektiiv esineb koos verbiga. Et verb toob lausesse ka oma valentsi, siis tuleb eristada seda, mis on adjektiivist tingitud, sellest, mis on verbist tingitud. Verbe, mida adjektiiv laiendab, on palju. Verbisüntaksi seisukohalt on oluline kindlaks teha, millised verbid hõlmavad ise täielikult predikaadi positsiooni, millised koos adjektiiviga. Kui mõlemad võimalused tõesti eksisteerivad, siis ilmselt mingi üleminekuvalaga, vrd lauseid: *Laps on haige. Laps jäi haigeks. Laps näis haigena. Hoolimatu ema külmetas lapse haigeks.* Mida konkreetsem on verbi tähendus, seda enam avaldub tema süntaktiline iseseisvus, eraldatus adjektiivist ning seda raskem on kindlaks määrata adjektiivide süntaktilist mõjusfääri. See viimane teadmine on tegelikult ainus, mis praegu siinsest probleemikompleksist huvi pakub. Adjektiivisüntaksi seisukohast pole tegelikult sugugi oluline, milliste

verbide puhul on õige rääkida liitpredikaadist, milliste puhul mitte, millised verbid millise (nominatiivse, translatiivse või essiivse) vormiga adjektiive nõuavad jne. See kõik on verbisüntaksi ülesanne. On vaja kindlaks teha üksnes see, millise verbiga lauses avalduvad kõige väiksema “verbilise müraga” adjektiivi sisulised ja vormilised sõltuvused. Õigupoolest on ammu teada, et selliseks verbiks on *olema*. Oma üldise sisu tõttu on *olema* predikatiiviga lauses üksnes selline element, mis loob predikaadi – kannab aja, kõneviisi jms tunnuseid, kuna predikaadi põhilist leksikaalset sisu kandev osa on predikatiiv. Käesolevas töös piirduetaksegi ainult *olema*-lausetega, eeldades, et kõik see, mida tingib adjektiiv *olema*-lauses, peab alles jääma ka neis lauseis, kus *olema* asemel on mingi teine verb, ainult et neis teistes lausetes ei avaldu see enam nii puhtal kujul.

Mis puutub adjektiividesse endisse, siis käesolevas töös kirjeldatakse ennekõike puhtadjektiivset rektsiooni, st fikseeritakse leksikaalsemantiliselt primaarsete, s.o omadust väljendavate adjektiividega lausete malle. Ei jäeta kõrvale ka desubstantiivsete suhteadjektiividega lauseid, kuid need koonduvad kõik ühte, kõige elementaarsemasse üheargumendilisse lausemalli. Lauseid, mis sisaldavad deverbaalseid adjektiive, siin ei vaadelda, kuna see osaliselt dubleeriks verbisüntaksit.

1.0.2. Adjektiivilauseste mallidest üldiselt

Adjektiivilauseste klassifikatsioon antakse käesolevas töös kolmesuguste lausemallide kujul. Need on semantiliselt (täpsemalt semantilis-süntaktilised) mallid, lauseliikmelised (puhtsüntaktilised) mallid ning morfoloogilised (täpsemalt morfoloogilis-süntaktilised) mallid.

Lauseste semantiliselt mallid fikseerivad lause struktuuri predikaadi (sündmuse tähistaja) ning argumentide (sündmuse osaliste tähistajad) semantiliste funktsioonide termineis. Predikaadi semantiliselt funktsioonid on tegevus (*Ma söön*), protsess (*Klaas purunes*), seisund/omadus (*Klaas on katki*. *Tüdruk on ilus*). Argumenti semantiliselt funktsioonid on agent (tegevuse sooritaja, nt *Emma peseb põrandat*), instrument₁ (tegevuse sooritamise vahend, nt *Isa lõhub kirvega puid*), instrument₂ (resultaatsündmuse vahetu põhjustaja kausatiivses situatsioonis, nt *Ta hämmastas mind oma käitumisega*. *Ta käitumine hämmastas mind*), kogeja (psüühilises või füsioloogilises protsessis või seisundis olija, nt *Ma tean seda*. *Jaan on õnnelik*), patsient (semantiliselt kõige neutraalsem funktsioon, hrl objekt, millele tegevus on suunatud, või objekt, mis on mingis mittepsüühilises või mittefüsioloogilises seisundis või protsessis, nt

Poiss loopis *kive*. *Aken* purunes. *Aken* on katki), benefitsient (oma- ja või saaja, nt *Poisil* on raamat. Ma andsin *poisile* raamatu).

Lauseliikmelised mallid fikseerivad lause struktuuri lauseliikmete termineis. Morfoloogilised mallid opereerivad sõnaklasside ning morfoloogiliste kategooriatega. Lausete klassifitseerimisel esitatakse kõigepealt semantilised lausemallid. Seejärel seatakse iga semantilise lausemalliga vastavusse üks või mitu lauseliikmelist malli ning lõpuks näidatakse ära iga lauseliikmelise malli võimalikud morfoloogilised realiseeringud morfoloogiliste lausemallide kujul.

Kõik mallid esitatakse valemitega, mis sisaldavad predikaadi sümbolit (*PRED*) ja argumentide sümboleid (a^1 , ..., a^n). Argumendisümbolid on varustatud ülaindeksitega, mis annavad võimaluse eri mallitüüpide komponente üksteisega vastavusse seada. Predikaadi ning argumentide sümboleid juurde lisatakse semantilises mallis info predikaadi ning argumentide semantiliste funktsioonide kohta, lauseliikmelises mallis näidatakse argumentide lauseliikmelisus ning morfoloogilises mallis predikaadi ja argumendi sõnaliik ning relevantsem morfoloogilised kategooriad. Nimetatud kolme mallitüüpi illustreerivad järgmised näited:

PRED:seisund a^1 :kogeja a^2 :patsient

a^1 :subj *PRED* (a^2 :adv)

a^1 :N+nom *PRED:olema* A (a^2 :N+peale)

Kai oli poisi peale pahane

Semantiline mall ei ole mitte niivõrd konkreetse lause kirjeldus, kui võrd teatud predikaadile või predikaatide rühmale iseloomuliku situatsiooni kirjeldus. Seetõttu semantilises mallis argumendi fakultatiivsust ei näidata.

Lauseliikmeliste mallide elemendid esitatakse nii, et nad kajastaksid neutraalset sõnade järjekorda lauses. Üksnes siis, kui laiendi neutraalasend on abiverbi ja predikatiivi vahel, ei saa praeguse esitusviisi juures olukorda täpselt edasi anda: sel juhul on predikaat paigutatud ikkagi laiendist ettepoole. Infot tegeliku sõnajärje kohta annab sel juhul näitelause. Lauseliikmelised mallid näitavad ka argumentide fakultatiivsust: fakultatiivne argument pannakse ümarsulgudesse. Sümbol *PRED* osutab lauseliikmelises mallis nii semantilisele predikaadile kui ka lauseliikmele, st antud juhul *PRED* = *PRED:pred*. Iga morfoloogilise lausemalli juures esitatakse näitelauseid ning loetletakse adjektiive, mis sobivad sellesse malli.

Mallistiku juures antakse ka mallidevahelised transformatsioonivahekorrad. Need pole transformatsioonid generatiivgrammatika mõttes, vaid ekvivalentsivahekorrad sama kirjeldustasandi eri struktuuride vahel. Transformatsioone on kahte tüüpi. Ühed on sel-

lised, mis muudavad mingi morfoloogilise lausemalli teiseks morfoloogiliseks malliks ühe lauseliikmelise malli raames, nt transformatsioon:

- ↔ $a^1 : N+nom$ PRED:olema A $a^2 : N+peale$
- ↔ $a^1 : N+nom$ PRED:olema A $a^2 : N+all$
- ↔ *Ma olen sinu peale kuri*
- ↔ *Ma olen sulle kuri*

Teised transformatsioonid muudavad ka lauseliikmelist malli. Sellise transformatsiooni esitamisel tuleb näidata nii lauseliikmelises kui ka morfoloogilises mallis toimuvad muutused. Näiteks:

- ↔ $\left[\begin{array}{l} a^2 : subj$ PRED $a^1 : adv$ \\ $a^2 : N+nom$ $olema$ A $a^1 : N+all$ \end{array} \right]
- ↔ $\left[\begin{array}{l} a^1 : adv$ PRED $a^2 : adv$ \\ $a^1 : N+ad$ PRED:olema A $a^2 : V_{da}$ \end{array} \right]
- ↔ *Suitsetamine on mulle kahjulik*
- ↔ *Mul on kahjulik suitsetada*

Lausematerjalist lausemallide abstraherimiseks on redutseeritud konkreetsetest lausetest kõik need sõnavormid, mille olemasolu lauses pole predikaadist tingitud. Sel viisil minimeeritud lause elementide (sõnavormide) asendamisel sõnaliikide ning morfoloogiliste kategooriate sümbolitega (seejuures jättes arvestamata kõik adjektiivisüntaksi seisukohalt ebaolulised morfoloogilised kategooriad, nt aja, kõneviisi jms)¹ saadaksegi morfoloogilis-süntaktiline lausemall. Viimane on võrdlemisi üldine lause mudel. Mallide transformatsiooniseoste kirjeldamisel ei saa siiski alati opereerida nii üldiste mallidega, mõningatel juhtudel tuleb lähtuda nende mallide allmallidest. Teiste sõnadega, mõnikord ei rakendu transformatsioon üldise malli mis tahes realiseeringu puhul, vaid üksnes nende realiseeringute mingi allhulga puhul. Selle allhulga piiritlemiseks – transformatsiooni rakendumise tingimuste määramiseks – tuleb mõnikord arvestada argumentide sisestruktuuri. Näiteks lauset *Ma olen rõõmus selle üle, et sa tulid* kirjeldab mall:

$a^1 : N+nom$ PRED:olema A ($a^2 : N+üle$),

täpselt samuti nagu lauset *Ma olen rõõmus kingituse üle*. Lauset *Ma olen rõõmus, et sa tulid* kirjeldab aga mall:

$a^1 : N+nom$ PRED:olema A ($a^2 : KL$)

On selge, et mitte kõik esimese malli laused ei ole transformeeritavad teise malli lauseteks (vastupidine kehtib tõenäoliselt küll,

¹ Reduktsioonipõhimõtete kohta vt nt Rätsep 1978 : 13–17.

muidugi kui silmas pidada ka nendele mallidele vastavat semantilist malli). Esimese malli laused on transformeeritavad teise malli lauseteks ainult siis, kui $N+üle$ esindab argumenti kujul $N_{see}+üle$ KL, seega argumenti, mis koosneb kõrvallausest ning tema asesõnalisest korrelaadist, milleks on harilikult asesõna *see*. Transformatsioonide kirjeldamisel esitatakse see tingimus nii, et fikseeritakse transformatsioonivahekord esimese malli allmalli ning teise malli vahel, loetledes seejuures ka adjektiivid, mille korral transformatsioon rakendub. Kõnealune transformatsioon ise on järgmine:

$$\Leftrightarrow \begin{array}{l} a^1 : N+nom \text{ PRED:olema } A \ a^2 : N_{see}+üle \text{ KL} \\ a^1 : N+nom \text{ PRED:olema } A \text{ KL} \end{array}$$

Transformatsiooniseose fikseerimisel ei näidata nende mallelementide fakultatiivsust, mida transformatsioon puudutab. Transformatsiooni rakendatavuse seisukohalt võivad fakultatiivsed olla ainult need mallelemendid, mida transformatsioon ei puuduta. Adjektiiviloend on transformatsioonide juures tarvilik üksnes siis, kui mitte kõik vaadeldavate mallide adjektiivid ei luba vastavat transformatsiooni.

Kõiki adjektiive, millele on iseloomulik mingi mall või mingi transformatsioon, üles lugeda on praktiliselt võimatu ning seetõttu jäävad töös esitatavad adjektiiviloendid lahtiseks. Muidugi on silmas peetud ka seda, et käesolev töö saaks pakkuda midagi leksikograafialegi, mistõttu adjektiiviloendeid ei ole siiski ülepingutatult piiratud. Üldiselt on talitatud põhimõtte järgi võtta malli või transformatsiooni juures olevasse adjektiiviloendisse ainult need adjektiivid, mille kohta on käepärast näide kirjandusest. Üksnes sellistel juhtudel, kui adjektiivi tarvitamine mingis konstruktsioonis tundub tõesti väga loomulikuna, aga kirjandusest pole õnnestunud sobivat näidet leida ning ka KKI kirjakeelekartoteegis on selles kohas lünk, on lisatud adjektiiv ja näitelause loendisse pelgalt omaenda keeletunde alusel. Mõningate perifeersete mallide puhul on peetud vajalikuks viidata näite allikale.

1.1. ÜHEARGUMENDILISED LAUSEMALLID

Üheargumendiliste lausemallide hulk sisaldab kaks semantilist lausemalli.

- 1   PRED:seisund a:patsient
- 1-1   a:subj PRED
- 1-1-1   a:N+nom PRED:olema A
- Maakera on ümmargune*

A = must (Tahvel on must), valge (Kleit on valge), punane (Mehe nägu on punane), .., ümmargune, kandiline (Kast on kandiline), seebine (Käed on seebised), mullane (Labidas on mullane), jahune (Kott on jahune), .., katkine (Kindad on katkised), .., tõenäoline (Teie oletus ei ole tõenäoline), loogiline (Versioon ei ole loogiline), väär (Ülesande lahendus on väär), õige (Sinu jutt pole õige) jne.

Käesolev mall on tõenäoliselt kõige levinum adjektiivilauseste mall eesti keeles. Et praktiliselt pole võimalik loetleda kõiki adjektiive, mida selle malli järgi tarvitatakse, siis pole mõtet loendit pikendada.

1-1-1a a:N_{see} +nom KL PRED:olema A
See, et Jaan võtab naise, on õige
See on õige, et Jaan võtab naise

Mall 1-1-1a on malli 1-1-1 allmall. Ta kirjeldab lauseid, mis erinevad malli 1-1-1 ülejäänud lausetest selle poolest, et nimisõna positsioonis on näitav asesõna *see*, millest sõltub kõrvallause. Prosubstantiiv *see* on teiste nimisõnadega võrreldes iseäralik selle poolest, et ta esineb nimetatud kõrvallauseste korrelaadina, mistõttu teda on võimalik lausest elimineerida, ilma et lause sisu oluliselt muutuks. Selline elimineerimine muudab malli 1-1-1a lause malli 1-1-2 lauseks. Esimeses näitelauseis paikneb kõrvallause vahetult asesõna *see* järel, teises jääb tema sisuline sõltuvus asesõnast küll püsima, kuid vormiliselt on ta end sellest asesõnast "lahti rebinud" ning paigutunud predikaadi järele, st lause on mitteisomorfses sõnajärgjega.

A = juhuslik (*See, et tädi jäi trammi alla, on täiesti juhuslik*), seaduspärane (*See on seaduspärane, et kuritööle järgneb karistus*), tõenäoline (*See, et täna jäävad loengud ära, on tõenäoline*), .., ilus (*See ei ole ilus, et sa oma naise maha jätsid*), inetu (*See, et te mulle valetate, on inetu*), kahetsusväärne (*See on kahetsusväärne, et Jüri oma tööd ei lõpetanud*), kiiduväärne (*See on kiiduväärne, kui poeg ema aitab*), loomulik (*see, et ema oma last armastab, on ju loomulik*), loogiline (*See on loogiline, et Peeter võitis Mihkli*), rumal (*See on rumal, kui töö tegemata jääb*), tavatu (*See on tavatu, kuidas ta röömustab*), viisakas (*See on viisakas, kui te daamil kätt suudlete*), väär (*See on väär, et maakera on kandiline*), õige jne.

1-1-2 PRED:olema A a:KL
On õige, et Jaan võtab naise

Mall 1-1-2 kirjeldab nendesamade adjektiividega lauseid, mis mall 1-1-1a.

Nii mallil 1-1-2 kui ka allmallil 1-1-1a on allmall:

(a:N_{see}+nom) KL PRED:olema A a^{sek}:N+el/N+poolt

(See,) et te mind vaatama tulite, on teist/teie poolt väga kena
(See) on väga kena teist/teie poolt, et te mind vaatama tulite

See allmall kirjeldab lauseid, milles on elatiivi käändes, harve-
mini *N+poolt* kujul esinev komponent, mis väljendab kõrvallause
predikaatverbiga avaldatud tegevuse agenti, olles pealause liige vaid
vormiliselt. Selliseid sisestatud lausest lause põhipredikaadi allu-
vusse "tõstetud" argumente nimetatakse käesolevas töös sekundaar-
seteks argumentideks.

Võimalik siiski, et leidub üksikuid adjektiive, mis esinevad
kõrvallausega ainult sellise elatiivse või *N+poolt*-kujulise kompo-
nendi olemasolu korral, mitte aga selle puudumisel, vrd lauseid
See oli teist väga lahke, et te mind aitasite. ?*See oli väga lahke, et*
te mind aitasite. Kui nii, siis tuleks selliste adjektiivide korral kõnes-
olev mall ülendada allmallist iseseisvaks malliks.

1-2 (a^{sek}:adv) PRED a:subj/adv

1-2-1 (a^{sek}:N+ad) PRED:olema A a:V_{da}
(Sul) ei ole viisakas täis suuga rääkida

A = ilus (Teil ei ole ilus niimoodi rääkida), inetu (Jüril on inetu
Marit petta), loomulik (Meil on loomulik kasvatada lapsi internat-
sionalismi vaimus), rumal (Teil on rumal oma tööd pooleli jätta),
viisakas, väär (Teil on väär niimoodi talitada), õige (Jaanil oleks
õigem puhata) jne.

Ei ole päris selge, mis lauseliikmeks pidada käesolevas lause-
tüübis *da*-infinitiivi. Et ta on semantiline subjekt, selles pole kaht-
lust. Kommunikatiivne subjekt on aga adessiivne lauseelement,
ning kuivõrd *da*-infinitiivil puuduvad ka subjekti vormitunnused,
siis loeme ta siin pigem mingiks subjekti ja adverbiaali vahepealseks
elemendiks kui päris subjektiks. Sellest on tingitud ka tähistus
subj/adv lauseliikmelises mallis. Adessiivne lauseelement ei ole siin
jällegi primaarne argument, mida predikatiivne adjektiiv ise sisuli-
selt nõuab (vrd lauseid *Jüril on igav ükski olla* ja *Teil on kahjulik nii*
palju suitsetada, kus adjektiivid *igav* ja *kahjulik* nõuavad vastavalt
kogejat ja benefitsienti). See võib osutada ainult *da*-infinitiiviga
väljendatud protsessi osalisele, seega tegemist on sekundaarse
argumentiga, mis on lause moodustamise käigus sekundaarse predi-
kaadi alluvusest tõstetud primaarse predikaadi alluvusse.

TR 1 a:N_{see}+nom KL PRED:olema A
↔ PRED:olema A a:KL

↔ *See, et Jaan võtab naise, on õige*

↔ *On õige, et Jaan võtab naise*

A = malli 1-1-1a adjektiivid.

TR 2

- ↔ $\left[\begin{array}{l} \text{a:subj PRED} \\ \text{a:N}^{\text{see}} + \text{nom kui-KL PRED:olema A} \\ \text{a}^{\text{sek}} : \text{adv PRED a:} \begin{array}{l} \text{subj} \\ \text{adv} \end{array} \end{array} \right]$
- ↔ $\left[\begin{array}{l} \text{a}^{\text{sek}} : \text{N+ad PRED:olema A a:V} \\ \text{See ei ole viisakas, kui sa räägid} \text{da} \text{täis suuga} \end{array} \right]$
- ↔ *Ei ole viisakas, kui sa räägid täis suuga*
Sul ei ole viisakas rääkida täis suuga

A = malli 1-2-1 adjektiivid.

Mõned kommentaarid TR 2 kohta. Nagu nähtub skeemist, on antud transformatsioon võimalik ainult *kui-KL* puhul. Põhjus on selles, et *da*-infinitiiv osutab sündmuse irrealaalsele. Selle irrealaalse ainus enam-vähem samaväärne kõrvallauseline väljendusmoodus on tingimusliku *kui*'ga kõrvallause (vrd aga näiteks laused: *Ei ole viisakas, et sa räägid täis suuga* ≠ *Sul ei ole viisakas täis suuga rääkida*). Adessiivsele argumendile vastab *kui-KL* subjekt, adessiivse argumendi puudumine tähendab aga kõrvallausega väljendatud tegevuse impersonaalsust (*Ei ole viisakas rääkida täis suuga* = *Ei ole viisakas, kui räägitakse täis suuga*).

Transformeeritavad pole siiski mitte kõik *kui*-kõrvallausega laused, vaid ainult need, mis väljendavad nn protsessnominalisatsiooni. N. Arutjunova (1976 : 70–73) eristab nominalisatsiooniga väljendatava propositsioonitähenduse tüübi alusel kolme liiki nominalisatsioone: protsess-, fakt- ning propositsioonnominalisatsiooni. Kui silmas pidada adjektiive, millest nominaliseerunud tarind sõltub, siis protsessnominalisatsiooni korral iseloomustab adjektiiv nominalisatsiooniga väljendatud protsessi ennast, selle toimumise viisi. Faktnominalisatsiooni korral iseloomustab adjektiiv (enamasti hinnanguline adjektiiv) protsessi kui fakti; sageli saamegi lausesse paigutada adjektiivi järele sõna *fakt* (vrd *On kahetsusväärne, et te räägite täis suuga* ~ *On kahetsusväärne fakt, et te räägite täis suuga*). Propositsioonnominalisatsioon seostub eelkõige tõesust, väärust jms väljendavate adjektiividega, kusjuures nende adjektiivide järele on enamasti paigutatavad sõnad *seisukoht, väide, arvamus* vms (vrd *On õige, et Mari on viie aastane* ~ *On õige väide, et Mari on viie aastane*). N. Arutjunova (1976 : 73) väidab, et protsessnominalisatsioon on alati täielik nominalisatsioon, st üldjuhul (deverbaalne või deadjektiivne) nimisõna, aga mitte näiteks kõrvallause. Eesti keeles see küll nii ei pruugi olla (ning vaevalt see vene keelegi kohta kehtib). On päris ilmne, et niihästi lause *Ei ole viisakas, et sa räägid täis suuga* kui ka lause *Ei ole viisakas, kui sa räägid täis suuga* erinevad tähendustüübilt lauseist *On kahetsusväärne, et sa*

räägid täis suuga ja *On kahetsusväärne, kui sa räägid täis suuga* ning samuti lausest *On tõenäoline, et sa räägid täis suuga*. Ning muu hulgas kinnitab seda seegi asjaolu, et *da*-infinitiivseks on transformeeritav küll *Ei ole viisakas, kui sa räägid täis suuga* ($\rightarrow$ *Sul ei ole viisakas rääkida täis suuga*), aga mitte *On kahetsusväärne, kui sa räägid täis suuga* ($\rightarrow$ **Sul on kahetsusväärne rääkida täis suuga*).

Käesoleva semantilise lausemalli juures vaadeldakse veel üht lauseliikmelist malli ja sellele vastavaid morfoloogilisi malle, mille lausetes üks adjektiivide laiendeid ei ole sisuliselt temast tingitud.

1-3 a:subj PRED (a^{sck} :adv)

Sekundaarne argument (kasutame ka selliste vabade laiendite kohta niisugust nimetust) tähistab harilikult tegevust, primaarne argument aga osutab objektile, millest see tegevus lähtub, üksikjuhtudel ka objektile, millele see tegevus on suunatud. Esimest tüüpi esindavad laused *Poiss on ahne sööma*. *Poiss on maias tüdrukute järele jms* (mallid 1-3-1–1-3-5). Tegevus võib olla väljendatud kas otseselt, nagu esimeses lauses, või kaudselt – tegevusobjekti kaudu, nagu teises lauses. Adjektiiviga väljendatav omadus iseloomustab mitte ainult tegevuse sooritajat, vaid ka tegevust ennast, õigemini tegevuse sooritajat tegevuse kaudu. See ilmneb, kui kõrvutada näiteks lauseid *Rong on aeglane sõitma* ning *Rong sõidab aeglaselt*, *Mees on usin töötama* ning *Mees töötab usinasti*, *Poiss on ahne sööma* ning *Poiss sööb ahnelt*.

Teist tüüpi lauseis avaldub tegevus *da*-infinitiivi kaudu: *Su laul on ilus kuulata*.

1-3-1 a:N+nom PRED:olema A (a^{sck} :V_{ma})

Rotid olid käbedad (põgenema)

A = ablas (Mees oli ablas sööma), aeglane (Rong oli aeglane sõitma), agar (Juss oli olnud agar kirjutama), ahne (Ta oli ahne jooma), erk (Saksad olid ergud seadust tähele panema), hoolas (Ta oli hoolas käima), hooletu (Arst oli hooletu ravima), kange (Nad olid kanged suurustama), kerge (Hädad olid kerged tulema), kiire (Kuulujutud olid kiired levima), kitsi (Lisapalu andma oli ta kitsi), krapts (Ta oli krapts naisi tantsitama), käbe, kärme (Kalle oli kärme seletama), laisk (Rahvas polnud laisk järeldusi tegema), nobe (Ta oli nobe mind kaitsma), närb (Ta oli närb sööma), osav (Rebane oli osavam purelema kui mäger), raske (Raha oli raske tulema), südi (Ants on südi sõnelema), terane (Ta silm oli terane kõrgust fikseerima), tige (Vesi oli kõige tigidam korjuseid hävitama), tragi (Eriti tragid võõraid kiusama olid vanad koduhaned), tubli (Poeg on tubli ema aitama), usin (Sa oled kole usin kaebama), vali (Jaak oli vali vastu pidama), varmas (Kaubasaksad olid varmad otsima uusi ostjaid),

viks (Jaapanlannad olid tähelepanuäratavalt viksid kättpidi tänama), vilgas (Samuel oli vilgas täitma tellimusi), virk (Sirelid olid virgad ehtima end kevadpeoks), visa (Kopsupõletik oli visa vaibuma), väle (Enn oli väle lambaid pesijatele kätte viima) jne.

Kolmes järgmises mallis väljendab sekundaarne argument kas tegevust või objekti, millele tegevus on suunatud.

1-3-2 a:N+nom PRED:*olema* A (a^{sek} :N+all)

Endel on usin (tööle)

Vanamees on (naistele) maias

A = kange (Eriti kange on masseerimisele Eeva), kärmas (Ta oli tööle kärmas), laisk (Sulane olnud laisk tööle), maias, usin jne.

1-3-3 a:N+nom PRED:*olema* A (a^{sek} :N+peale)

Ta oli tragi (iga töö peale)

Vanamees oli maias (naiste peale)

A = ahne (Ta oli raha peale ahne), kange (Sina oled iga töö peale kange), kraps (Töö peale oli ta kraps), maias, terane (Taskuvaranduse vahetamise peale oli ta väga terane), tragi jne.

1-3-4 a:N+nom PRED:*olema* A (a^{sek} :N+järele)

Olin lausa hull (Sanna järele)

A = ahne (Peet oli ahne kuulsuse järele), hull, käbe (Taat oli veel käbe naiste järele), maias (Joosep oli viina järele maias), näljane (Inimesed on näljased vabaduse järele) jne.

Need neli morfoloogilist malli ei kirjelda mitte kõiki a^{sek} võimalikke vormilisi realisatsioone lausetes, kus primaarne argument osutab tegevussubjektile. a^{sek} võib esineda ka muudes vormides. Kuid need on hoopis lõdvemas sõltuvuses adjektiivihendusest ja predikaadi adjektiivsusest üldse ning seetõttu on mallide esitamisel siin vähe mõtet. Sellised on näiteks vormid *N+ad: Puude langetamisel oli ta saamatu*, *N+juures: Puude langetamise juures oli ta saamatu* jne. Nendest mõnevõrra suuremal määral pretendeerib adjektiivilauseste malli õigustele järgmine mall:

(1-3-5) a:N+nom PRED:*olema* A (a^{sek} :N+in)

Äriasjades oli vanahärra veel küllaltki energiline

/Vanahärra oli veel küllaltki energiline/

A = abitu (Matemaatikas oli Jaan lausa abitu), agar (Selles töös oli ta nii agar, et iga päev valmis tema kätetööna üks vokk), andekas (Laulmises oli ta just eriti andekas), arukas (Nad võiksid mõnes asjas arukamadki olla), asjalik (Kokanduses on ta üsna asjalik), asjatundlik (Peeter on fotograafias asjatundlik), edukas (Õpingutes on ta küllaltki edukas), energiline, geniaalne (Teaduses ei saa teda küll geniaalseks pidada), hoolas (Igapäevastes töödes on ta hoolas), järjekindel (Kasvatuses peab olema järjekindel), kapriisne (Ta on

oma tahtmistes liiga kapriisne), laisk (Endel on õppimises laisk), nobe (Ole nobe oma ettevalmistustes!), osav (Peeter ei olnud läti keeles kuigi osav), range (Mu abikaasa on neis küsimustes väga range), südi (Põllutöös oli ta veel südi), tagasihoidlik (Oma esimeses katsetustes oli Ott tagasihoidlik), tragi (Eriti tragi oli selles asjas Milla), usin (Ta on usin oma töös), virk (Kombetalitustes on ta alati väga virk) jne.

- TR 3   a:N+nom PRED:*olema* A *a^{sek}* :N+*all*
           ↔ a:N+nom PRED:*olema* A *a^{sek}* :N+*peale*
           ↔ a:N+nom PRED:*olema* A *a^{sek}* :N+*järele*
           ↔ *Vanamees on naistele maias*
           ↔ *Vanamees on naiste peale maias*
           ↔ *Vanamees on naiste järele maias*

Nimisõnade puhul, mis väljendavad tegevust, samuti nimisõnade puhul, mida võib vaadelda nii tegevusobjekti kui ka tegevust väljendavaina, näiteks *töö*, on mõningate adjektiivide puhul võimalik ka järgmine transformatsioon.

- TR 4   a:N+nom PRED:*olema* A *a^{sek}* :V
           ↔ a:N+nom PRED:*olema* A *a^{sek}* :N+*all*^m
           ↔ a:N+nom PRED:*olema* A *a^{sek}* :N+*peale*
           ↔ (a:N+nom PRED:*olema* A *a^{sek}* :N+in)
           ↔ *Endel oli virk töötama*
           ↔ *Endel oli virk tööle*
           ↔ *Endel oli virk töö peale*
           ↔ (*Endel oli virk töös*)

- 1-3-6 a:N+nom PRED:*olema* A (*a^{sek}* :V_{da})
        Su laul on ilus (kuulata)

A = hea (Kerguse tõttu on see hea kaasa võtta), igav (Näidend oli igav vaadata), ilus, lihtne (Lihtne on ta praadida), raske (Laud on raske tõsta), tülikas (Kohvrid on tülikad kanda) jne.

2   PRED:seisund a:koht

2-1   (a:adv) PRED

2-1-1   (a:LOK) PRED:*olema* A
           (*Väljas*) on külm

LOK on substitutsiooniklass, mis sisaldab kohta väljendavaid nimisõna käändevorme (adessiivseid ja inessiivseid vorme), nimisõna ja kaassõna ühendeid (*N+juures*, *N+peal*, *N+all* jms) või kohaadverbe. Konkreetse vormi valikul ei ole seost adjektiivi endaga.

A = aurune (Leiliruumis oli aurune), hämar (Piljarditoas on hämar), jahe (Puude all on jahe), kuum (Jahimajas oli kuum), kõle (Tühjas mererannas oli kõle), külm, libe (Tänaval oli libe), lämbe (Ootetuumis oli lämbe), märg (Õues oli märg), niiske (Mere ääres oli

niiske), palav (Väljas oli kohutavalt palav), pime (Hütis oli peaaegu pime), porine (Maal on kevaditi porine), soe (Kambris oli soe), tuuline (Bussipeatuses oli tuuline), vaikne (Ühiselemus oli sel kellaajal vaikne), valge (Väljas on juba valge), vilu (Pöögisalus oli vilu) jne.

1.2. MITMEARGUMENDILISED LAUSEMALLID

1.2.1. Psüühilist või füsioloogilist seisundit väljendavate adjektiividega lausete mallid

Mitmeargumendilistest adjektiividest peatugem kõigepealt neil, mille üheks argumendiks on kogeja, st psüühilist või ka füsioloogilist seisundit väljendavatel adjektiividel.

Keelelisest seisukohast võib eristada kahte tüüpi psüühilist protsessi – emotsionaalset ja ratsionaalset. Esimest väljendavad adjektiivid *rõõmus* (*Ma olen kingituse üle rõõmus*), *vihane*, *armas*, *vastik* jms, teist adjektiivid *teadlik* (*Ma olen õnnetusest teadlik*), *selge*, *tuttav* jms. Neil protsessitüüpidel on osalt erinevad, osalt ühesugused vormilised realiseeringud. Käesolevas töös kajastatakse nende protsessitüüpide erinevust juba semantilistes mallides (predikaate tähistatakse vastavalt *PRED:emots* ja *PRED:rats*).

Alustagem emotsionaalset seisundit väljendavatest lausetest.

3   **PRED: emots** a¹:kogeja a²: $\frac{\text{instrument}_2}{\text{patsient}}$

3-1   a¹:subj PRED (a²:adv)

3-1-1   a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:N+üle)

3-1-1a   a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:N_{sec}+üle KL)

Anne oli (kingituse üle) rõõmus

Ta oli õnnelik (selle üle, et teda armastatakse)

A = kade (Jaagup oli kade naise õnne üle), kurb (Olin juhtunu üle kurb), kuri (Mille üle te kuri olete?), murelik (Ema oli lapse tervise üle murelik), nukker (Ta oli selle üle nukker, et kõik nii kiiresti möödus), pahane (Ema oli pahane õe omavoli üle), rõõmus, tige (Viive oli tige selle üle, et temast ei hoolitud), tusane (Ta oli tusane selle üle, et ma nii rõõmsalt ta juurest ära läksin), uhke (Evald oli oma poja üle uhke), vihane (Peremees oli vihane selle üle, et hea töömees oli töövõimetuks muudetud), õnnelik, õnnetu (Tüdruk oli tema sõnade üle õnnetu) jne.

Mall 3-1-1a on malli 3-1-1 allmall, mis näitab, milline peab olema malli 3-1-1 lause, et ta oleks transformeeritav malli 3-1-4 lauseks. Sama kehtib ka kahe järgmise malli allmalli kohta.

3-1-2 a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:N+*peale*)

3-1-2a a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:N_{see}+*peale* KL)

Elli oli kade (selle kerguse peale, millega Juuli läks meeste juurde)

Mai oli uhke (selle peale, et tema poeg mõisapreili seltsis mängida tohtis)

A = kade, uhke jne.

3-1-3 a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:N+all)

3-1-3a a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:N_{see}+all KL)

Ma olen kade (sinu vaprusel)

Irina võis uhke olla (sellele, et ületas maailmarekordi 0,3 sekundiga)

A = kade, uhke jne.

3-1-4 a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:KL)

Tom oli uhke (,et teda argpüksiks ei peetud)

A = kade (Olen kade, et teil on tõeline armastus), kurb (Ahti oli kurb, et Tuuli ei söö ega joo), kuri (Ära ole kuri, et hiljaks jäin!), nukker (Ta oli nukker, et ei suutnud murda ülekohtu rammu), pahane (Ott oli pahane, et oli lasknud end haavata), rõõmus (Olen rõõmus, et sinuga midagi ei juhtunud), tige (Enn oli tige, et Sulo teda pettis), tusane (Oskar oli tusane, et metsäülem teda oodata laskis), uhke, vihane (Herta oli vihane, et teda kaasa ei võetud), õnnelik (Ma olen õnnelik, et minuga kõnelete), õnnetu (Ema oli õnnetu, et isa purjuspäi koju tuli) jne.

Mallid 3-1-1–3-1-4 on lauseliikmelise malli 3-1 neli põhilist morfoloogilist malli. Neile lisaks on võimalik esitada veel kaks perifeerset lausemalli.

(3-1-5) a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:N+*pärast*)

Ta oli millegipärast (Kalmu pärast) rahutu olnud (KK)

(Ülikooli pärast) ole muretu, sinna pead saama! (KK)

(3-1-6) a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:N+kom)

Ole jah suureline (oma lastega) (KK)

Aga jõulupuu juures oli küll uhke (oma hobusega) (KK)

TR 5 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*üle*

↔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*peale*

↔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all

↔ *Kusta oli oma maja üle uhke*

↔ *Kusta oli oma maja peale uhke*

↔ *Kusta oli oma majale uhke*

A = kade, uhke jne.

- TR 6 $a^1 : N + \text{nom}$ PRED: *olema* A $a^2 : N_{see} : \text{üle}$ KL
 ⇔ $a^1 : N + \text{nom}$ PRED: *olema* A $a^2 : \text{KL}$
 ⇔ *Ta oli õnnelik selle üle, et teda armastatakse*
 ⇔ *Ta oli õnnelik, et teda armastatakse*

A = kurb, kuri, lõbus, murelik, muretu, nukker, pahane, rahulik, rahutu, rõõmus, tige, tusane, vihane, õnnelik, õnetu jne.

- TR 7 $a^1 : N + \text{nom}$ PRED: *olema* A $a^2 : N_{see} + \text{üle} = \text{peale} = \text{all}$ KL
 ⇔ $a^1 : N + \text{nom}$ PRED: *olema* A $a^2 : \text{KL}$
 ⇔ *Tom oli uhke selle üle = selle peale = sellele,*
 ⇔ *et teda argpüksiks ei peetud*
 ⇔ *Tom oli uhke, et teda argpüksiks ei peetud*

A = kade, uhke jne.

- 3-2 $(a^1 : \text{adv})$ PRED $(a^2 : \frac{\text{subj}}{\text{adv}})$

$(a^1 : N + \text{ad})$ PRED: *olema* A $(a^2 : V_{da})$
Mul on nüisugusest kruusist vastik juua
/Nüisugusest kruusist on vastik juua/
/Mul on vastik/
/On vastik/

A = halb (Jaani oli halb peremeest paluda), hale (Mul on hale sind vaadata), hea (Neil oli hea teda kuulata), igav (Mul on sinuga igav olla), imelik (Ennuli oli imelik minna sõtta kaabuga), jahe (Mehikesel oli jahe istuda), jube (Sellisel ajal on inimesel jube elada), kerge (Mul oli nii kerge ja hea olla), kibe (Tal oli kibe avastada, et ta polnud leidnud elu mõtet), kole (Tal oli kole seda vaadata), kõhe (Aleksil oli natuke kõhe tuppa siseneda), külm (Tunnimehel oli tuule käes külm seista), lahe (Tal oli korruga hoopis lähedam olla), lõbus (Meil oli lõbus ringi luusida), läila (Kõrvalseisjal on tema lipitsemist läila vaadata), lämbe (Peetril oli kitsas toapugerikus lämbe magada), (eba)mugav (On teil (eba)mugav istuda?), muretu (Jürkal oli muretu lamada), mõnus (Tal oli mõnus soojas vees lobistada), paha (Teil poleks paha natuke puhata), palav (Tal oli kasukaga palav joosta), piinlik (Mul oli piinlik meenutada eilset), põnev (Ruudil oli põnev kuulata vastasleeri arvamust), rahulik (Linnul on puuris kõige rahulikum olla), raske (Tal oli raske hingata), soe (Koeral oli ahju juures soe peesitada), tore (Lapsel on lasteaias tore olla), valus (Noore elu hääbumist on valus vaadata), vastik, vilu (Lonnil oli puude varjus hea vilu istuda) jne.

- 3-3 $(a^1 : \text{adv})$ PRED $a^2 : \frac{\text{subj}}{\text{adv}}$

3-3-1 (a¹:N+ad) PRED:*olema* A a²:V_{da}
 (Tal) oli armas kuulda, et teised uskusid unenägusid
 /*Mul oli armas/

A = armas, hirmus (Jaanil oli õnnetut hirmus vaadata), julge (Lagedal põldude vahel oli julge käia), kurb (Mul on kurb meenutada seda, mis enam tagasi ei tule), lustakas (Naistega koos on meil lustakam sõita), muhe (Mul oli muhe vaadata teda nobedasti askeldamas), nukker (Tal oli nukker olla siin värvimata põrandaga ruumis) jne.

Veel kord lausetest struktuuriga *N+ad olema A V_{da}*, s.o demipassiivsetest lausetest. Nagu juba eespool nimetatud, pole selle malli esinemine piiratud osaliste üheainsa kombinatsiooniga, vaid jookseb läbi mitme semantilise malli. Võimalikud on kolm sisuliselt erinevat *N+ad olema A V_{da}* tarindit, mida illustreerivad laused a. – c.

- a. *Mul on igav teiega vestelda*
- b. *Mul on kasulik teiega vestelda*
- c. *Mul on viisakas teiega vestelda*

Viimast tüüpi lausetest oli eespool juttu, võrreldes nüüd lauseid a. ja b. Lauses a. väljendab adjektiiv isiku psüühilist seisundit. Isik, keda väljendab adessiivne nimisõna, on seega kogeja. Lauses b. aga ei väljenda adjektiiv enam isiku seisundit, vaid midagi välist selle isiku suhtes. *Mul* ei ole enam seisundi kandja, vaid millegi välise vastuvõtja või saaja, millegi poolt mõjutatu vms, seega benefitsient. Üldiselt benefitsient ei pruugi olla isik. Kuid vaadeldav mall eeldab, et adessiivne element oleks *da*-infinitiiviga väljendatud protsessi agent või kogeja, ning neile mõlemale rollile on iseloomulik "isikulisus" Seetõttu on mõnikord raskevõitu otsustada, kas adjektiiv ise nõuab kogejat või benefitsienti. Semantilise malli leidmiseks peame lauset kõrvutama teist tüüpi lausetega, kus väljendatakse samu sisulisi seoseid ilma demipassiivsele mallile iseloomulike piiranguteta. Lauset b. on võimalik parafraseerida lauseks *Teiega vestlemine on mulle kasulik*. Viimast saab aga kõrvutada lausetega *Puuvilja söömine on tervisele kasulik*. *Pikaajaline seismine on veinile kasulik* jne. On ilmne, et *kasulik* on kõigis kolmes lauses samas tähenduses ning adessiivse argumenti "isikulisus" demipassiivses lauses on täielikult tingitud mallist endast. Seevastu lause *Mul on igav teiega vestelda* transform *Teiega vestlemine on mulle igav* (võib-olla parem näide on: *Mul on vastik teiega vestelda* → *Teiega vestlemine on mulle vastik*) ei ole kõrvutatav ühegi sellise lausega, milles adjektiiv *igav* seostuks mitteisikulise argumentiga. Järelikult on tõepoolest põhjust pidada adessiivset argumenti lauses *Mul on kasulik teiega vestelda* benefitsiendiks, lauses *Mul on*

igav teiega vestelda aga kogejaks. Kogejaga lauseile on demipassiivne mall mõnevõrra omasem kui benefitsiendist argumendiga lauseile. Kogejaga demipassiivsest lausest on enamasti võimalik infinitiivtarindit ära jätta (*Mul on igav teiega vestelda* → *Mul on igav*; siiski: *Mul on vastumeelne teiega vestelda* → **Mul on vastumeelne*), benefitsiendi puhul aga mitte (*Mul on kasulik teiega vestelda* → *Mul on kasulik). Samuti saab kogejaga lauseis asendada *da*-infinitiivset argumenti verbi *olema da*-infinitiiviga ka ja eelkõige viimase mitteüldeksistentsiaalses tähenduses (st mitte tähenduses 'olemas olema'). Lauset *Mul on igav olla* saab ainult hea tahtmise juures tõlgendada 'Mul on igav eksisteerida', lauset *Mul on kasulik olla*, kui seda üldse tarvitada saab, võib tõlgendada ainult üldeksistentsiaalselt.

Infinitiivse argumendi fakultatiivsuslega kogejalauseis on seotud asjaolu, et lause *Mul on igav teiega vestelda* on sünonüümne lausega *Mul on teiega vesteldes igav*. On üsna arusaadav, miks selline sünonüümiavahekord kehtib. Lause *Mul on teiega vesteldes igav* võrdub lausega *Mul on teiega vesteldes igav olla* täpselt samuti ja selsamal põhjusel, nagu *Mul on igav olla* = *Mul on igav*. *Vestelda* = *vesteldes olla*, ning just selle pärast, et *olla* ärajätmine lauset sisuliselt vaesemaks ei tee, võrdub *vestelda* siin lauses ühtlasi ka gerundiiviga *vesteldes*.

Adjektiivide *külm, palav, soe, vilu, jahe, kuum, lämbe, pime, valge, hämar* jne puhul kerkib küsimus demipassiivsete lausete vahekorras kohalaidendiliste lausetega, s.o näiteks lausete *Mul on külm* ja *Mul on külm istuda* vahekorras lausetega *Väljas on külm* ning *Mul on külm väljas istuda*. Tegelikult on kõigil loetletud adjektiividel kaks tähendust: nad võivad väljendada kas inimese füsioloogilist seisundit või välist olukorda, eriti ilmastiku seis. Lauses *Väljas on külm* iseloomustab *külm* ilma seis, kahes eelmises lauses aga inimese tunnet. Mis puutub lausesse *Mul on väljas külm istuda*, siis siin pole adjektiivil *külm* mitte kolm, vaid kaks argumenti, sest lokaatiivne element *väljas* ei laienda mitte adjektiivi, vaid infinitiivi. Seega sellise lause olemasolu ei lükka loetletud adjektiivide kahe-suguse tõlgendamise võimalust ümber, vaid vastupidi, kinnitab seda.

Mõnikord võib demipassiivis adessiivse argumendi asemel olla ka allatiivne argument.

3-4-2 $a^1 : N + \text{all PRED} : \text{olema A } a^2 : V_{da}$
Mulle on meelepärane seda tööd teha

A = meelepärane, vastumeelne (Talle oli vastumeelne minevikust rääkida) jne.

3-4-3 $a^1 : N + \text{ad PRED} : \text{olema A } a^2 : N + \text{el}$
Tal oli minust hale

A = hale.

Selles erandlikus demipassiivses tüübis väljendab elatiivne argument elusolendit. Seejuures on elusolendi väljendamine obligatoorne. Ilma a^2 -ta saab *hale* esineda *olema*-lauses ainult parameetersõna *meel* laiendina, nt lauses *Mul on hale meel*, vrd aga lauset **Mul on hale*.

- TR 8 a^1 :N+ad PRED:*olema* A a^2 :V_{da}
↔ a^1 :N+all PRED:*olema* A a^2 :V_{da}
    Mul on meelepärane seda tööd teha
↔ *Mulle on meelepärane seda tööd teha*

A = meelepärane, vastumeelne jne.

3-5 a^2 :subj PRED (a^1 :adv)

3-5-1 a^2 :N+nom PRED:*olema* A (a^1 :N+all)
    Ma olen (iseendalegi) vastik

A = antipaadne (Ta oli mulle antipaadne), (eba)sümpaatne (Te olete mulle ebasümpaatne), vastik jne.

3-5-1a a^2 :N_{tn}+nom PRED:*olema* A (a^1 :N+all)

3-5-1b a^2 :N_{see}+nom KL PRED:*olema* A (a^1 :N+all)
    Lamba nülginine on (mulle) vastik.

See, et ta nülüb lammast, on (mulle) vastik

See on (mulle) vastik, et ta nülüb lammast

A = vastik jne.

3-5-2 a^2 :KL PRED:*olema* A (a^1 :N+all)

(Mulle) on vastik, et ta nülüb lammast

A = vastik jne.

3-6 a^2 :subj PRED a^1 :adv

3-6-1 a^2 :N+nom PRED:*olema* A a^1 :N+all

Reinson on pedagoogidest talle kõige südamelähedasem.

A = armas¹ (Poiss on mulle armsam kui Hilja), kallis (Ta teadis, kui kallis on inimesele lootus), meelepärane (Pikad distantsid pole mulle meelepärased), (südame)lähedane (Rein oli talle lähedasem kõigist), vastumeelne (Pansionid olid mulle vastumeelsed) jne.

3-6-1a a^2 :N_{tn}+nom PRED:*olema* A a^1 :N+all

3-6-1b a^2 :N_{see}+nom KL PRED:*olema* A a^1 :N+all
    Markide kogumine pole mulle meelepärane

---

¹ Adjektiiv *armas* puhul võib tekkida probleem, kas kogeja on ikkagi obligatoorne, sest *See tüdruk on armas* on täiesti normaalne lause. Siiski lauses *See tüdruk on mulle armas* ja *See tüdruk on armas* on tegemist adjektiiv *armas* kahe eri tähendusega. Viimases lauses *armas* = *kaunis, kena, armastusväärne* vms ning nõuab ainult patsienti.

See, et ta kogub marke, pole mulle meelepärane
See pole mulle meelepärane, et ta kogub marke

A = meelepärane, vastumeelne (Teiega vaidlemine on mulle vastumeelne. See, et me vaidleme, on mulle vastumeelne) jne.

3-6-2 a^2 :KL PRED:*olema* A a^1 :N+all

Mulle pole meelepärane, et ta kogub marke

A = meelepärane, vastumeelne (Mulle on vastumeelne, et me vaidleme) jne.

TR 9

	[	a^1 :adv PRED a^2 : $\frac{\text{subj}}{\text{adv}}$
		a^1 :N+ad PRED: <i>olema</i> A a^2 :V _{da}
↔		a^1 :N+all PRED: <i>olema</i> A a^2 :V _{da}
		a^2 :subj PRED a^1 :adv
	]	a^2 :N _{tn} +nom <i>olema</i> A a^1 :N+all
↔		<i>Mul oli vastik lammast nülgida</i> <i>Lamba nülgimine oli mulle vastik</i>

A = meelepärane, vastik, vastumeelne jne.

Transformatsioonivahekord kehtib üksnes siis, kui a^2 on teonimi. Sellele lisaks on TR 9-1 veel teinegi piirang. *da*-infinitiivi tegevussubjekt on identne küll demipassiivlause adessiivse elemendi referendiga, kuid mitte aktiivlause allatiivse elemendi referendiga. Näiteks lausest *Lamba nülgimine oli mulle vastik* ei järeldu, et nülgijaks oli kõneleja. Seega käesolev transformatsioonivahekord kehtib ainult siis, kui aktiivses lauses endas või kontekstis on näidatud, et teonime tegevussubjekt ning allatiivargumendi referent on identsed.

TR 10 ↔ a^2 :N_{see}+nom KL PRED:*olema* A a^1 :N+all
 a^2 :KL PRED:*olema* A a^1 :N+all
 ↔ *See, et ta nülbib lammast, on mulle vastik*
 ↔ *Mulle on vastik, et ta nülbib lammast*

A = meelepärane, vastik, vastumeelne jne.

4 PRED:rats a^1 :kogeja a^2 : $\frac{\text{instrument}_2}{\text{patsient}}$

4-1 a^1 :subj PRED a^2 :adv

4-1-1 a^1 :N+nom PRED:*olema* A a^2 :N+in

4-1-1a a^1 :N+nom PRED:*olema* A a^2 :N_{see}+in KL

Ta on oma üleolekus kindel

Et nende polk oli vähemalt vaenlase rügemendil

taganemistee ära lõiganud, selles olid kõik kindlad

A = kindel.

4-1-2 a^1 :N+nom PRED:*olema* A a^2 :N+el

4-1-2a a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N_{see}+el KL
Ta ei olnud teadlik kõigist üksikasjust
Ta ei olnud teadlik sellest, et Mariga juhtus õnnetus

A = teadlik.

4-1-3 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:KL
Kas teie olete päris kindel, et jumalat pole olemas?

A = kindel, teadlik.

4-1-4 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+kom
Saarela pole olukorraga veel täiesti tuttav

A = tuttav.

4-2 a²:subj PRED (a¹:adv)

4-2-1 a²:N+nom PRED:*olema* A (a¹:N+all)

4-2-1a a²:N_{see}+nom KL PRED:*olema* A (a¹:N+all)

Ta sõnade mõte oli (kõigile) selge
Et Hain ja Miika teineteisega vanast ajast vaenlust
pidasid, see oli (kõigile) selge

A = klaar (See, et Ants on looder, on mulle ütlematagi klaar),
segane (Trohheuse ja jambi vahe on talle segane), (eba)selge, selgu-
setu (Tema funktsioonid olid Väinole senimaani selgusetud) jne.

4-2-2 (a¹:N+all)PRED:*olema* A a²:KL
(Talle) oli selge, mis teda ähvardas

A = malli 4-2-1 adjektiivid.

4-2-3 (a¹:N+ad) PRED:*olema* A a²:N+nom

4-2-3a (a¹:N+ad) PRED:*olema* A a²:N_{see}+nom KL

Mul on nüüd kõik päevaselge
/Nüüd oli kõik päevaselge/
(Mul) pole selge see, mida ta soovis

A = malli 4-2-1 adjektiivid.

4-2-4 (a¹:N+ad) PRED:*olema* A a²:KL

(Naisel) oli otsemaid selge, et ma toda kanti ei tundnud

A = malli 4-2-1 adjektiivid.

4-3 a²:subj PRED a¹:adv

4-3-1 a²:N+nom PRED:*olema* A a¹:N+all

Süütunne oli talle võõras

A = tuttav (Olukord on mulle tuttav), võõras jne.

TR 11 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N_{see}+in KL

↔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:KL

Ma olen kindel selles, et homme tuleb ilus ilm

↔ *Ma olen kindel, et homme tuleb ilus ilm*

TR 12 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N_{see}+el KL

↔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:KL

Ma olen teadlik sellest, et Mariga juhtus õnnetus

↔ *Ma olen teadlik, et Mariga juhtus õnnetus*

TR 13 $a^2 : N_{see} + nom$ KL PRED:*olema* A $a^1 : N+all$
 ⇔ $a^1 : N+all$ PRED:*olema* A $a^2 : KL$
See, miks ta valetab, on mulle selge
 ⇔ *Mulle on selge, miks ta valetab*

A = klaar, segane, (eba)selge, selgusetu jne.

TR 14 $a^1 : N+ad$ PRED:*olema* A $a^2 : N_{see} + nom$ KL
 ⇔ $a^1 : N+ad$ PRED:*olema* A $a^2 : KL_{see}$
Mul on selge see, et ta valetab
 ⇔ *Mul on selge, et ta valetab*

TR 15 $a^2 : N+nom$ PRED:*olema* A $a^1 : N+all$
 ⇔ $a^1 : N+ad$ PRED:*olema* A $a^2 : N+nom$
Tema sõnade mõte oli mulle selge
 ⇔ *Mul oli selge tema sõnade mõte*

A = klaar, segane, (eba)selge, selgusetu jne.

TR 16 $a^1 : subj$ PRED $a^2 : adv$
 ⇔ $a^1 : N+nom$ PRED:*olema* A $a^2 : N+kom$
        $a^2 : subj$ PRED $a^1 : adv$
        $a^2 : N+nom$ PRED:*olema* A $a^1 : N+all$
Saarela pole olukorraga tuttav
 ⇔ *Olukord pole Saarelale tuttav*

A = tuttav.

5   PRED:emots $a^1 : kogeja$ $a^2 : patsient$

5-1 $a^1 : subj$ PRED ($a^2 : adv$)

5-1-1 $a^1 : N+nom$ PRED:*olema* A ($a^2 : N+peale$)
Camilla oli (poisi peale) pahane

A = armukade (Juuli oli Elli peale armukade), kade (Ollakse üksteise peale kadedad), kuri (Ta oli Miki peale kuri), pahane, tige (Ta oli kogu maailma peale tige), vihane (Salomäki oli Vuorela peale vihane) jne.

5-1-2 $a^1 : N+nom$ PRED:*olema* A ($a^2 : N+all$)
Pontus oli (endale) parasjagu vihane

A = armukade (Tiit oli Kadrile armukade), kade (Ma olin Kiprile kade), kuri (Temale olin väga kuri), pahane (Olin talle pahane), tige (Martin oli Vivianile tige), vihane jne.

Lausetüübis *Ma olen kingituse üle rõõmus* (mall 3) on psüühilise protsessi põhjuslikkus veel suhteliselt selgesti tajutav ja seda protsessi võib käsitada niihästi kogejalt tajuobjektile kui ka tajuobjektilt kogejale suunatud protsessina – tajuobjekti ennast niihästi patsiendina kui ka instrumendina. Lausetüübis *Ma olen vihane tema peale/talle* aga domineerib protsessi suunatus kogejalt kogetavale sel määral, et allatiivset või *N+peale*-kujulist argumenti tuleks pida patsiendiks. Kausatiivsetele juurtele viitab vaid see asjaolu, et

nimetatud argument osutab veel isikule, kelle (lauses harilikult väljendamat) tegevus on olnud psüühilise protsessi tekkimise põhjuseks. Siinset otsust toetab seegi, et leidub lauseid, kus patsient ja instrument on otseselt teineteisele vastandatud, nt *Ma olen sulle tänulik kingituse eest* (vt mall 7).

TR 17 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*peale*

↔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all

↔ *Camilla oli poisi peale pahane*

↔ *Camilla oli poisile pahane*

6 PRED:rats a¹:kogeja a²:patsient

6-1 a¹:subj PRED a²:adv

6-1-1 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all

Ta võib sinule kindel olla

6-1-2 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*peale*

Ta võib sinu peale kindel olla

6-1-3 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+in

Ta võib sinus kindel olla

Kõigi kolme malli puhul on tegemist adjektiiviga *kindel*, täpselt samuti nagu malli 4-1-1 puhul. Määrav erinevus nende mallide vahel on a² semantilises funktsioonis: kord on selleks instrument₂, kord patsient. Viimane väljendab isikut, kes midagi kogeja poolt soovitud korda saadab.

TR 18 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all

↔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*peale*

↔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+in

Sinule võib kindel olla

↔ *Sinu peale võib kindel olla*

↔ *Sinus võib kindel olla*

7 PRED:emots a¹:kogeja a²:patsient a³:instrument₂

7-1 a¹:subj PRED a²:adv (a³:adv)

7-1-1 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all (a³:N+*eest*)

7-1-1a a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all (a³:N_{see}+*eest* KL)

Jaan oli Ennule tänulik (abi eest)

Nad on talle tänulikud (selle eest, et neil kodu alles on)

7-1-2 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all (a³:KL)

Nad on teile tänulikud (, et neil kodu alles on)

Nende mallide puhul ei ole nimetada rohkem adjektiive kui üks: A = tänulik.

TR 19 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all a³:N_{see}+*eest* KL

↔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all a³:KL

Ma olen sulle tänulik selle eest, et sa mind aitasid

↔ *Ma olen sulle tänulik, et sa mind aitasid*

1.2.2. Tegevust ja/või psüühilist protsessi iseloomustavate adjektiivilausete mallid

Käesolevasse rühma kuuluvaile adjektiividele on ühine subjektieseme (subjekt väljendab kas isikut või isikuliselt mõtestatud objekti) hoiaku väljendamine mingi teise objekti suhtes. Rühm ei ole semantiliselt homogeenne. Siia kuuluvad kõigepealt sellised adjektiivid, mis väljendavad isiku välist hoiakut, käitumist, näiteks adjektiivid *viisakas, lahke, jäme* jms, vt lauset *Ants on daami vastu viisakas*. Seda lauset on võimalik parafraseerida lauseks *Ants käitub daami suhtes viisakalt*, mitte aga lauseks *Ants suhtub daamisse viisakalt*. Niisuguste adjektiivide puhul on objekt, millele kellegi käitumine on suunatud, harilikult isik. Need adjektiivid nõuavad kas postpositiooni *vastu*, komitatiivi (ilmselt saame toodud lausetki parafraseerida lauseks *Ants on daamiga viisakas*), võib-olla ka kaassõna *ees* (lause *Ants on daami ees viisakas* on küll veidravõitu, kuid lause *Poeg on isa ees avameelne* on igati normaalne). Üldiselt aga ei saa käitumist või välist olekut kvalifitseerivaid adjektiive tarvitada kaassõnaga *suhtes*. On ilmselt ebakorrektno tarvitada lauset **Ants on daami suhtes viisakas*. Arvestades predikaadi tegevuslikku iseloomu, võiks seda tüüpi adjektiividele vastavusse seada lausemalli *PRED:tegevus a¹:agent a²:patsient*.

Paraku ei ole siiski lihtne tõmmata selget piiri selle adjektiivirühma ning teiste hoiakut väljendavate adjektiivide vahele. Oleks loogiline, kui teise tüübi moodustaksid need adjektiivid, mis väljendavad suhtumist kellessegi või millessegi. Selliseid adjektiive muidugi leidub, kusjuures enamasti on neile iseloomulik *suhtes*-rektsioon ning ei ole oluline, kas adverbiaal osutab isikule või mitteisikule, vrd lauseid *Ants on ükskõikne oma laste suhtes* ja *Ants on ükskõikne oma riiete suhtes*. Kuid paljud adjektiivid osutavad, et suhtumine millessegi avaldub isiku välises aktiivsuses. Kui ütleme *Ants on daami vastu heatahtlik*, siis tähendab see ühelt poolt seda, et Ants suhtub kõnealusesse daamisse heatahtlikult, ning teiselt poolt ühtlasi seda, et see suhtumine avaldub tema välises olekus, Antsu käitumises. Ka rektsioonid, mis on iseloomulikud välist hoiakut väljendavatele adjektiividele (*vastu*-rektsioon jt) on olemas sellistel kahepaiksetel adjektiividelgi. Alati pole sugugi lihtne otsustada samuti selle üle, kas mingi adjektiiv väljendab ainult välist olekut või ühtlasi ka (sisemist) suhtumist. Sisemise ja välise oleku tiheda seose tõttu ei peeta siin vajalikuks kindlate piiride tõmbamist ja mitme semantilis-süntaktilise malli esitamist. Nimetatud adjektiividega lauseid kirjeldab järgmine kompleksne mall.

8   *PRED: $\frac{\text{tegevus}}{\text{seisund}}$ a¹ : $\frac{\text{agent}}{\text{kogaja}}$ a² :patsient*

8-1 a¹:subj PRED (a²:adv)

8-1-1 a¹:N+nom PRED:olema A (a²:N+vastu)

Marta oli (ema vastu) südametu

A = agressiivne (Te olete minu vastu liiga agressiivne), alatu (Ta oli oma sõbra vastu alatu), apaatne (Nad muutusid kõige vastu apaatseks), armastusväärne (Administraator oli meie vastu armastusväärne), armuline (Jumal on teie vastu armuline), armutu (Üksnes lurjused võivad oma laste vastu nii armunud olla), aupaklik (Ta oli Pauli vastu aupaklik), (eba)aus (Olin enese vastu (eba)aus), (eba)delikaatne (Pean ma siis tõesti tema vastu (eba)delikaatne olema), elajalik (Ka vaenlase vastu ei või elajalik olla), emalik (Kasvataja on laste vastu emalik), halb (Ma olen nii halb olnud teie vastu!), hea (Ole Anne vastu hea!), heatahtlik (Komandör oli noorsõdurite vastu heatahtlik), hell (Laine oli oma laste vastu hell), häbematu (Jaan oli Peedu vastu häbematu), imelik (Miks te minu vastu nii imelikud olete?), isalik (Peeter oli Roberti vastu isalik), jahe (Valve jäi Vaike vastu jahedaks), julm (Kui julm oli elu tema vastu olnud!), jõhker (Üliõpilaste vastu oli ta jõhker), jäine (Jaan oli tema vastu jäine), jäme (Oled härra vastu jäme olnud), järsk (Isa oli poja vastu järsk), kaastundlik (Iial polnud nad teineteise vastu nii kaastundlikud olnud kui nüüd), kalk (Maailm on selle sehkendaja vastu kalk), kange (Ole kangem ta vastu!), karm (Sa oled karm ligimeste ja iseenda vastu), karune (Vanaisa oli karune koduste vastu), kena (Aga ta oli ju nii kena su vastu!), kuri (Oli teine hirmus kuri kõigi vastu), külalislahke (Voldemar ei olnud meie vastu eriti külalislahke), külm (Kes maatööd põlgab, on külm ka looduse vastu), lahke (Kõik on siin üksteise vastu nii lahked!), leebe (Mina olen teie vastu ikka leebe olnud), leige (Kiriku vastu jäädi leigeks), leplik (Ta oli tütarlapse vastu muutunud hoopis leplikumaks), metsik (Kuidas sa võid vaese naise vastu olla nii metsik?), mürgine (Vanaema oli Miili vastu mürgisemaks läinud), nihvakas (Maie oli poisi vastu uskumatult nihvakas), ninakas (Peedu oli õpetajate vastu ninakas), nipsakas (Tüdruk oli poiste vastu nipsakas), nõudlik (Kunstnik oli enese vastu nõudlik), otsekohene (Isa muutus tema vastu märgatavalt otsekohesemaks), pahur (Miks on Tiina tema vastu nii pahur?), pehme (Ta oli oma poja vastu pehme nagu sulavõi), põlglik (Kohalikud elanikud olid muulaste vastu põlglikud), range (Tema vastu oldi range ning isegi hirmutati), sapine (Sa oled Karli vastu väga sapine), (eba)siiras (Kui tahad elus edasi jõuda, ole alati kõigi vastu siiras), silmakirjalik (Artur oli kaastööliste vastu silmakirjalik), suureline (Ta oli härra vastu suureline), suuremeelne (Ta oli õe ja tema laste vastu suuremeelne), (eba)sõbralik (Inimesed olid vigase vastu ebasõbralikud), südametu, südamlilik (Pole kerge kõigi vastu südamlilik

olla), tagasihoidlik (Preili oli tema vastu tagasihoidlikum kui kunagi enne), taktitu (Ainult üks kord oli ta mu vastu taktitu), toores (Olen inimeste vastu toores), tuim (Oleme Euroopa elu vastu tuimaks jäänud), tundetu (Vanapiiga oli laste vastu tundetu), turt-sakas (Olin tema vastu turtsakas), tähelepanelik (Andrei oli õekese vastu nüüd eriti õrn ja tähelepanelik), umbusklik (Miks sa mu vastu nii umbusklik oled?), upsakas (Ta oli vangide vastu upsakas), vaenulik (Rahvas oli vaenulik mõisa vastu), vali (Ta on ju nii vali ise- enese vastu), (eba)viisakas (Milleks olla viisakas inimese vastu, kellest ei hoolita?), õel (Ta polnud sugugi õel oma mehe vastu), (eba)õiglane (Sa pole Reinholdi vastu õiglane), õrn (Keegi ei saa olla nende vastu õrnem kui tema), ükskõikne (Ta tundis enda kõige vas- tu ükskõikse olevat), ülbe (Ta oli oma alluvate vastu ülbe), ülekohtu- ne (Võib-olla olen ma tema vastu ülekohtune) jne.

vastu-rektsioon on kahtlemata kõige levinum rektsioon käes- oleva semantilise malli puhul. Seda kinnitab ka kirjandusest ning kirjakeele kartoteegist hangitud näidete arv. Teiste morfoloogilis- -süntaktiliste mallide kohta leidus näiteid vähem. Adjektiivide, mis lubavad niihästi laiendit *N+vastu* kui ka *N+kom*, *N+all* ja *N+suhtes*, paistab olevat tegelikult märksa rohkem, kui näidete põhjal ilmneb. Nagu eespool öeldud, võetakse siin siiski mallide juures paikne- vasse adjektiiviloendesse ainult need adjektiivid, mille kohta on leitud kirjandusest näide.

8-1-2 a^1 :N+nom PRED:*olema* A (a^2 :N+kom)

Ta oli (minuga) nõnda lahke ja hea

A = alandlik (Nad olid temaga alandlikud), ametlik (Talle meeldiva- te inimestega pole Raja kunagi liiga ametlik), aus (Ole minuga aus!), avameelne (Te pole meiega avameelne), ettevaatlik (Ülemustega tuleb olla ettevaatlik), familiaarne (Viisakus takistab mind olemast familiaarne õpilastega), hea, jahe (Jaan jäi meiega jahedamaks), järsk (Ta oli lastega järsk), karm (Peab olema karm nendega, kes ühiskonda ohustavad), kena (Härä ei pea paljuks uksehoidjaga kena olla), kärsitu (Ta oli lastega väga kärsitu ja vali), lahke, leplik (Mih- kel muutus poistega leplikumaks), range (Eriti range ollakse nende- ga, kes töökohas purjutavad), siiras (Vanematega oli ta siiras), sõbralik (Preili Aasa oli sõbralik kõigiga), upsakas (Parvepoisiga oli ta olnud liiga upsakas), vali (Iseäranis vali oli temaga perenaine) jne.

8-1-3 a^1 :N+nom PRED:*olema* A (a^2 :N+all)

Jumal olgu (sulle) armuline!

A = armuline, armutu (Ta oli armutu laiskadele lugejatele), halb (Raivo pole talle iial halb olnud), lahke (Te olete mulle lõpmata

lahke), range (Ma olen oma tüdrukutele range), truu (Naine ei ole talle truu), ülekohtune (Teie mees on teile ülekohtune) jne.

8-1-4 a¹:N+nom PRED:*olema* A (a²:N+*suhtes*)

Velli pole (Aliisi suhtes) küllalt range

A = abivalmis (Nad on üksteise suhtes abivalmid), aus (Ta on oma rahva suhtes aus olnud), heatahtlik (Vennad olid teineteise suhtes märksa heatahtlikumad kui varem), leplik (Keskkütte suhtes on rohtliilia leplik), lojaalne (Olen nõukogude võimu suhtes täiesti lojaalne), nõudlik (Korallid on elutingimuste suhtes väga nõudlikud), pirtsakas (Agnes oli külapoiste suhtes pirtsakas), range, toores (Ta oli minu suhtes toores), tuim (Laps muutus välismaailma sündmuste suhtes tuimaks, tundetu (Valter polnud päris tundetu välise hiilguse suhtes), umbusklik (Nad olid uuenduste suhtes umbusklikud), vaenulik (Kasvuhoones on kuusk tamme suhtes vaenulik), ükskõikne (Albert oli isa virina suhtes ükskõikne) jne.

Neljale siin esitatud lausemallile lisaks on võimalik anda veel üks, perifeerne mall:

(8-1-5) a¹:N+nom *olema* A (a²:N+*ees*)

Ta on (oma sõbra ees) siiras

A = aus (Kommunist peab olema aus partei ja rahva ees), avameelne (Poeg on isa ees avameelne), siiras jne.

Vähemalt nende adjektiividega lauseis on elemendi *N+ees* staatus üsna analoogne *N+vastu*, *N+kom* ja *N+suhtes* staatusega, mida näitab ka transformatsioonide võimalikkus:

Ta on oma sõbra ees → *sõbra vastu* → *sõbraga* → *sõbra suhtes siiras*. Kahtlasem on lugu näiteks adjektiividega *arg*, *häbelik* jt. Näiteks lause *Poiss oli õpetaja ees kole arg* samal viisil transformeeritav pole.

TR 20 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*vastu*
 ⇔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*kom*
 ⇔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*all*
 ⇔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*suhtes*
Ma olen oma tüdrukute vastu range
 ⇔ *Ma olen oma tüdrukutega range*
 ⇔ *Ma olen oma tüdrukutele range*
 ⇔ *Ma olen oma tüdrukute suhtes range*

TR 21 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*vastu*
 ⇔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*kom*
Ta on inimeste vastu liiga ametlik
 ⇔ *Ta on inimestega liiga ametlik*

TR 22 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*vastu*
 ⇔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+*suhtes*

- ↔ *Ta oli tundetu välise hülguse suhtes*
 ↔ *Ta oli tundetu välise hülguse vastu*

1.2.3. Benefaktiivset ning otstarbelaiendit sisaldavate adjektiivilausete mallid

9 PRED:seisund a^1 :kogeja a^2 :otstarve

9-1 a^1 :subj PRED a^2 :adv

a^2 on argument, mis viitab protsessile (eriti tegevusele), mille lähtepunktiks subjektisik on. Vormiliselt realiseerub a^2 kas *ma*-infinitiivi kujul, näiteks *Enamik pensionäre on võimelised töötama. Mart pole suuteline kedagi vihkama* või translatiivse noomenifraasina. Viimane esineb sageli verbaalnoomenina, analüütilise predikaadi põhisisu kandva nominaalse osana, mille juurest protsessi üldse väljendav verbaalne osa on ära jäetud, vrd *võimeline sooritama alatust (alatat tegu) → võimeline alatuseks; võimeline tegema tööd → võimeline tööks* jne, aga *Ta on võimeline olema õpetaja → *Ta on võimeline õpetajaks*. Translatiivne argument võib esineda ka kujul *enamaks, rohkemaks, vähemaks, halvemaks, paremaks* vms; näiteks *Ta on võimeline enamaks* (vrd *Ta on võimeline tegema enamat*).

9-1-1 a^1 :N+nom PRED:olema A a^2 :V_{m a}

Ma olen võimeline töötama

A = suuteline (Me ei ole suutelised täielikult mõistma suurt muusikat), võimeline, võimetu (Olen võimetu sellega toime tulema) jne.

9-1-2 a^1 :N+nom PRED:olema A a^2 :N+tr

a^1 :N+nom PRED:olema A a^2 :N_{tn}+tr

Tüdruk oli võimeline igaks meeletuseks

Ta polnud võimeline selle tegemiseks

A = suuteline (Nende rood ei ole praegu suuteline rohkemaks), võimeline, võimetu (Nende saladuste avastamiseks on võimetu isegi kõige geniaalsem pea) jne.

TR 23 a^1 :N+nom PRED:olema A a^2 :V

↔ a^1 :N+nom PRED:olema A a^2 :N_{m a}+tr

Ta polnud võimeline seda tegema^{tn}

↔ *Ta polnud võimeline selle tegemiseks*

Lausete *Tüdruk on võimeline igaks meeletuseks* ja *Tüdruk on võimeline sooritama iga meeletust*, *Ta on võimeline enamaks* ja *Ta on võimeline tegema enamat* jms vahekorda on raske transformatsioonireeglga kirjeldada.

10 PRED:seisund a^1 :patsient a^2 :otstarve

Tüüp on lähedane eelmisele, a^1 ei ole siin aga kogeja ning a^2 võib olla ka tegijanimi.

10-1 a¹:subj PRED a²:adv

10-1-1 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:V_{ma}
Ants on sobilik õpetama vene keelt

A = kohane (Sa oled kohane tööd juhtima), kõlblik (Peeter on kõlblik väeteenistusse minema), küps (Kas te olete küps eksamile tulema?), paras (Poiss on paras karjas käima), paslik (Te olete paslik tooste ütlemata), sobilik, valmis (Olen valmis võitlema vaenlase vastu) jne.

10-1-2 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+tr

10-1-2a a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N_{tn}+tr

Ants on sobilik õpetajaks

Ants on sobilik vene keele õpetamiseks

A = samad adjektiivid, mis eelmises mallis.

TR 24 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:V_{ma}

↔ a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N_{tn}+tr

Ants on sobilik õpetama vene keelt

↔ *Ants on sobilik vene keele õpetamiseks*

11 PRED:seisund a²:instrument₂ a¹:patsient/benefitsient

11-1 a²:subj PRED (a¹:adv)

11-1-1 a²:N+nom PRED:*olema* A (a¹:N+all)

Suitsetamine on (mulle) kahjulik

A = kahjulik, kahjutu (Puhastatud vesi on kaladele kahjutu), kasulik (Terava otsaga sarved oleksid põdrale kasulikumad kui haraline kroon), kasutu (Vang on ühiskonnale kasutu), (elu-, häda-)ohtlik (Karakurdi hammustus on eluohtlik isegi kaamelile. Kiiruse ületamine on juhile hädaohtlik. Ülepingutus on ohtlik töötaja tervisele), ohutu (Röntgenikiirgus pole inimesele sugugi ohutu), tulus (Sinuga kauplemine ei ole mulle kuigi tulus), tülikas (Iseseisva mõtlemisega inimene oli võimule tülikas) jne.

11-2 (a¹:adv) PRED a²:adv

11-2-1 (a¹:N+ad) PRED:*olema* A a²:V_{da}

Mul on kahjulik suitsetada

/Suitsetada on kahjulik/

A = kahjulik, kahjutu (Kanal on kahjutu liiva nokkida), kasulik (Mul on kasulik Antiga kampa lüüa), kasutu (Sul on kasutu teda ümber veenda), (elu-, häda-)ohtlik (Teil on eluohtlik tänaval kõndida. Lonnil on hädaohtlik Margust ärritada. Pimedas on siin võõral ohtlik liikuda), ohutu (Sul ei ole päris ohutu neid katseid korraldada), tulus (Teil oleks tulusam kasutada väikesi küttepindu), tülikas (Mul oli tülikas liikuda täiskiilutud sõidukis esiuukse juurde) jne.

- TR 25
	[	a^2 :subj PRED a^1 :adv	]
↔	[	a^2 :N ⁿ +nom PRED:olema A a^1 :N+all	]
	[	a^1 :adv PRED a^2 :adv	]
	[	a^1 :N+ad PRED:olema A a^2 :V _{da}	]
		<i>Suitsetamine on mulle kahjulik</i>	
↔		<i>Mul on kahjulik suitsetada</i>	

- 12 PRED:seisund a^2 :instrument₂ a^1 :patsient/benefitsient
 a^3 :otstarve

Käesolevas mallis on kolm argumenti: instrument₂, patsient/benefitsient ning otstarbeargument, kusjuures kahest viimati nimetatust on üks alati obligatoorne (mallis märgib seda tähistusviis $\mathfrak{X}$). Enamasti ongi eksplitsiitselt väljendatud vaid üks neist. Otstarbeargument väljendab protsessi, benefitsient on protsessis olija.

- 12-1 a^2 :subj PRED (a^1 :adv $\mathfrak{X}a^3$:adv)
- 12-1-1 a^2 :N+nom PRED:olema A (a^1 :N+all $\mathfrak{X}a^3$:N+tr =
 = N+jaoks)
- 12-1-1a a^2 :Nⁿ +nom PRED:olema A (a^1 :N+all $\mathfrak{X}a^3$:N+tr =
 = N+jaoks)
- See ülikond on mulle kõlblik igapäevaseks kandmiseks*
See ülikond on mulle kõlblik igapäevase kandmise jaoks
/See ülikond on mulle kõlblik/
/See ülikond on kõlblik igapäevaseks kandmiseks/
/See ülikond on kõlblik igapäevase kandmise jaoks/
Markide kogumine on teile sobilik igavuse peletamiseks

A = (jõu)kohane (Kas sinu töö on sulle jõukohane? See töö pole kohane teadlasele), kõlblik, paras (Poiss on paras karjas käimiseks), paslik (Pidage vastu, poisid, nagu noorsõdurile paslik!), sobilik jne.

- 12-2 a^2 :subj PRED a^1 :adv
- 12-2-1 a^2 :N+nom PRED:olema A a^1 :N+jaoks
See ülikond on minu jaoks kõlblik

A = samad adjektiivid, mis eelmises mallis.

Benefaktiivset argumenti kujul N+jaoks saab tarvitada ainult ilma otstarbeargumendita, vrd lauseid *See ülikond on minu jaoks igapäevase kandmise jaoks kõlblik, *See ülikond on minu jaoks igapäevaseks kandmiseks kõlblik.

Ilma otstarbelaienditeta laused võimaldavad mõnikord benefitsiendi tõlgendamist ka isikuna, kellele protsess on suunatud. Näiteks lauses *See kaigas on sulle ~sinu jaoks paras* võib pronoomen *sina* tähistada mitte ainult isikut, kes selle kaikaga midagi tegema hakkab, vaid ka näiteks isikut, kellele selle kaikaga tahetakse naha peale anda.

- 12-3 (a^1 :adv) PRED a^2 :adv (a^3 :adv)

Nagu mallis 12-1, peab ka siin kas a^1 või a^3 obligatoorselt esinema. Ainult et käesoleval juhul puudub meil võimalus selle obligatoorsuse näitamiseks mallis.

12-3-1 (a^1 :N+ad) PRED:*olema* A a^2 :V_{da} (a^3 :N+tr = N+*jaoks*)
Teil on igavuse peletamiseks sobilik koguda marke
Teil on igavuse peletamise jaoks sobilik koguda marke
/Teil on sobilik koguda marke/
/Igavuse peletamiseks on sobilik koguda marke/
/Igavuse peletamise jaoks on sobilik koguda marke/

A = samad adjektiivid, mis mallis 12-1-1.

Täpselt samuti nagu kogejaargumendi puhul, on ka benefitsi-
 endi korral demipassiivil teine variant, kus benefaktiivne argument
 on allatiivis.

12-3-2 (a^1 :N+all) PRED:*olema* A a^2 :V_{da} (a^3 :N+tr = N+*jaoks*)
Teile on igavuse peletamiseks sobilik koguda marke
Teile on igavuse peletamise jaoks sobilik koguda marke
/Teile on sobilik koguda marke/
/Igavuse peletamiseks on sobilik koguda marke/
/Igavuse peletamise jaoks on sobilik koguda marke/

A = samad adjektiivid, mis mallis 12-1-1.

TR 26 $\left[\begin{array}{l} a^2 : \text{subj PRED } a^1 : \text{adv } a^3 : \text{adv} \\ a^2 : N_{tn} + \text{nom PRED:olema A } a^1 : N + \text{all } a^3 : N + \text{tr} = \\ = N + \text{jaoks} \end{array} \right]$
 $\Leftrightarrow \left[\begin{array}{l} a^1 : \text{adv PRED } a^2 : \text{adv } a^3 : \text{adv} \\ a^1 : N + \text{ad PRED:olema A } a^2 : V_{da} a^3 : N + \text{tr} = N + \text{jaoks} \\ a^1 : N + \text{all PRED:olema A } a^2 : V_{da} a^3 : N + \text{tr} = N + \text{jaoks} \end{array} \right]$
Markide kogumine on teile sobilik igavuse peletamiseks
= peletamise jaoks
 $\Leftrightarrow$ *Teil on igavuse peletamiseks = peletamise jaoks*
 $\Leftrightarrow$ *sobilik koguda marke*
 $\Leftrightarrow$ *Teile on igavuse peletamiseks = peletamise jaoks sobilik*
koguda marke

1.2.4. Selles lõigus esitatavaile lauseile ei anta siin lõplikke semantili-
 lisi malle. Võimalikena pakutakse välja järgmised.

13 PRED:seisund a^1 :koht a^2 :patsient
 13-1 a^1 :subj PRED (a^2 :adv)
 13-1-1 a^1 :N+nom PRED:*olema* A (a^2 :N+part)
Tasku on (raha) täis
 vrd /Taskus (=koht) on raha/

A = täis.

14   PRED:seisund a¹ : $\left[\begin{array}{l} \text{koht} \\ \text{kogaja} \end{array} \right]$ a² :patsient

a¹ :subj PRED (a² :adv)

a¹ :N+nom PRED:olema A (a² :N+el)

Meri on (jääst) puhas

vrđ /*Mere peal (= koht) on jää/*

Ta on (hirmust) vaba

vrđ /*Tal (=kogaja) on hirm/*

A = paljas (Puuoksad olid lehtedest paljad), prii (Nende jagu oli toimkondadest prii), puhas, tühi (Mets oli inimestest tühi), vaba jne.

1.2.5. Võrdlusadjektiividega lausete mallid

Adjektiivide eksplitsiitsel komparatsioonil, sealhulgas ka vastavail lausemallidel peatume lähemalt käesoleva töö viimases peatükis.

Siin vaatleme mõningaid sisult komparatiivsete ja ekvatiivsete adjektiividega lausete malle.

Nagu gradatsioonikäsitlusest nähtub, on komparatiivlauses võrdlusalus käsitatav lähtekohana, ekvatiivlauses aga sihtkohana. Sama kehtib ka sisult võrdluslike adjektiividega lausete kohta.

15   PRED:seisund a¹ :patsient a² :lähtekoht

15-1   a¹ :subj PRED a² :adv

15-1-1   a¹ :N+nom PRED:olema A a² :N+el

Poeg on isast erinev

A = erinev.

Kahjuks on *erinev* deverbaalne adjektiiv. Üldiselt selliseid perifeerseid adjektiive pole käesolevas töös arvestatud, siin tehakse seda selle pärast, et tegemist on ainukese adjektiiviga, millele on iseloomulik esitatud mall.

16   PRED:seisund a¹ :patsient a² :sihtkoht

16-1   a¹ :subj PRED a² :adv

16-1-1   a¹ :N+nom PRED:olema A a² :N+gen

Poeg on isa sarnane

A = sarnane; vääriline (Anu on tantsupartnerina Mardi vääriline); jämedune (Pärlid olid sõrmeotsa jämedused), kangune (Puskar on viina kangune), kõrgune (Nõlvad olid kuni kilomeetri kõrgused), laiune (Pragu oli kämbla laiune), paksune (Termiidipesa kate on umbes poole meetri paksune), pikkune (Kala on vähemalt paari meetri pikkune), raskune (Vikerforell kasvab kuni 5 kg raskuseks), suurune (Rott on kassi suurune), sügavune (Bassein on 50 cm sügavune), taoline (Vesipüks on pilveelevandi väljasirutatud londi

taoline), tihedune (Võrk oli peaaegu riide tihedune), tugevune (Ants on härja tugevune), vanune (Jürka oli 5 aasta vanune) jne.

16-1-2 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+kom

Poeg on sarnane isaga

A = sarnane; analoog(ili)ne (Konstruktsioonilt on see masin ana oogiline masinaga "Ptšolka"); adekvaatne (Koopia on adekvaatne originaaliga), ekvivalentne (Keha raske mass on ekvivalentne inertse massiga), identne (Mari keele imperfekt on oma vormilt peaaegu identne läänemeresoome keelte imperfektiga), paralleelne (Sirge on paralleelne tasapinnaga), proportsionaalne (Väljundsignaal oli proportsionaalne mõõdetava suurusega), pöördvõrdeline (Need näitajad on teineteisega pöördvõrdelised), võrdeline (Inimese tähtsus on võrdeline tema vaikimisega oma tööst), võrdne (Mõnes India provintsis peetakse inimese näo moonutamist magamise ajal võrdseks tapmisega); sama-: samaaegne, -ealine (Komandör on sõduritega samaealine), -hinnaline (Kaustik oli raamatuga samahinnaline), -ilmeline, -jõuline, -keelne, -kujuline, -kõlaline, -kõrgune, -laad(ili)ne, -laiune, -liigiline, -loomuline, -lõpuline, -mõtteline, -mõõduline, -nimeline, -näoline, -paksune, -pikkune, -poolne, -raskune, -rõhuline, -sisuline, -sugune, -suunaline, -suurune, -sügavune, -žanriline, -taoline, -teemaline, -temperatuuriline, -täenduslik, -tüübiline, -usuline, -vanune, -viisiline, -välteline, -värviline, -väärne; võrd-: võrdvõimeline, -väärne, -õiguslik (Teatrikunstis on kirjanduslik osa võrdõiguslik kõigi teiste komponentidega); ühe-: üheaegne, -ealine (Evi on Tiuga ühealine), -hinnaline, -jämedune, -kangune, -kaugune, -kõrgune, -laad(ili)ne, -laiune, -paksune, -pikkune, -raskune, -sugune, -suunaline, -suurune, -sügavune, -taoline, -tihedune, -tugevune, -tüübiline, -vanune, -väärne, -väärtuseline, -väärtuslik, -õiguslik jne.

16-1-3 a¹:N+nom PRED:*olema* A a²:N+all

See ülesanne on analoog(ili)ne eelmisele

A = analoog(ili)ne.

Allatiivne rektsioon on siin ilmselt võõrmõjuline, ent adjektiiv *analoog(ili)ne* puhul siiski niivõrd levinud, et seda ei saa enam juhuslikuks hälbeks pidada, mistõttu esitataksegi sellekohane lausemall. Kirjanduses leidub näiteid allatiivi tarvitamise kohta ka teiste adjektiividega seoses, mis on siiski märksa juhuslikumat laadi normihälbed, näiteks: *Nad kõik olid nii üksteisele sarnased.* (KK) *Pärilikud muutused on algselt adekvaatsed (s.t ühetäenduslikult vastavad) keskkonna mõju iseloomule.* (KK) *Need tema nõudmised on paralleelsed vene revolutsiooniliste demokraatide omadele.* (KK)

TR 27 a^1 :N+nom PRED:*olema* A a^2 :N+gen
          ↔ a^1 :N+nom PRED:*olema* A a^2 :N+kom
                  Poeg on isa sarnane
          ↔ *Poeg on sarnane isaga*

A = sarnane.

TR 28 a^1 :N+nom PRED:*olema* A a^2 :N+kom
          ↔ a^1 :N+nom PRED:*olema* A a^2 :N+all
                  See ülesanne on analoog(ili)ne eelmisega
          ↔ *See ülesanne on analoog(ili)ne eelmisele*

A = analoog(ili)ne.

2. ATRIBUTIIVNE ADJEKTIIV

2.0. ÜLDIST

Predikatiivi kõrval on adjektiivi teine süntaktiline põhipositsioon atribuudi positsioon. Atribuut moodustab koos oma põhisõnaga sisulise (nominatiivse) ning süntaktilise terviku – atribuuttarindi, mis tervikuna täidab lauses mingi lauseliikme funktsiooni. Atribuuttarind on üks sekundaartarindi tüüpe, st kuulub tarindite hulka, millega lausesse sisestatakse lisapropositsioon. Seetõttu on atribuuttarindi kirjelduses olulisel kohal tema propositsioonilise aspekti kirjeldus. Sekundaartarindi liikmena on atribuut lauseliige vaid kaudselt ning kuivõrd atribuudil puudub otsene seos lause põhisituatsiooniga, siis enamikul juhtudel on teda võimalik lausest ära jätta, ilma et lause lakkaks olemast.

Üksikjuhtudel, kui atribuut kannab tarindis põhilist sisukoorumust (see on iseloomulik eriti neile tarindeile, mille põhisõnaks on nn parameetersõna, vt Õim 1971 : 153 jj), toob atribuudi ärajätmine siiski kaasa lause nii suure sisulise vaesestumise, et lause muutub analüütiliseks, s.o lauseks, mis serveerib uue infona juba teadaolevat, või koguni mittegrammatiliseks, vrd näiteks *Mul on hea meel* ja *Mul on meel* (analüütiline lause); *Tal on viisakas käitumine* ja **Tal on käitumine*. Vahel võib seesugustes lausetes ära jätta hoopis põhisõna, ilma et lause sisu selle all oluliselt kannataks, vrd *Mul on vastik tunne* ja *Mul on vastik*.

Atribuuttarindi põhisõnaks on harilikult nimisõna, sealhulgas ka prosubstantiiv ja kvaasinimisõna,¹ näiteks *pikk mees*; *Nad vih-*

¹ Terminiga *kvaasinimisõna* on mõttekas tähistada kõike seda, mille kohta antakse näiteks järgmine iseloomustus: “ iga liiki sõnad ja keelendid mis tahes vormis, samuti numbrid ja märgid, mida kasutatakse nimisõnana ja mis esinevad kas ülekantud tähenduses, millegi sõnalise tähistusena, nimena või abstraktsioonina.” (EKLP I : 240) Näiteks *Ebaajakohast “Saksa” pole enam olemas. Maja juurest kostis ema hele “Tuppa!” Oleks nagu mingi hall “üleüldse” Korraga sai tantsijatest murule suur 30.* (Näited EKLP I : 240–241.) Keelend, sümbol vm esineb niisugustel juhtudel mitte tähistajana, vaid isendana.

kasid teda, ülbet ja rumalat; valjuhäälnene "Tere!" jne. Üksikjuhtudel võib selleks olla ka arvsõna, näiteks *viimased kaks aastat*. Adjektiivide, mis seesuguses tarindis esineda võivad, on üsna piiratud arvul ning kõik nad täidavad siin konkreetse objekti või nähtuse identifitseerija funktsiooni. Need on proadjektiivid *see (see üks kaart), too, seesama (needsamad viis ülesannet)*, järgarvulised omadussõnad *esimesed (esimesed kaks aastat), teised*, samuti neile lähedased *järgmised (järgmised kolm ettekannet), ainukesed, viimased*, ka sõnad *ülejäänud (ülejäänud kümme õuna), keskmised (keskmised kolm tooli), alumised, ülemised, lähemad, eelseisvad* jms. Mitteidentifitseerivad adjektiivid üldjuhul arv- ja nimisõna ühendit laiendada ei saa, mistõttu nad asetsevad mitte arvsõna ees nagu identifitseerivad adjektiivid, vaid selle järel. Võib küll öelda *kolm punast õuna (punast laiendab siin ainult nimisõna õuna ning alles tarind punast õuna tervikuna arvsõna kolm)*, kuid mitte **punased kolm õuna*. Erandeiks on siiski juhtumid, kus arv- ja nimisõna väljendavad üht tervikut, eriti juhtumid, kus arv- ja nimisõna moodustavad püsiühendi, näiteks *Need aegunud kümme käsku*. Identifitseerivate proadjektiividega on olukord aga teistsugune. *Üks see laud või kaks seda tooli* on võimalik öelda vaid siis (sedagi üksnes kõnekeeles), kui *see* on kvalitatiivses tähenduses ('selline, seesugune'), näiteks *Mulle palun kaks seda tooli!* Teised ülalloetletud adjektiivid on aga huvitavad selle poolest, et neid saab paigutada niihästi arvsõna ette kui ka järelle, näiteks *viimased kaks aastat = kaks viimast aastat*. Üldiselt seostuvad pronoomenite *see, too, seesama* ainsusevormid arvsõnaga *üks*, nende ja ka teiste siin loetletud adjektiivide mitmusevormid aga arvsõnadega alates *kahest*. Mõnedel juhtudel võib siiski ka ainsusevormi tarvitada arvsõnadega *kaks, kolm* jne, nimelt siis, kui arv- ja nimisõna ühendiga märgitavat kogumit käsitatakse ühe tervikuna, mitte üksikobjektidena, näiteks *See kaks aastat oli täis muret ja hirmu*. Samal tingimusel esinevad mõned teised siin loetletud adjektiivid ühest suuremaid arve märkivate arvsõnade ees ainsuses, näiteks *viimane kaks aastat*. Kui aga need mittepronominalsed adjektiivid on mingis muus käändes kui nominatiiv, siis on nad arvsõna ees (kui nad sel juhul üldse seal olla saavad) alati ainsuses, näiteks *viimase kahe aastaga, viimasele kahele aastale*, aga mitte **viimaste kahe aastaga, *viimastele kahele aastale (vrd selle kahe aastaga ~ nende kahe aastaga)*.

Adjektiiv asetseb eesti keeles harilikult oma põhisõna ees (ees-täiend), kuid teatud tingimustel võib paikneda ka selle järel (järel-täiend), näiteks *Valli, vallatu ja edev, meeldis meestele*. Järeltäiendil on eestäiendiga võrreldes mitmeid erinevusi. Näiteks kui eestäiendi põhisõnaks ei saa kunagi olla asesõnaline nimisõna, siis, nagu nähtub

eespool toodud näitest *Nad vihkasid teda, ülbet ja rumalat*, seostub järeltäiend asesõnalise nimisõnaga täiesti vabalt. Ees- ja järeltäiendiga tarindite struktuurierinevused tulenevad nende kahe tarinditüübi funktsionaalsetest erinevustest ning nii ühest kui ka teisest tuleb lähemalt juttu jaotises 2.3.

Atribuuttarindis võib korraga esineda ka üle ühe adjektiivatribuudi, näiteks *esimene eestikeelne raamat; valged, mustad ning kirjud koerad*. Seesuguseid korduvate adjektiivatribuutidega tarindeid on kahte tüüpi. *Esimene eestikeelne raamat* esindab subordinatiivset tarindit, milles iga eelnev atribuut iseloomustab sisuliselt kogu järgnevat tarindiosa; toodud näites iseloomustab atribuut *esimene* tarindit *eestikeelne raamat* tervikuna. Skemaatilisel kujul on subordinatiivne atribuuttarind $A[A \quad [AN] \quad]$. Seevastu tarindil *valged, mustad ning kirjud koerad* on koordinatiivne struktuur: iga atribuut iseloomustab ainult põhisõnaga väljendatud. Skemaatilisel kujul on koordinatiivne atribuuttarind $AAA \quad AN$. Nende kahe tarinditüübiga seoses tekib mitmeid probleeme, millest tuleb lähemalt juttu peatüki lõpuosas.

Kuivõrd eesti keele täiendit on juba silmapaistva põhjalikkusega kirjeldanud E. Riikoja (EKLP I : 238–364), siis puudub vajadus käsitleda siinjuures adjektiivatribuuti kõigis detailides. Käesolevas töös on põhirõhk neil küsimustel, mida E. Riikoja on käsitlenud kas ebapiisavalt või teisiti, kui siinse töö autor õigeks peab. Need küsimused on: 1) atribuuttarindi propositsiooniline struktuur, 2) restriktiivne ja mitterestriktiivne adjektiivatribuut ning 3) atribuutide koordinatsioon ja subordinatsioon. Erinevalt predikatiivse adjektiivi käsitlusest, milles on kirjeldatud ainult selliseid lausemalle, mis sisaldavad primaarseid adjektiive – sekundaarsete adjektiividega lausemallide kirjeldamine tähendanuks teiste sõnaliikide rektsiooni (eriti verbirektsiooni) asjatut dubleerimist –, kirjeldatakse siin ka sekundaarsete adjektiividega atribuuttarindeid. Tõsi küll, mitte just kõiki – arvuadjektiive (arvsõnalisi adjektiive) ning eriti proadjektiivse sisaldavad tarindid on siiski niivõrd eripärase struktuuriga, seotud hoopis teistsuguste teoreetiliste probleemidega kui muud adjektiivid, et nad nõuavad omaette käsitlust.

2.1. ATRIBUUTTARINDI PROPOSITSIONILINE STRUKTUUR

Nii nagu predikatiivse adjektiiviga lause, on ka atribuuttarind käsitatav propositsioonina – tarindina, mis tervikuna väljendab situatsiooni ning mille komponendid funktsioneerivad selle situatsiooni komponente väljendavate predikaatide ning argumentidena. Näiteks

atribuutarind *kingituse üle rõõmus laps* ei erine propositsioonilisest aspektist predikatiivilausest *Laps on rõõmus kingituse üle*. Nii ühel kui ka teisel juhul võib adjektiiv käsitada semantilise predikaadina, elemente *kingituse üle* ja *laps* aga argumentidena selle predikaadi juures. Väär oleks aga kujutleda, et atribuutarind kui sekundaartarind on propositsioonilisest aspektist alati tagasi viidav vastava adjektiiviga predikatiivilausele, s.o käsitatav eranditult predikatiivilause nominalisatsioonina. Juhtumel *kingituse üle rõõmus laps* ja *Laps on rõõmus kingituse üle*; *pikk poiss* ja *Poiss on pikk* jms on vastavus atribuutarindi ja predikatiivilause vahel tõepoolest olemas, kuid nagu edaspidi näeme, leidub ka selliseid juhtumeid, kus atribuutarindile vastab mingit teist tüüpi struktuur. Eriti ilmne on see siis, kui atribuutarindeil üldse puudub vaste predikatiivilause näol. Adjektiiviga atribuutarind, kuigi käsitatav sekundaartarindina, on sageli nominaalfraasina niivõrd iseseisev, et see struktuur, millele teda tagasi viia, jääb vaid atribuutarindi sisu avavaks kohmakavõitu definitsiooniks (*teaduslik sekretär*).

Lihtsustatud kujutelm, et mis tahes atribuutarind on tagasi viidav predikatiivilausele, oli vahepeal levinud generatiivgrammatikas (selle kujutluse juured ulatuvad õigupoolest tagasi juba Port-Royali grammatikasse, millest generatiivgrammatika on teatavasti nii mõndagi üle võtnud). Varasem generatiivgrammatika tuletas atribuutarindi sõltumatust predikatiivilausest. Näiteks N. Chomsky väidab, et generatiivgrammatikas peab olema transformatsioonireegel T_{Adj} , mis kujundab iga jada, millel on kuju $T - N - is - Adj$ (artikkel - nimisõna - 'on' - adjektiiv), ümber jadaks kujuga $T + Adj + N$: *The boy is tall* → *the tall boy* (Chomsky 1962 : 481). Hiljem leiti, et seda tüüpi lähtestruktuuridest on võimalik tuletada üksnes "päris"-nominalisatsioon, Z. Vendleri (1967 : 28-31) järgi *proper nominalizations* : N 's being Adj ja Adj -ness of N , kuna adjektiivatribuudiga tarind tuleneb pigem relatiivkõrvallausega lähtestruktuurist (vt nt Smith 1961, Katz, Postal 1964, Vendler 1967). Mõnevõrra lihtsustatud kujul oleks atribuutarindi tuletskäik niisiis järgmine:

Jüri on insener
(See) insener on andekas } → *Jüri on insener, kes on andekas* →

Jüri on andekas insener

Seda seisukohta on kritiseerinud paljud uurijad, sealhulgas Motsch 1967, Bolinger 1967. Põhiargumentina niisuguse kirjelduse vastu ongi toodud asjaolu, et leidub adjektiive, mis võivad küll esineda

atribuudina, kuid mitte predikatiivina.¹ Näited on võetud põhiliselt inglise, saksa, prantsuse, vene keelest, kuid et eestigi keel pole selles suhtes erand, selgub järgmistest näitepaaridest:

<i>täielik idioot</i>	<i>*(See idioot on täielik</i>
<i>suur kavalpea</i>	<i>(*) (See) kavalpea on suur</i>

(Tärni paigutamisega sulgudesse on tahetud näidata seda, et adjektiiv *suur* konkreetse ruumilise tähenduse korral on lause *See kavalpea on suur* aktsepteeritav, olgugi et enamik eesti keele kõnelejaid püüaks ilmselt leida mingit teist moodust sama sisu edastamiseks.)

Kui tegemist oleks üksikjuhtudega, poleks predikatiivina mitte-esinemine veel selline fakt, mis lükkaks korrapealt ümber generatiivistliku atributsioonikäsitluse. Sõna mitte-esinemine mingis süntaktilises positsioonis võiks ju olla ka pelgalt tarvituse fakt, mille taga polegi mingeid süsteemitingimusi. Tarvitus aga generatiivgrammatikat kuigivõrd ei huvita. Niisugused atribuutarandid, millel ainuüksi tarvituskategooriatest tingituna puudub predikatiivne vaste, saadakse generatiivgrammatikas potentsiaalsetest predikatiivilausetest, s.o tarvituses küll puuduvatest, kuid süsteemi poolt lubatavatest predikatiivilausetest.

Lihtsalt tarvitusnormiga kõnesoleval juhul asja siiski seletada ei saa. Ülaltoodud näidetes on tegemist määradjektiividega. Selliste adjektiividele (*täielik, äärmine, absoluutne, igavene* jpt) on omane see, et nad iseloomustavad protsessi või omadust, mitte aga konkreetset objekti. Seetõttu on küll võimalik tarvitada näiteks *täielik vaikus* ning *Vaikus on täielik*, kuid mitte **täielik vend* ja **Vend on*

¹ D. Bolinger (1967 : 3) väidab, et inglise keeles leidub ka vastupidise süntaktilise karakteristikuga adjektiive, st adjektiive, mis võivad küll olla predikatiivid, kuid mitte atribuudid. Tõsi küll, selliseid adjektiive on hoopis vähem kui ainult atribuudina esinevaid. D. Bolinger nimetab neist kolme – *asleep, flush* ja *sorry*:

<i>The man is asleep</i>	<i>*an asleep man</i>
<i>The girl is sorry</i>	<i>*a sorry girl</i>
<i>The man is flush</i>	<i>*a flush man</i>

D. Bolinger defineerib adjektiivi teistmoodi kui sinise töö autor. Käesolevas töös käsitletakse adjektiivi sõnade klassina, mille liikmetel on vähemalt kaks tunnust kolmest: 1) väljendab leksikaalselt omadust, 2) saab esineda atribuudina, 3) ühildub atribuudina oma põhisõnaga käändes ja arvus. Määratlustest järeldub, et atribuutsus on adjektiivi relevantseim tunnus: kuivõrd ka kolmas tunnus eeldab adjektiivi esinemist atribuudina, siis jääb igasse tunnusekombinatsiooni, mis koosneb vähemalt kahest tunnusest, atribuutsus sisse. Seega niisuguste adjektiivide olemasolu, mis esineksid küll predikatiivina, kuid mitte atribuudina, on siin juba adjektiivi definitsiooni endaga välistatud.

täielik. See paralleelsus aga katkeb niisuguste nimisõnade puhul nagu *idioot*. Näiteks tarind *täielik idioot* on täiesti normaalne, adjektiiv ei näita siin idioodiks peetava isiku kui sellise täielikkust, st ei iseloomusta mitte referenti, vaid näitab seda, et kõnealuse isiku käitumise ebanormaalsus on saavutanud sellise ulatuse, mis võimaldab teda ilma igasuguse kahtlusega pidada idioodiks. Seega adjektiiv iseloomustab siin idioodi mõistet, s.o signifikaati (vt ka Arutjunova 1976 : 351–355). Predikatiivilause **See idioot on täielik* sellist infot ei edasta (vähemasti käesoleva töö autori keelepruugis mitte), sest subjekt on siin referentne ning adjektiivil tuleb iseloomustada referenti, mitte signifikaati – isikut kui sellist, mitte aga tema käitumist. Kuivõrd adjektiiv seda teha ei suuda, ongi tulemuseks mitteaktsepteeritav predikatiivilause. Siit saab järeldada ainult ühte: niisugust tüüpi atribuuttarindite lauseline vaste, kui seda eksplitsiitsel kujul üldse esineb (siin toodud näite puhul on seda küll võimatu leida), peab olema sootuks teistsugune lause kui predikatiivilause. Sellele järeldusele jõuame ka siis, kui vaatleme *suure joodiku* taolisi kahemõttelisi juhtumeid. *Suur* mõõduadjektiivina iseloomustab siingi joodikut kui inimest, tema pikkust või tüsedust, määradjektiivina aga seda, et kõnealune isik joob palju, pruugib palju alkoholi. Predikatiivilause *See joodik on suur* on tõlgendatav ainult esimesel viisil, teise tõlgenduse tarvis peab järelikult leiduma mingit teist tüüpi lause, milleks võiks olla näiteks *See joodik joob palju*.

Veelgi ilmsem on atribuuttarindi mittepredikatiivne päritolu *v-* ja *tav-*partitsiipsete adjektiivide puhul. Näiteks tarindid *jooksev poiss* ja *parajasti loetav raamat* ei ole ju kuidagi tagasi viidavad olematuile predikatiivilauseile *Poiss on jooksev ning **Raamat on parajasti loetav*, vaid ikkagi ainult lauseile *Poiss jookseb* ning *Raamatut parajasti loetakse*. (Lause *Raamat on loetav* on küll aktsepteeritav, ent siin on tegemist juba verbi semantilise adjektivatsiooniga.)

Selliseid näiteid võib tuua teisigi, kuid küllap on juba olemasolevategi põhjal ilmne, et kõigi atribuuttarindite tagasiviimine predikatiivilauseile on selge liialdus.

Mõistagi ei saa järgida klassikalist generativistlikku atribuutsioonikäsitlust ka selles suhtes, et tuletame atribuuttarindi konkreetsest lausest – seal, kus võimalik, predikatiivilausest, mujal mittepredikatiivilausest. Et klassikaline pindstruktuuridega opereeriv nominalisatsioonikontseptsioon on oma aja ära elanud, see on tõik, mis õigupoolest ei vaja ületõestamist. Vähe on selliseid pindstruktuure (kui neid üldse leidub), mis kõigis oma funktsioonides oleksid absoluutselt identsed. Hoopiski alusetu on seda väita lause ja nimisõnafraasi kohta. Me saame rääkida ühesuguse leksikaalse koosseisu-

ga lause ja nimisõnagraafi identsusest vaid siis, kui elimineerime kommunikatiivse (pragmaatilise) aspekti. Niisugune elimineerimine aga viib meid automaatselt pindstruktuuridelt süvastruktuuridele, sest ühisosa on omaette vaadeldav vaid abstraktsioonina. See abstraktum, millele niihästi atribuuttarindid kui ka predikatiivilaused on tagasi viidavad, on, nagu öeldud, nende propositsiooniline struktuur.

Atribuutiivsel adjektiivil pole selliseid reksioonilisi laiendeid, mis puuduksid predikatiivsel adjektiivil. Sellepärast jäetakse atribuuttarindite propositsioonilise struktuuri kirjelduses see aspekt kõrvale. Tähelepanu koondatakse atribuutiivse adjektiivi ja tema põhisõna funktsioonidele atribuuttarindiga tähistatavas propositsioonilises situatsioonis, fikseeritakse atribuuttarindi põhilised propositsioonilised tüübid ning näidatakse ühtlasi nende tüüpide vahetõrda samasuguseid propositsioonilisi situatsioone väljendavate lausetega.

2.1.1. Atribuuttarindi põhitüüp

Atribuuttarindi põhitüübi moodustavad need tarindid, milles adjektiiv on käsitatav omadust väljendava predikaadina, tarindi põhisõna aga substantsi väljendava argumendina selle predikaadi juures. Skemaatiliselt:

PRED:omadus a:substants.

Olenevalt konkreetsest adjektiivist võib argument täita erisuguseid semantilisi funktsioone, näiteks tarindite *pikk poiss*, *ümmargune aken*, *punane lipp*, *raha täis tasku* põhisõnad täidavad propositsioonilis-semantilisest aspektist vaadelduna patsiendi rolli, tarindite *kingituse üle rõõmus laps*, *vihane mees* põhisõnad kogeja rolli jne. Need konkreetset funktsioonid määravad ära kõnesoleva tüübi alltüübid, mis aga praegu huvi ei paku, sest põhimõtteliselt ei erine need adjektiividega predikatiivilaused tüüpidest.

Nagu öeldud, on siin tegemist adjektiividega, mis väljendavad eseme või isiku, üldisemalt substantsi, omadusi. Need on kas primaarsed või siis morfoloogiliselt sekundaarsed adjektiivid (*pikavõitu*, *üllatunud* jms).

Kõik substantsi omadust väljendavad adjektiivid on vabalt tarvitatavad ka predikatiivi positsioonis (*Poiss on pikk. Aken on ümmargune. Lipp on punane*) ning nähtavasti eelkõige seda tüüpi adjektiivide omaduste absolutiseerimisest johtub generativistide püüetuletada kõik atribuuttarindid predikatiivilausedest.

Teised atribuuttarindi propositsioonilised tüübid on sellised, mis sisaldavad leksikaalsemantiliselt sekundaarseid adjektiive. Neil tarin-

deil on kolm põhitüüpi. Esiteks tarindid, mis sisaldavad protsessi väljendavaid adjektiive, s.o adjektiive, mida võib vaadelda verbi täieliku süntaktilise adjektivatsiooni tulemusena, näiteks *jooksev poiss, kirjutataw kiri*. Teiseks tarindid, milles adjektiiv väljendab substantsi, s.o adjektiivid, mida võib käsitada substantsi täieliku süntaktilise adjektivatsiooni tulemusena, näiteks *karusnahkne kasukas*. Neis kahes tarinditüübis on tegemist suhteadjektiividega. Kolmandaks on tarindid, mis sisaldavad küll omadust väljendavaid adjektiive, kuid milles see omadus iseloomustab mitte substantsi, vaid protsessi, näiteks *hea laulja, hoolas õpilane*. Need on siis adjektiivid, mida võib käsitada adverbi täieliku süntaktilise adjektivatsiooni tulemusena. Verbi, substantiivi ning adverbi kategooriaalse tähenduse säilitamise tõttu ei ole ükski nimetatud tarinditüüpidest tagasi viidav predikatiiviga lausestruktuurile (mis ei tähenda veel seda, et neis esinevaid adjektiive poleks võimalik tarvitada predikatiivi positsioonis). Need on tagasi viidavad struktuuridele, kus nimetatud kategooriaalsed tähendused kannavad oma primaarset kesta.

2.1.2. Deverbaalse adjektiiviga atribuuttarindid

Käesolevasse tüüpi kuuluvad *v-* ja *tav-*partitsiipi sisaldavad tarindid, mida harilikult vaadeldakse tulenevaina verbaalse predikaadiga kõrvallausetest. Näiteks: *jooksev poiss* ← *poiss, kes jookseb, kirjutataw kiri* ← *kiri, mida kirjutatakse*. *v-* ja *tav-*partitsiipe on siinses töös peetud adjektiivideks seetõttu, et nad ühilduvad atribuudina oma põhisõnaga käändes ja arvus. Nii sisu kui ka paljud süntaktilised seigad osutavad aga nende adjektiivide tugevale verbaalsele iseloomule (traditsiooniline eesti keele grammatika teatavasti peabki neid verbideks). Nad väljendavad protsessi ning näitavad ka selle protsessi toimumise aega, seostudes seejuures ajaadverbidega (*parajasti kirjutataw kiri*), mis laiendavad ainult verbe. Sellised partitsiivid on moodustatavad mis tahes verbi tüvest ning atribuuttarindis säilivad kõik verbaalsele predikaadile iseloomulikud laiendid, sealhulgas ka objekt (*raamatut lugev poiss*). Deverbaalse atribuudi põhisõnaks on enamasti substantsi väljendav nimisõna, misjuhu tarindi propositsioonilise struktuuri üldskeem on

PRED:protsess a:substants.

Põhisõnast argument võib väljendada ka protsessi, näiteks *ägenev võitlus*, ning sel juhul on tarindi propositsiooniline struktuur märksa komplitseerituma kujuga. Nendesse detailidesse tungida pole siiski vajadust, sest tüübi karakterseks tunnuseks jääb ikkagi vaid atribuudi protsessuaalne iseloom. Protsessuaalne predikaat harilikult

ei realiseeru predikatiivina ja seetõttu on atribuutarindite *jooksev poiss*, *kirjutata* *kiri* lauselisteks vasteteks verbaalse öeldisega laused *Poiss jookseb*. *Kirjutatakse kirja*, mitte aga laused **Poiss on jooksev*. *Kiri on kirjutata*.

v- ja *tav-*partitsiipide modaalse tähenduse korral, näiteks *pleekiv riie* = *riie*, *mis kipub pleekima*, *loetav käekiri* = *käekiri*, *mida saab (on kerge) lugeda*, on tegemist juba verbi semantilise adjektivatsiooniga. Et sellised adjektiivid väljendavad omadust, siis kuuluvad vastavad atribuutarindid järelikult esimesse tüüpi. Loomulikult on need adjektiivid vabalt tarvitatavad predikatiivi positsioonis: *Riie on pleekiv*. *Käekiri on loetav*.

Sama lugu on semantiliselt adjektiveerunud *nud-* ja *tud-*partitsiipidega, näiteks *üllatunud poiss*, *suletud uks* (täielikku süntaktilist transpositsiooni siin üldse ei toimu, sest *nud-* ja *tud-*partitsiibid ei ühildu oma põhisõnaga).

2.1.3. Desubstantiivse adjektiiviga atribuutarindid

Kui eelmises tüübis adjektiveerus verb, siis käesolevas tüübis, kuhu kuuluvad näiteks atribuutarindid *karusnahkne kasukas*, *pühapäevane matk*, *meditsiiniline uurimus* jms, on tegemist substantiivi süntaktilise adjektivatsiooniga. Paigutame tinglikult samasse tüüpi ka koha- ja ajaadverbi süntaktilised adjektivatsioonid, nt *siinsed seadused*, *nüüdsed kombed*, *eilne ajaleht*. Et see on (täielik) süntaktiline adjektivatsioon, mitte semantiline transpositsioon, sest sõnaliigi kategoriaalne tähendus (leksikaalse tähenduse tüüp) ei muutu,¹ siis ka seesuguse adjektiivatribuudiga tarindite propositsiooniline struktuur on põhimõtteliselt erinev atribuutarindite põhitüübi propositsioonilisest struktuurist. Siin on õigem lähtuda sellisest struktuurist, kus sõna, millest adjektiiv on tuletatud, täidab argumendi funktsiooni. Näiteks tarindi *karusnahkne kasukas* propositsiooniline struktuur on ilmselt midagi sellist, mis on ka lausel *Kasukas on valmistatud karusnahast*. Asjaolust, et niisuguste adjektiividega atribuutarindid on vahetult kõrvutatud mitte predikatiivilausetega, vaid hoopis teist tüüpi lausetega, ei järeldu veel, et desubstantiivne suhteadjektiiv üldse predikatiivina ei esine. Laused *See kasukas on karusnahkne*. *See ajaleht on eilne* jms on täiesti normaalsed eesti keele laused. Mingit põhjuslikku seost nimetatud nähtuse ja predikatiivina mitteesinemise vahel kõnesoleval juhul ei ole.

¹ Adjektiivid *raudne*, *vesine* jms tarindeis *raudne tervis*, *vesine kõne* jms on juba semantiliselt adjektiveerunud ning seesugused tarindid kuuluvad järelikult esimesse tarinditüüpi.

Võib ju substantiivgi süntaktiliselt verbaliseeruda (*Kasukas on karusnahast*), miks ei võiks seda teha vastav adjektiiv? Siiski on predikatiivne tarvitus enamiku seesuguste adjektiivide jaoks teisejärguline. Võime küll öelda *See kiirus on kosmiline*. *See uurimus on meditsiiniline*, kuid ilmselt on parem öelda *See on kosmiline kiirus*. *See on meditsiiniline uurimus*. Tihtipeale täidab niisugune adjektiivpredikatiiv tegelikult atribuudi funktsiooni, sest talle on võimalik lisada põhisõnana sellesama lause subjektnimisõna, ilma et lause muutuks nimetamisväärselt liiasemaks, näiteks *See mootor on kahesilindriline* → *See mootor on kahesilindriline mootor*. Igatahes on ta seda vähem kui kvaliteedijektiiviga lause *See poiss on rumal poiss*. Lõpuks, mitmetel juhtudel ei tule suhteadjektiivi kasutamine predikatiivina üldse kõne alla, näiteks **See sekretär on teaduslik* (vrd *teaduslik sekretär*), **Aine koostis on keemiline* (vrd *aine keemiline koostis*), **Inimkonna areng on ajalooline* (vrd *inimkonna ajalooline areng*). Niisuguste piirangute põhjusi tuleb kõigepealt otsida desubstantiivsetele suhteadjektiividele eriti omaest restriktiivsest funktsioonist (sellest lähemalt jaotises 2.2).

Vaadeldavat tüüpi atribuuttarindi lauseline vaste eksplitseerib predikaadi, mis selle atribuuttarindi tähenduses peitub. Näiteks tarindi *karusnahkne kasukas* puhul on selliseks predikaadiks *tegema* või *valmistama*. Paraku ei pruugi semantilisele, varjatud predikaadile sugugi mitte alati konkreetset leksikaalset vastet leiduda, rääkimata ühest kindlast vastest. Sellisel juhul võib rääkida üksnes varjatud predikaadi mingist määramispiirkonnast, tähendusväljast. Üldse võib atribuuttarindiga väljendatud propositsiooniline situatsioon tihtipeale olla küllaltki ebamäärane ja komplitseeritud. See olukord teeb muidugi atribuuttarindi propositsioonilise struktuuri fikseerimise üsnagi raskeks. Proovitagu anda niisugune struktuur kas või tarindile *keemiline protsess*.

Adjektiivi lähtesõna ning atribuuttarindi põhisõna on implitsiitse predikaadi argumentideks, täites seejuures mingeid semantilisi funktsioone. Atribuuttarindi kirjeldamise seisukohalt pakuvad huvi just adjektiivi lähtesõna funktsioonid. Eesti keeles on sünniõndlemisi tüüpilised koht, aeg, instrument ja otstarve.

Näiteid. K o h t: *siinsed seadused* (= *seadused, mis kehtivad siin*), *põhjapoolne küla* (= *küla, mis paikneb põhja pool*), *seatne elu*, *kodune töö*, *väline hülgus*, *tubane eluviis*, *veealune loodus*, *piiripealne juhtum*, *koldeesine pink*, *kuklatagune juuksetutt*. A e g: *pühapäevane matk* (= *matk, mis toimub pühapäeval*), *eilne ajaleht* (= *ajaleht, mis ilmus eile*), *talvine puhkus*, *hommikused toimetused*, *jaanipäevane vihm*, *nüüdsed kombid*, *praegune valitsus*, *ammune unistus*, *tänavune suvi*, *mullune viljasaak*, *ennemuistne lugu*, *tsaari-*

aegne raha, pühadeaegne rongiliiklus, möödunudaastane viljasaak, surmaeelne agoonia, hommikupoolded loengud, sõjajärgne ülesehitustöö. I n s t r u m e n t : *karusnahkne kasukas (= kasukas, mis on valmistatud karusnahast), tammine sammastik, kadakane kepp, lumine legendik (= legendik, mis on lumega kaetud), liivane rannik, porised jalad, kliine jahu (= jahu, mis sisaldab kliisid).* O t s t a r v e : *erialane ettevalmistus, meditsiiniline instrument (parem küll meditsiininstrument).*

Derivatsiooni uurijat huvitab muidugi küsimus, millal ülalkirjelatud varjatud predikaat kuulub adjektiivide tähendusse, millal mitte. Eri uurijate seisukohad lähevad selles lahku. Üht äärmust esindavad need uurijad, kes lülitavad seesugused predikaadid alati adjektiivide tähendusse, saades seega kümneid või isegi sadu erisuguseid tuletustähendusi. Teist äärmust esindab näiteks J. Zemskaja (1973), kelle arvates suhteadjektiivide tuletustähenduses pole midagi konkreetsemat kui suhe sellega, mida tähistab adjektiivide tüvi. Vahepealsel seisukohal on aga J. Apresjan (1974 : 211–212), kes väidab siin olevat kahte tüüpi juhtumeid. Ühel juhul realiseerib adjektiiv põhisonaks oleva nimisõna üht obligatoorset semantilist valentsi ja omab ise puhtsuhtelist tähendust, näiteks *ettevalmistus erialaseks tööks = erialane ettevalmistus*. Teisel juhul aga ei kuulu predikaat nimisõna tähendusse. Nii ei kuulu tarindis *karusnahkne kasukas* predikaat *valmistatud* nimisõna *kasukas* tähendusse (ei realiseeri viimase semantilist valentsi) ning seetõttu kuulub adjektiiv *karusnahkne* tähendusse.

Erinevate varjatud predikaatide sisestumine adjektiivide tähendusse ning atribuutarindide moodustamise ebaregulaarsus, sõltuvus tingimustest, mis grammatikasse kitsamas mõttes ei kuulu, teeb selliste tarindite kirjeldamise käesolevas süntaktilise iseloomuga töös vähe otstarbekaks.

2.1.4. Protsessi omadust iseloomustava atribuudiga tarindid

Vaatleme järgnevalt tarindeid, kus adjektiiv väljendab mitte objekti, vaid protsessi (või situatsiooni kui terviku) omadust. Adjektiivatribuut võib iseloomustada protsessi mitmest aspektist. Neist kõige tüüpilisemad on modaalsus (*võimalik eksimus, vajalik töö*), intensiivsus (*täielik lüüasaamine, suur segadus*) ning hinnang 'hea' või 'halb' (*hea tulemus, halb tegu*). Adjektiivide tähenduses need aspektid tihtipeale kombineeruvad omavahel. Näiteks tarindis *usin töö* näitab adjektiiv harilikult niihästi seda, et tehakse palju tööd, kui ka seda, et see on positiivne nähtus.

Kuivõrd atribuut väljendab protsessi omadust, siis propositsioonilisest aspektist on ta siin predikaadi predikaat ning skemaatilisel kujutatuna näeb näiteks tarindi *täielik lüüsaamine* propositsiooniline struktuur välja järgmine:

PRED:omadus [*PRED* a^1 a^n]
täielik [*lüüa saama* a^1 a^n]

Samasugune propositsioonilis-semantiline iseloom on ka paljudel adverbidel. Adjektiiv ja adverb erinevus juhtumeil *hoolas õppimine* – *hoolsalt õppima, kõva jooming* – *kõvasti jooma* jms on kommunikatiivse tagapõhjaga. Esimene esineb nimisõna fraasi koosseisus, st on nominaliseerunud predikaadi laiend, teine aga laiendab predikaatverbi (või esineb vähemalt poolpredikaativses tarindis infiniitveerbi laiendina).

Mitmed autorid ongi pidanud tähendust 'protsessi omadus' (õigemini küll tähendust 'tunnuse tunnus') adverb primaarseks tähenduseks, vastandades seda substantsi omadusele kui adjektiiv primaarsele tähendusele. Selle seisukoha võiks tegelikult siingi aktsepteerida. Muidugi jääb püsima väike kahtlus, kas kõiki neid adverbideks peetavaid sõnu, millel see tunnus puudub, ikka on õige pidada leksikaalsemantiselt sekundaarseteks adverbideks. Kui ei, siis tuleb adverbide klass mitmeks lõhkuda või leida adverbile mingi üldisem tähendus. Ent see polegi kõnesolevate tarindite seisukohast kuigivõrd oluline. Kui 'protsessi omadus' on adverb jaoks primaarne (ja adverb ise pole tervikuna sekundaarne kategooria), siis tuleks ülaltoodud adjektiivatribuute vaadelda adverbide süntaktilise adjektivatsooni resultaatidena, st niisuguse adjektivatsooni tulemusena, milles säilib adverb leksikaalne tähendus. Või teiste sõnadega, ülalesitatud tüüpi propositsiooniline struktuur realiseerub primaarselt adverbilise pindstruktuurina (*Keegi sai täielikult lüüa*), adjektiivne struktuur aga kas nominalisatsioonist atribuuttarindina (*täielik lüüasaamine*) või predikaativilausena (mis antud juhul on täiesti võimalik: *Lüüasaamine oli täielik. Eksimine on võimalik. Tulemus oli hea*) – need oleksid sel juhul sekundaarsed struktuurid.

Kõigis ülaltoodud näiteis laiendab seesugune transpositsiooniline adjektiiv kas teonime või mõnda muud otseselt protsessi väljendavat nimisõna. Kuid eesti keeles on üsna tüüpilised ka need tarindid, milles niisugune primaarselt sündmust iseloomustav adjektiiv laiendab tegelikult mingit objekti (eriti isikut) väljendavat nimisõna, näiteks *suur joodik, täielik idioot, hea õpilane, tubli tööline, väärt labidas*. Eespool on aga juba määraadjektiivide kohta märgitud, et laiendades isikut väljendavat nimisõna, ei iseloomusta nad siiski mitte niivõrd isikut ennast, kuivõrd selle isiku poolt sooritavat

tegevust. Või täpsemalt öeldes, isikut iseloomustatakse siin mitte absoluutselt, vaid suhteliselt – tema kindla tegevuse kaudu. Lausest *Mall on hea õpilane* ei järeldu *Mall on hea* – Malle headus ilmneb üksnes õppimises, kõigis muudes tegevustes, nt oma iseloomu poolest, võib ta olla halb. Niisiis *hea õpilane* on see ja ainult see, kes õpib hästi, *suur joodik* on see, kes palju joob, *vana suitsetaja* on see, kes on suitsetanud kaua aega jne. Kui nende tarindite puhul, kus adjektiiv iseloomustab otseselt sündmust väljendavat nimisõna (*hea õppimine, suur jooming* jms), võiks rääkida otseselt atributsioonist, siis *hea õpilane, suur joodik* jms tarindite jaoks võiks kasutada terminit *k a u d n e a t r i b u t s i o o n*. Suuremat huvi pakub mõistagi kaudne atributsioon. Märkigem, et kaudsus on iseloomulik atribuuttarindile, mitte aga predikatiivilausele ning just kaudsus on see asjaolu, mis takistab paljudel juhtudel (kuigi kaugeltki mitte alati) adjektiivi esinemast predikatiivi positsioonis, mitte aga transpatsioon adverb → adjektiiv. Vrd *suur pidu* – *Pidu on suur; suur pidutseja* – **Pidutseja on suur*.

Kaudse atributsiooni põhitüüpi (käesolevas töös piirduetaksegi selle tüübi vaatlemisega) esindavad tarindid, milles adjektiiv iseloomustab põhisõnaga väljendatud objekti kui protsessi lähtepunkti. Selleks on enamasti isik, kes täidab tegevuse sooritaja funktsiooni, näiteks:

<i>hea laulja</i>	= keegi, kes laulab hästi
<i>suur magaja</i>	= keegi, kes magab palju
<i>hoolas õpilane</i>	= keegi, kes õpib hoolsalt

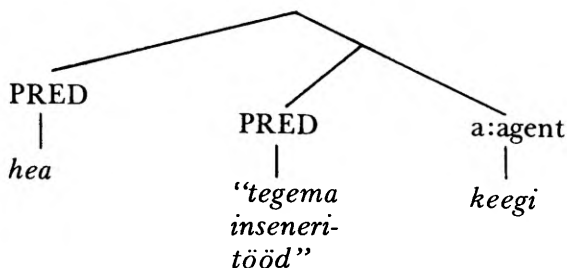
Kõige üldisemal kujul kirjeldab seesuguste tarindite propositsioonilist struktuuri järgmine skeem:

PRED:omadus [*PRED a¹:agent/kogaja a² aⁿ*]

Teisi näiteid: *ablas söödik, aeglane rong, agar pugeja, agressiivne poksija, aktiivne komsomolitöötaja, andekas laulja, asjalik töömees, asjatundlik fotograaf, edukas üliõpilane, energiline ärimees, geneaalne teadlane, järjekindel marksist, hooletu lapsehoidja, kange hoopleja, kitsi peremees, korralik töömees, kõva sportlane, laisk sulane, noble kartulinoppija, närb sööja, osav laskur, püüdlik laborant, range treener, saamatu kavalier, südi võitleja, terane vaatleja, tubli insener, usin kirjamees, virk perenaine, visa võitleja, väle jookaja.*

Protsess võib sellises atribuuttarindis olla kas eksplitsiitselt väljendatud või sisalduda selles varjatud kujul. Näiteks tegijanime-dest (*suitsetaja, laulja, valetaja*), aga samuti teistest deverbalsetest tegijat väljendavatest nimisõnadest (*joodik, lendur*) “paistab tegevus läbi”, on selles mõttes eksplitsiitne. Niisugustest tarindite proposiit-

sioonilise struktuuri esitamine ei valmista raskusi. Mõistagi, kõige lihtsam juhtum on tegijanimi (*jooja, lendaja*). Sufiks *-ja* on transpositsiooniline tuletusliide, mille abil on võimalik moodustada tegijanimesid mis tahes tegevusverbist, lähtudes viimase kõige üldisemast tähendusest. Seevastu sõnade puhul, mis on moodustatud sufiksitega, mille distributsioon on piiratud, on tihtipeale tegemist verbi mingi konkreetsema tähendusega. Näiteks *joodik* on see, kes joob alkohoolseid jooke, aga mitte igasugust joodavat, ning teeb seda rohkem kui tavaline mittekarsklane, *lendur* on see, kes juhib õhusõidukit, seejuures sugugi mitte igasugust (*reeturi, pelguri* jm puhul seda siiski öelda ei saa). Atribuuttarindi propositioonilises struktuuris peavad need seigad kajastust leidma. Komplitseeritum on aga olukord nende tarinditega, milles protsess esineb varjatud kujul, üksnes komponendina nimisõnade tähenduses. Selleks varjatud protsessiks on nimisõnaga väljendatud objekti tüüp-tegevus või tüüp-tegevuste kompleks, millel on peale tegija enda veel terve rida igale konkreetsele juhule spetsiifilisi osalisi. Väga paljudel sellistel tüüp-tegevustel puudub paraku leksikaalne väljendus verbi näol, ja kui me ei taha just päris süvasemantikasse jõuda ning propositioonilisi struktuure elementaarpredikaatide termineis fikseerima hakata, siis tuleb neid struktuure esitada järgmisel (lihtsustatud) viisil (olgu kirjeldatavaks tarindiks näiteks *hea insener*):

Muide, tüüp-tegevusest (või tüüp-tegevuste kogumist) kui sõna tähenduse ühest komponendist, mis peab kajastamist leidma ka sõna leksikaalses kirjes, võib rääkida vaid teatud nimisõnade, eelkõige ametinimetuste puhul, näiteks *insener, kapten, pedagoog, lihunik*, samuti selliste sõnade korral, nagu *kaaslane, ema, isa* jms. Paljude teiste nimisõnade puhul oleneb tegevus suuremal määral adjektiivist ja kontekstist (*kiire koer, hea koer*).

Et suure osa käesolevat tüüpi atribuuttarindeis esinevaist adjektiividest moodustavad need, mis on loetletud predikatiivilaused kirjeldamisel mallide 1-3-1 – 1-3-4 juures, siis seesuguste mallide laused illustreerivad eksplitsiitselt väljendatud protsessiga atribuut-

tarindeid sisaldavate lausete parafrase, lisaks eespool nimetatud adverbilistele lausetele. Näiteks lause *Jüri on osav valetaja* on parafraseeritav vähemalt järgmisteks lauseteks:

Jüri valetab osavalt
Jüri on osav valetama
Jüri on valetamises osav
Jüri on valetamise peale osav

Kõik kaudset atribuuti sisaldavad laused on aga parafraseeritavad järgmist tüüpi lauseteks:

Ta on insenerina tubli
Ta on tubli kui insener

mis eriti selgesti illustreerivad atribuutsiooni kaudsust, suhtelisust.

Adjektiiv võib iseloomustada ka põhisõnaga väljendatud objekti kui tegevuse sooritamise vahendit, nagu tarindeis:

halb kirjutusmasin = kirjutusmasin, millega on halb kirjutada
hea nuga = nuga, millega on hea lõigata

Inimest hinnatakse põhiliselt tema tegude järgi, eset aga vahest kõige sagedamini selle järgi, kuidas ta täidab vahendifunktsiooni. Näiteks sullepea on ese, mis talitleb kirjutusvahendina, ning hea sullepea on harilikult selline sullepea, millega on hea kirjutada. (Muide, vahendifunktsiooni ei pruugi täita üksnes ese, kuigi see on vahest kõige ilmekam selle funktsiooni täitja. Vahendi iseloomustusega on tegemist ka näiteks tarindite *hea mõte*, *mõnus kohake* jms puhul. On ju mõte hea millegi jaoks, kohake aga mõnus niivõrd, kuivõrd ta tekitab seal viibijale mõnu jne.) Vahendi hindamiseks kasutab keel märksa vähem hinnangulisi ja intensiivistav-hinnangulisi omadussõnu kui tegija hindamiseks.

Atribuut võib iseloomustada ka näiteks objekti, millele protsess on suunatud – protsessi sihtpunkti, samuti tulemust, näiteks: *keeruline ülesanne = ülesanne, mida on keeruline lahendada*
kerge võit = võit, mida on kerge saavutada

Nende ja võib-olla mõningate teistegi siin nimetatata jäänud atribuuttarindite lähtestruktuuride kirjeldamine viiks paraku üsna kaugele semantikasse, mis käesolevas töös on vaevalt mõttekas. Pealegi on niisugust tüüpi atribuuttarinditega vabalt vastavusse seatavad ka predikatiivilaused (*halb kirjutusmasin – See kirjutusmasin on halb*; *keeruline ülesanne – See ülesanne on keeruline*), kusjuures mingit selgesti tajutavat opositsiooni atribuut – signifikaat : predikatiiv – referent siin ei ole võimalik täheldada. Nii et mõningase lihtsustamise hinnaga võib sellised tarindid lisada atribuuttarindite põhitüübile.

Kõige tüüpilisem käesoleva jaotise atribuuttarindites esinev

adjektiivide rühm, mis õigupoolest mujal kui predikaatse semantikaga sõnade laiendina esineda ei saagi, on m ä ä r a a d j e k t i i v i d. Eespool on neid juba mitu korda mainitud, siin peatume neil lähemalt. Määraadjektiividena käsitleme üksnes neid adjektiive, mis väljendavad tegevuse, protsessi (kitsamas mõttes) ja omaduse määra, näiteks *kõva (töö)*, *suur (armastus)*, *täielik (hoolimatus)*, *väike (suli)*. Puhtmääraadjektiivid, erinevalt adjektiivide enamikust, ei lisa põhisõnaga tähistatule õigupoolest mingeid tunnuseid, vaid üksnes tugevdavad neid kvalitatiivseid elemente, mis sisalduvad põhisõna tähenduses (Wolf 1978 : 43). Seepärast võib rääkida neist kui omadust väljendavatest sõnadest üksnes siis, kui omadust käsitada väga laias tähenduses. Kuigi kõiki käesolevas tarinditüübis esinevaid adjektiive võib pidada leksikaalsemantiliselt sekundaarseteks, sest nad väljendavad protsessi omadust substantsi omaduse asemel, on määraadjektiivid oma mittekvalitatiivsuse, väga abstraktse omaduslikkuse tõttu seda eriti. Määraadjektiivid on omapärased keelelised kvantorid, mis aga erinevad loogikalistest kvantoritest selle poolest, et viimased ei seostu kunagi predikaatidega. Seetõttu tuleb neid eristada sõnadest, mis väljendavad objektide hulka. Kuigi nii ühel kui ka teisel juhul on tegemist kvantitatiivse atribuutsiooniga, on viimast tüüpi sõnad, näiteks *mõned*, *mõningad*, *paljud*, *kõik*, *iga*, *üksikud*, *vähesed*, sealhulgas ka arvsõnad *üks*, *kaks*, *kümme* jt, loogika kvantoritele märksa lähemal. Muidugi on selliseidki keelelisi kvantoreid tunduvalt rohkem kui loogikas. Ka nende hulgast tuleks vähemalt ühte osa käsitada omadussõnadena, nimelt selliseid, mis atribuudina ühilduvad oma põhisõnaga (*kõik mehed*, *kõikidest meestest*, *kõikidele meestele* jne). Mis määral aga kvantiteet substantsi hulga mõttes on käsitatav omadusena, teiste sõnadega, milles täpselt seisneb niisuguste adjektiivide semantiline sekundaarsus, see küsimus jääb praegu siiski vastuseta.

Määraadjektiivide semantilised tüübid kattuvad suures osas määraadverbide semantiliste tüüpidega. Neid määraadverbe, mis laiendavad adjektiive, on kirjeldatud lähemalt käesoleva töö viimases peatükis. Et vältida info asjatut dubleerimist, ei hakata siinjuures määraadjektiive samal viisil analüüsima. Lugeja võib seda tagapool esitatule tuginedes suhteliselt vähese vaevaga ise teha. Kaks põhitüüpi on järgmised. Esiteks sellised adjektiivid, mis sisaldavad implitsiitset võrdlust mingi keskmise normiga. Näiteks tarindis *suur armastus* näitab adjektiiv *suur*, et tegemist on armastusega, mille intensiivsus on tavalisest suurem, tarindis *kerge probleem* näitab aga adjektiiv, et kõnealuse probleemi lahendamine nõuab vähem pingutusi kui tavaliselt. Need kaks näidet illustreerivad üht-

lasi kõnesoleva tüübi alltüüpe: suurt (üle keskmise) intensiivsusastet märkivaid sõnu – augmentatiive ja väikest (alla keskmise) intensiivsusastet märkivaid sõnu – detraktiive. Lisanäiteid: augmentatiive – *igavene (kisakõri)*, *kõva (töömees)*, *vana (hull)*, *äärnäine (hoolimatus)*, *viimane (lontrus)*; detraktiive – *väike (suli)*, *tühine (eksimus)*. Kahele alltüübile lisandub veel kolmas, keskmist intensiivsusastet ennast märkivad sõnad – intermediaarid, nagu *mõõdukas (armastus)*.

Määraadjektiivide teise põhitüübi moodustavad need sõnad, mis sisaldavad implitsiitset võrdlust piinormiga, näidates protsessi realiseerumise täielikkust, näiteks *tõeline džentelmen*, *täielik puupea*, *ehtne bürokraat*, *pesueht vanatüdruk*, *puhas laim*, *päris pätt*, *absoluutne vaikus*, *õige mees*.

Enamik määraadjektiive ei väljenda ainuüksi intensiivsust, vaid sisaldavad oma tähenduses ka teisi komponente. Üldse võiks rääkida kolmest põhikomponendist määraadjektiivide tähenduses: a) intensiivsus, b) subjektiivne hinnang 'hea' või 'halb', c) deskriptiivsus. Nende komponentide olemasolu ja vajalikkus tuleb selgesti ilmsiks siis, kui võrrelda ühe ja sama sõna võimalikke määralaiendeid. Lugejat võime iseloomustada näiteks atribuutidega *suur*, *tubli* ja *kiire*. *Suur lugeja* on see, kes loeb palju, adjektiivi *suur* näol on tegemist puhtmääraadjektiiviga. *Tubli lugeja* sisaldab niihästi hinnangulist kui ka kvantitatiivset momenti. *Kiire lugeja* aga sisaldab deskriptiivset ning kvantitatiivset momenti; kas see, kes loeb kiiresti, teeb hästi või halvasti, järeldeb juba kontekstist, mitte adjektiivist endast.

Ühe ja sama adjektiivi komponentkoosseis võib varieeruda ning see, millised komponendid temas parajasti esindatud on, sõltub tihtipeale põhisõnast. Näiteks tarindis *suur suitsetaja* näitab *suur*, et iseloomustatav isik suitsetab palju, andmata mingit positiivset või negatiivset hinnangut sellele tegevusele ja selle kaudu tegijale (see hinnang võib tekstis küll olla, kuid ta ei tulene adjektiivi tähendusest). Paljud tarindid võivad olla kahemõttelised. Näiteks tarind *suur maletaja* võib väljendada kas seda, et keegi isik armastab palju maletada (seejuures võib ta seda mängu üpris halvasti osata), või seda, et kõnealune isik mängib seda mängu väga hästi (seejuures pole oluline, kas ta mängib seda tihti või harva). Intensiivsus + hinnang esineb ka tarindeis *suur meister*, *suur inimene*, *suur kirjanik* jms, samuti tarindeis *väike mees*, *väike tegelane* jne. Kahe viimase näite puhul on tegemist negatiivse hinnanguga, kusjuures määr ja hinnang on niivõrd ühte sulanud, et on isegi raske näha, mismoodi selliste tarindite semantilist kirjet esitada.

Määraadjektiiv iseloomustab põhisõnaga osutatud tegevust

põhiliselt kahest aspektist, näidates kas protsessi või tegevuse toimumise aktiivsust (*tormilised kiiduavaldused*) või selle kestust (*vana kolleksionäär* = kolleksionäär, kes on kolleksioneerinud kaua aega).

Määraadjektiivide distributsioon oleneb määraadjektiivi enda semantikast, põhisõnakandidaatide semantikast ning samuti tarvitusunormist. Normi mõjuga on seletatav näiteks see, miks me võime küll öelda niihästi *suur rõõm* kui ka *suur kurbus*, kuid üksnes *sügav kurbus*, mitte **sügav rõõm*.

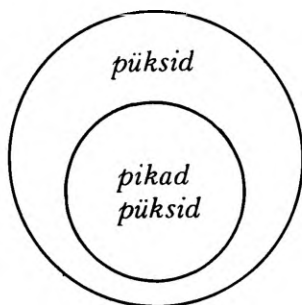
Lõpuks mõni sõna veel määraadjektiivide esinemisvõimalustest predikatiivina. Kui tarindi põhisõnaks on isikut või objekti väljendav nimisõna, st kui tegu on kaudse atributsiooniga ning adjektiiv on puhtmääraadjektiiv, siis üldiselt ei saa seesugusele atribuutarindile vastavusse seada predikatiivilauset: *täielik bürokraat* – **See bürokraat on täielik, absoluutne idioot* – **See idioot on absoluutne*. Adjektiivid, mis võivad olla kas intensiivistavas või kvalifikatiivses funktsioonis, täidavad predikatiivina (isikut või objekti väljendava subjekti puhul) ainult kvalifikatiivset funktsiooni. Kui näiteks tarind *vana meremees* on kahetähenduslik, tähendades kas eakat meremeest või suure staažiga meremeest, siis lauses *See meremees on vana* saab *vana* osutada üksnes meremehe vanusele. Millegipärast on siiski võimalik öelda ka *See meremees on staažikas*. Enamik adjektiive, mis sisaldavad oma tähenduses lisaks intensiivsusele veel muid alltähendusi, näiteks *usin töömees*, *aktiivne komsomolitöötaja*, võivad esineda ka predikatiivina: *See töömees on usin*. *See komsomolitöötaja on aktiivne*. Predikatiivsed vasted on ka otsestel atribuuttarinditel, näiteks *suur armastus* – *Nende armastus on suur*.

2.2. RESTRIKTIIVNE JA MITTERESTRIKTIIVNE ATRIBUUT

Eelmises jaotises oli huviorbiidis atribuuttarindi propositsiooniline struktuur. Nägime, et propositsioonilisest aspektist puudub põhimõtteline erinevus paljude adjektiivatribuutide ning adjektiivpredikaatide vahel. Tõsi küll, nägime ühtlasi seda, et leidub selliseidki atribuuttarindeid, mille propositsiooniline struktuur on sootuks erinev vastava predikatiivilause (kui seda üldse leidub) propositsioonilisest struktuurist. Ent olgugi niisugune mittevastavus küllaltki levinud, ta on siiski perifeerne nähtus: adjektiivid, mis sellistes atribuuttarindites esinevad, on alati semantiliselt sekundaarsed (transpositsioonilised) adjektiivid, kuna aga neis atribuuttarindeis, mis on propositsiooniliselt vastavuses predikatiivilausetega, esineb alati semantiliselt primaarne adjektiiv.

Sootuks vastupidise olukorraga puutume aga kokku siis, kui võrdleme atribuuttarindeid predikatiivilausetega referentsiaalsest aspektist. Siin on primaarne nende erinevus.

Adjektiivatribuudi põhifunktsioon on restriktiivne. Atribuut piirab põhisõnaga väljendatud mõiste mahtu, fikseerib nimetatud mõiste alammõiste. *Punane kapsas* väljendab *kapsa* mõiste alam-mõistet, *pikad püksid* *pükste* alammõistet jne. Skemaatiliselt:

Predikatiivne adjektiiv seevastu ei piira ega liigita midagi, vaid omistab subjektiga märgitud referendile mingi tunnuse – on seega mitte-restriktiivne. Kuid nii nagu propositsioonilise aspekti puhul ei saanud sugugi mitte alati rääkida atribuuttarindi ja predikatiivilause sisulisest samasusest, nii ei saa ka siin alati rääkida nende tarindite sisulisest erinevusest. Restriktiivse atribuudiga tarindite (restriktiivsete atribuuttarindite) kõrval leidub eesti keeles selliseidki, milles adjektiivatribuut täidab mitterestriktiivset funktsiooni (mitterestriktiivsed atribuuttarindid).¹ Näiteks lauses *Kallis Mari, tule mulle naiseks!* ei selekteeri *kallis* Maride hulgast üht kindlat Marit, vaid iseloomustab isikut, kes on juba varem identifitseeritud, st iseloomustab määratud referenti. Märkigem, et niisugune atribuut langeb predikatiiviga kokku mitte ainult mitterestriktiivsusest, vaid ka predikatiivsusest (kui mitterestriktiivsust ja predikatiivsust üldse vaadelda eri nähtustena). Võib öelda, et iga mitterestriktiivse atribuudiga tarindi puhul on tegu varjatud predikatsiooniga.

2.2.1. Millal täidab atribuut restriktiivset, millal mitterestriktiivset funktsiooni? Üks oluline tegur on siin nimisõna domineeriv märgiline funktsioon. Igas keeles on sõnu, mille põhifunktsioon on olla referendi märgiline asendaja (see ei tähenda, et neil ilm-

¹ Teiste keelte puhul on neile kahele atribuudi funktsioonile tähelepanu juhtinud O. Jespersen (1958 : 122 jj), hiljem R. Sussex (1974 : 124 jj), J. Teyssier (1968 : 225–249), kes nimetab neid vastavalt *klassifitseerivaks* ja *kvalifitseerivaks funktsiooniks*, T. Alissova (1971 : 235), kes kasutab termineid *spetsifitseeriv* ja *karakteriseeriv funktsioon*, jt.

tingimata puuduks signifikaat). Need on asesõnalised nimisõnad *mina, tema, keegi* jms ning nimed. Eesti keeles saab asesõnalist nimisõna laiendada üksnes järeltäiend, mis on peaaegu alati mitte-restriktiivne (järeltäiendist lähemalt hiljem), näiteks *Sina, laisk ja lohakas, tahad veel, et sind kiidetakse*, kuid mitte **Laisk ja lohakas sina*. Nimede puhul on eesti keeles eestäiend küll üpris tavaline (mõistagi mitte nii tavaline kui üldnime korral), kuid seegi esineb siin põhiliselt mitterestriktiivsena, näiteks *See vastik Ants huli-gaanitseb jälle. Üleni porine Juhan askeldas masina kallal. Suurel Venemaal elab palju rahvusi*. Et asesõna ja nimi osutavad referendile, siis atribuudil lihtsalt ei ole, mida piirata. Kui prosubstantiivide puhul atribuudi funktsiooni osas mingeid erandeid ei ole, siis nimede puhul siiski esineb mõningaid juhtumeid, kus nime laiendav atribuut täidab restriktiivset funktsiooni. Selliste juhtumite olemasolu on tingitud vajadusest eristada mitut samanimelist objekti. Näiteks, kui juttu on kahest poisist ning mõlema poisi nimi on Peeter, siis võime vahetegemiseks kasutada eri atribuute, näiteks *Suur Peeter* ja *Väike Peeter*. Samuti täidab atribuut nime ees restriktiivset funktsiooni näiteks lauses *Jüri ostis endale uue "Moskvitsi"*. Õigupoolest on niisugune lause kahemõtteline. Ühelt poolt võib see näidata, et Jüri ostis oma vana auto asemele uue sama tüüpi auto. Sellisel juhul on atribuut kahtlemata mitterestriktiivses funktsioonis. Teiselt poolt võib see lause aga näidata seda, et Jüri ostis endale uut tüüpi "Moskvitsi". Niisugusel juhul on juba tegemist restriktiivse atribuudiga.

Üldnimed on sellised nimisõnad, mille puhul referendi ja signifikaadi erinevus on selgemini tajutav. Paraku ei ole referendi märgilise asendaja ning signifikatiivne funktsioon kõikidel nimisõnadel-üldnimedel ühesuguse kaaluga. N. Arutjunova on näidanud, et ühetele nimisõnadele on omasem referentne, teistele signifikatiivne funktsioon (Arutjunova 1976 : 343 jj). Näiteks sugulust märkivatel nimisõnadel, nagu *ema, isa, vend, õde, vanaema, vanaisa*, samuti sõnadel *sõber, seltsimees, kolleeg* jms on ilmselt tavalisem referentne funktsioon, neid laiendav atribuut täidab sagedamini mitterestriktiivset funktsiooni, näiteks *Ma kinkisin oma väikesele õele sünnipäevaks raamatu. Mu tagasihoidlik sõber soovib sinuga tutvuda*. Niihästi nimed kui ka siin loetletud sõnad esinevad sageli üttes, kus neid laiendav atribuut on enamasti mitterestriktiivne ning väljendab kõneleja subjektiivset suhtumist sellesse, kelle poole ta pöördub. Keeletarvitus on välja kujunenud piiratud arv sageli mittemidagiütlevaid standardpöördumisi, näiteks *Armas Linda! Oled sa mulle väga kuri? Kallis sõber! Luba, ma vaatan sind! Lugupeetud seltsimehed!*

Teise äärmuse nimisõnade seas moodustavad N. Arutjunova (1976) järgi predikaatnimisõnad. Tüüpilised predikaatnimisõnad on mõistagi tegevusnimed jm protsessi väljendavad nimisõnad, nagu *laulmine, säilitus, lõök, mõte*, samuti kuuluvad siia hinnangulised nimisõnad *lurjus, sulgi, kaabakas, väänkael, lobiseja, kavalpea, tarkpea* jms. Üldjuhul ei kasutata viimaseid referendi identifitseerimiseks, vaid tema iseloomustamiseks, ning vastavalt sellele on nende sõnade normaalseks positsiooniks lauses predikaatiivi positsioon. Kui aga sellist nimisõna kasutatakse subjekti positsioonis, s.o identifitseerivas positsioonis, siis (üksikotsustuse korral) jääb sõnast endast tihtipeale väheseks. Identifitseeriva funktsiooni täitmiseks on vajalik eraldi formaalse näitaja olemasolu (Arutjunova 1976 : 349). Eesti keeles on sellisteks identifikaatoriteks näitavad asesõnad *see (need)* ja *too (nood)*, näiteks (*Valli on suur lobiseja.*) *See lobiseja lõpetas instituudi*, aga mitte *Lobiseja lõpetas instituudi*. Siiski mõnikord (eriti siis, kui on tegemist objektide vastandamisega) on definiitsus tagatud ka ilma sellise formaalse näitajata, näiteks tekstis: (*Meil on kaks Vallit. Üks on lobiseja, teine nohik.*) *Lobiseja lõpetas instituudi, nohik kukkus rügieksamil läbi.*

Predikaatnimisõna laiendav adjektiivatribuut täidab siis üldjuhul restriktiivset funktsiooni, piirates niisuguse nimisõnaga väljendatud mõiste mahtu. Restriktiivsed predikaatnimisõnadega atribuutarindid kuuluvad propositsioonilisest aspektist vaadelduna nende atribuutarindite hulka, mida on kirjeldatud jaotises 2.1.4, sest predikaatnimisõna signifikatiivne tähendus on ju 'protsess' laias mõttes ning teda laiendava adjektiivatribuudi tähendus järelikult 'protsessi omadus'. Just predikaatnimisõnadele on eriti tüüpilised määraadjektiividest laiendid. Viimased piiravad alati signifikaati ja täidavad seega alati restriktiivset funktsiooni. Määraadjektiivide tüüpilisus, seega ühtlasi atribuudi restriktiivse funktsiooni domineerimine predikaatnimisõna puhul ilmneb ka eespool vaadeldud *suur kavalpea* tüüpi näidetest. Kuigi seesugune tarind on kahemõtteline – ühe tõlgenduse kohaselt näitab adjektiiv *suur* kavaluse määra, seega piirab sõna *kavalpea* signifikaati, teise tõlgenduse kohaselt aga näitab kavalpeaks kutsutud isiku mõõtmeid –, on teine tõlgendus siiski võrratult tavatum kui esimene.

Predikaatnimisõnadele on üsna lähedased eespool vaadeldud agentnimisõnad, s.o nimisõnad, mis iseloomustavad isikut tema tegevuse kaudu, näiteks *suitsetaja, joodik, lendur, pianist, traktorist, õpilane*. Sellisedki nimisõnad seostuvad väga sageli restriktiivsete atribuutidega, eelkõige määra- ja hinnanguadjektiividega (vt 2.1.4): *suur suitsetaja, kõva joodik, vana (= staažikas) lendur, usin õpilane, hea tööline*.

Enamik nimisõnu eesti keeles on aga sellised, mis enam-vähem ühesuguse eduga võivad esineda restriktiivsete ja mitterestriktiivsete atribuutidega, kusjuures sageli on küllaltki raske otsustada, millist funktsiooni atribuut parajasti täidab. Üldiselt aga võib öelda, et mida rohkem domineerib nimisõna juures referentsiaalne funktsioon, seda suurem on tõenäosus, et teda laiendav atribuut täidab mitterestriktiivset funktsiooni. Ning vastupidi, mida rohkem domineerib nimisõna juures signifikatiivne funktsioon, seda suurem on tõenäosus, et teda laiendav atribuut täidab restriktiivset funktsiooni.

2.2.2. On võimalik täheldada seaduspärasust ka atribuudi funktsiooni ning atribuuttarindi asendi vahel lauses. Kui atribuuttarind on lauses predikaatiivi positsioonis, täidab atribuut harilikult restriktiivset funktsiooni. Karakteriseerivas lauses, s.o lauses, kus mõte liigub referendilt selle iseloomustusele,¹ realiseerib predikaatiivi positsioonis olev atribuuttarindi põhisõna oma signifikatiivse tähenduse, üpris sageli on selliseks nimisõnaks just predikaatnimisõna, ning atribuut täidab alati restriktiivset funktsiooni, nagu lauseis *Jüri on andekas pianist. Jüri on suur kavalpea*. Lauseis, milles N. Arutjunova iseloomustuse kohaselt mõte liigub objekti nimelt tema konkreetsele kandjale – esemele või isikule (tarindi põhisõna on seega referentne), võib atribuut siiski täita ka mitterestriktiivset funktsiooni. See on täheldatav selliste atribuutide korral, mis väljendavad objekti juhuslikku omadust. Lause *Jüri on (see) punapäine pianist* on kaheti tõlgendatav. Rõhulise atribuudi korral *Jüri on (see) PUNAPÄINE pianist* toimub restriktioon, *punapäine* eristab üht pianisti teisest. Tegemist on *ad hoc* klassifikatsiooniga. Teise, hoopis harilikuma tõlgenduse kohaselt iseloomustab atribuut *punapäine* mitte Jürit kui pianisti, vaid Jürit kui inimest, täites seega mitterestriktiivset funktsiooni.

Kui atribuuttarind ei paikne predikaatiivi positsioonis, võib ühtviisi vabalt tegemist olla nii restriktiivse kui ka mitterestriktiivse atribuudiga. Subjekti positsioon on reserveeritud identifitseerimise tarvis ning atribuuttarind tervikuna täidab identifitseerivat funktsiooni. Kui aga subjekti positsiooni täidab näiteks predikaatnimisõna, siis vaatamata sellele säilitab viimane seal ka oma predikaatse funktsiooni ning seda nimisõna laiendav restriktiivne atribuut täidab oma restriktiivset funktsiooni edasi ka siin, vt lau-

---

¹ Selle ja ka teiste loogilis-süntaktiliste lausetüüpide kohta vt Arutjunova 1976 : 24–35.

seid *See suur kavalpea vedas mind alt. See andekas pianist võlus oma muusikaga kuulajaid.* Subjekti identifitseeriva rolli tõttu seostub aga predikaatnimisõna vabalt ka selliste atribuutidega, mis näiteks väljendavad nimisõnaga tähistatud objekti juhuslikku omadust ning seetõttu esinevad mitterestriktiivses funktsioonis. Subjekti positsioonis on täiesti normaalsed ka tarindid *punapäine pianist* või *seksapiilne õmblejanna*: *See punapäine pianist võlus meid oma muusikaga. See seksapiilne õmblejanna tegi Jürile silma.* Lõpuks sõltub atribuudi restriktiivsus-mitterestriktiivsus oluliselt ka adjektiivist endast. Adjektiive, mis võivad esineda ainult mitterestriktiivse atribuudina, eesti keeles ei leidu. Küll aga leidub adjektiive, mis esinevad ainult restriktiivse atribuudina. Alati täidavad restriktiivset funktsiooni (ühemõtteliselt) määra väljendavad adjektiivid, mis seostuvad ainult predikaatnimisõnadega. Kuivõrd üks restriktiivsuse avaldumisvorm on konkreetse objekti identifitseerimine, siis kuuluvad puhtrestriktiivsete adjektiivide hulka ka identifitseerivad adjektiivid *ainuke* (laps), järgarvulised omadussõnad *esimene, teine, kümnes*, „, samuti *viimane*, absoluutsed komparatiivid *parem* (käsi), *vasak* (jalg), *vanem* (vend), *noorem* (õde) jt. Puhtrestriktiivsete adjektiivide suurima rühma moodustavad terminadjektiivid, näiteks *matemaatiline* (analüüs), *keemiline* (protsess), *loogikaline* (paradoks) jt.

Küllap on puhtrestriktiivseid adjektiive rohkemgi kui siin nimetatud – on ju restriktiivsus adjektiivatribuudi põhifunktsioon.

2.3. JÄRELTÄIEND

Niisiis, eestäiend täidab eesti keeles kahesugust funktsiooni – restriktiivset ja mitterestriktiivset. Seevastu järeltäiend, kui jätta arvestamata vähesed erandid, on mitterestriktiivne. Üldjuhul ei fikseeri järeltäiend põhisõnaga väljendatud mõiste alammõistet, ei piira mõiste mahtu, nii nagu teeb seda enamasti eestäiend, vaid üksnes lisab tunnuseid selle põhisõnaga tähistatule.

Eesti järeltäiendile on seejuures iseloomulik stiililine markeeritus. Ta esineb põhiliselt ilukirjanduskeeles, mõnevõrra ka emotsionaalses kõnekeeles, asjalikule tarbestiilile on ta võõras.

Käesolevas töös kirjeldatakse ainult proosakeele järeltäiendit. Luulekeeles on täiendi järelasend tingitud ilmselt muudest teguritest kui mitterestriktiivsus. Märgitagu, et eriti tüüpiline on täiendi järelasend regivärsilises rahvalaulus, näiteks:

*Sõitsin teeda tipilista,
maada marjavarsilista,
rohelist, roosilista,*

kullerkupu kroonilista.

Tuli vastu nõmme pikka,

nõmme pikka, nõmme laia. (Kuusalu)

Stilistilised piirangud eristavad eesti järeltäiendit mitmete teiste Euroopa keelte järeltäiendist. On ootuspärane, et keeltes, kus täiendi järelasend on üsna tavaline, on järeltäiend sisult lähedane pigem eesti eestäiendile kui järeltäiendile ning atribuudi asendi taga on mingi teistsugune sisuline opositsioon, kui üldse on. Seetõttu on üsna üllatav tõdeda, et nii tüüpilises atribuudi järelasendiga keeles, nagu seda on prantsuse keel, on nagu eesti keeleski eestäiend üldiselt restriktiivne, järeltäiend mitterestriktiivne. L. Waugh väidab, et prantsuse järelasendis adjektiivatribuut laiendab talle eelnevat substantiivi mitte kui kindla leksikaalse tähendusega substantiivi, vaid substantiivi kui sellist. Eestäiend vastupidi laiendab substantiivi just kui kindla leksikaalse tähendusega substantiivi. (Waugh 1977 : 94–95) Modifitseerida kindla tähendusega substantiivi, e e l d a d a seda ja mitte mingit teist tähendust tähendab faktiliselt substantiiviga väljendatud mõiste oluliste (klassifitseerivate) tunnuste lisamist – seega jutt näikse tõepoolest olevat eestäiendi restriktiivsest funktsioonist, mis vastandub järeltäiendi mitterestriktiivsele funktsioonile.

Eesti järeltäiendit, sealhulgas ka omadussõnalist, on põgusalt vaadelnud A. Saareste (1948), kes peatub põhiliselt psühholoogilist laadi seikadel, ning üksikasjalikumalt E. Riikoja (EKLP I : 254–259), kes muu hulgas toob esile mitmeid järeltäiendiga tarindeile iseloomulikke struktuuriisearasusi. Üldiseloostuse korras märgib E. Riikoja järeltäiendi kohta, et põhisõna järel on adjektiivatribuut peamiselt siis, kui ta on esile tõstetud ja rõhutatud. Käesoleva töö autori arvates ei ole niisugune esiletõstmine siiski eesmärk omaette, vaid järeltäiendi mitterestriktiivset funktsiooni toonitav seik.

Täites sisuliselt predikatiivi funktsiooni, on järeltäiend formaalselt midagi vahepealset täiendi kui tavalise nimisõna fraasi elemendi ning täiendkõrvallause vahel, milles adjektiiv täidab predikatiivi funktsiooni. Kõik, kes järeltäiendit on kirjeldanud, on juhtinud tähelepanu järeltäiendi asendatavusele kõrvallausega. Vrd *Ta oli pannud oma käed, suured ja pahklikud, risti rinnale* – *Ta oli pannud oma käed, mis olid suured ja pahklikud, risti rinnale*. Samuti on osutatud lause lõpus paikneva järeltäiendi võimele olla tajutav iseseisva elliptilise lausena. On vist üsna ükskõik, kas me jätame näiteks lauses *Rühma juhtis nooruke leitnant, peenike kui pütsavars võrdlustarindi ette koma või asendame selle punktiga, seega*

teeme ühest lausest kaks: *Rühma juhtis nooruke leitnant. Peenike kui pütsavars.* Tekstiosa info jääb samaks.

Järeltäiendi struktuurilisest lähedusest predikatiivile kõnelevad mitmed teisedki seigad, milledest enamikku on kirjeldanud E. Riikoja, kes siiski ei tee neist sellesuunalisi järeldusi. Niisugusest lähedusest annab tunnistust õigupoolest juba täiendi järelasend ise. Põhisõna ja laiendi järjekord on sellisena väitealise ja väite esitamise loogiline järjekord (enne see, mis on varasemast teada, hiljem see, mis juurde lisatakse) – nii nagu see on iseloomulik ka subjektile ja predikaadile. Nagu predikatiivgi võib järeltäiend laiendada isikulist ja umbmäärast asesõna: *Selles on süüdi tema, autu ja häbitu! Tema olekus on midagi tuttavlikku ja lähedast.* Järelasend annab täiendile suurema sõltumatuse põhisõnast, mistõttu ta ei pruugi sugugi vahetult järgneda põhisõnale, vaid nende vahel võib paikneda ka teisi lauseliikmeid. Sellega seoses on eriti huvipakkuvad niisugused Riikoja esitatud laused, kus järeltäiend just nagu laiendaks verbi: *Sõnu tuli hullemaidki. Vesi jookseb kraanist hästi külm. Juurvili sattus meile tänavu värskel ja hea. Inimesi väljus teatrist väga pidulikke, aga ka üsna argipäevaseid. Ostjaid seisis leti ees kannatlikke ja kärsituid. Inimesi saabus igasuguseid.* Siin tuleb rõhutada seika, et tegemist on eksistentsiaallausetega, milles subjekti atribuut on tõstetud kommunikatiivsesse fookusesse. Lause *Sõnu tuli hullemaidki* puhteksistentsiaalne vaste, s.o lause, milles eksistentsiväide domineerib, on *Tuli hullemaidki sõnu*. Atribuudi asetamisel kommunikatiivsesse fookusesse eksistentsiväide säilib, kuid ei domineeri enam, suurimat kommunikatiivse dünamismi astet kannab nimetatud atribuut ja lause korraldatakse ümber kujule *Sõnu tuli hullemaidki*. *Hullemaidki* ei saa küll päris predikatiiviks, kuid sellele lähedaseks (predikatiivi ja täiendi vahepealseks) lauseelementiks – järeltäiendiks.

Ei tahaks hästi nõustuda E. Riikojaga, kes väidab, et erinevalt lausest *Inimesi saabus igasuguseid*, milles *igasuguseid* tuleb analüüsida järeltäiendiks, sisaldab lause *Inimesi on igasuguseid* predikatiivi *igasuguseid*. E. Riikoja tugineb siin sellele, et viimases lauses on verb *olema*, mis harilikult seostub predikatiiviga. Kuid selline lause on oma eksistentsiaalsuse astmelt täpselt samasugune kui lause *Inimesi saabus igasuguseid* ning verb *olema* on siin vabalt asendatav verbiga *eksisteerima* või *olemas olema*. Predikatiiviks on õige pidada ikkagi üksnes neid lauseelemente, mis täiendavad verbi, mille eksistentsiaalne ja deskriptiivne sisu on nullilähedane, s.o verbi, mis ise midagi väitma (uut infot andma) ei ole suuteline. Seetõttu on lauses *Inimesi on igasuguseid* adjektiiv ikkagi pigem

järeltäiend. Alusega käändes ühilduvat osaöeldistäidet eesti keeles polegi.

Ning lõpuks, järeltäiendi laiendite hulka võivad kuuluda ka modaalsust ja aega väljendavad sõnad (neid kahte kategooriat on teatavasti peetud predikatiivsuse näitajateks), näiteks *See mees, tõenäoliselt haige, jäi teistest maha. See mees, alles eile haige, täna aga juba parimas vormis, lõbustas kogu seltskonda*. Pole välistatud, et sellised laiendatud atribuudid võivad esineda ka ees- asendis, kuid siis ikkagi vaid mitterestriktiivse eestäiendina: *Tõenäoliselt haige mees jäi teistest maha. Alles eile haige, täna aga juba parimas vormis mees lõbustas kogu seltskonda*.

Mitterestriktiivne eestäiend on siiski tavaliselt laiendamata, järeltäiend aga tavaliselt laiendatud. Seejuures ainult ühest sõnast koosnev järeltäiend on enamasti päris võimatu (kui mitte arvestada luulekeelt, kus valitsevad teised seadused), vrd *Tema käed, suured ja pähklikud, olid risti rinnal – *Tema käed, suured*, Normaal- sed on sellised ühesõnalised täiendid siiski asesõnalise põhisõna juures, kus järelasend on paratamatu, tihtipeale ka nime, samuti sõnade *ema, isa, vend, õde* jms juures, eriti üttes: *Sina õnnetu oled tõesti palju kannatanud! Malle, armas, anna mulle andeks! Ema, kallid, kus sa küll oled!*

Niihästi niisugustel kui ka paljudel teistel juhtudel sugeneb järel- täiendi ja lisandi vahekorra probleem. Lausetes *Varsti ilmuvad len- nujaama kohale kaks tulukest – roheline ja punane. Kaht katse- mudelit, helehalli ja kirsipunast, võisid ajakirjanikud igast küljest takseerida*, kus omadussõnad asetsevad arvsõnauhendi järel, samuti lausetes *Loori, pikem, upitas isa kirjutuslaual seistes hõbedase tähe puu latva. See on Juta – parim meie klassis. Arvan, et ajalooteadu- sele, kõigist ühiskonnateadustest kõige laiahaardelisemale, jääb kõigest hoolimata auväärne koht. Nii on “Vasaras” saanud teoks ohutustehnikanäitus, esimene selletaoline Kohaliku Tööstuse Minis- teeriumi ettevõtetes. Siis lasti Üllel, kõige vanemal, kes järgmisel sügisel juba kooli läheb, aken lahti teha*, kus adjektiiv on võrdlus- vormis, on E. Riikoja arvates tegemist mitte järeltäiendi, vaid lisandiga (EKLP I : 255). Viimast tüüpi näidetes esinevate adjektiiv- vide lisandilisust on seejuures põhjendatud järgmiselt: “Omadussõ- naline lisand erineb omadussõnalisest järeltäiendist selle poolest, et ta talitleb nimisõnana, tema puhul võib seletamiseks kasutada sõnu *see tähendab, see on, nimelt* ja ta asetseb alati põhisõna järel, kuna omadussõnalise järeltäiendi võib paigutada ka põhisõna ette. Esitatud lisandijuhtumite sisuks pole: pikem Loori upitas tähe puu latva, see on parim Juta, kõige laiahaardelisemale ajalooteadusele jääb auväärne koht. Neis lauseis on mõte järgmine: Loori, s.o.

“(s.t.) pikem teistest, upitas tähe puu latva; kõneldakse Jutast, *nimelt* parimast õpilasest klassis; auväärne koht jääb ajalooteadusele kui kõige laiahaardelisemale teadusele kõigist ühiskonnateadustest.” (EKLP I : 375) Käesoleva töö autor on selles suhtes siiski teistsugusel seisukohal. Järeltäiend, nagu öeldud, on mitterestriktiivne, st varjatult predikatiivne nähtus. See tähendab, et ta ei klassifitseeri midagi, vaid üksnes lisab referendile mingeid tunnuseid. Selles suhtes on ta aga lisandiga täpselt ühesugune. E. Riikoja järgi oleks *pikem* lauses *Loori, pikem* järeltäiend siis, kui niisugune lause tähendaks ‘pikem Loori upitas’. Kuid seesuguses lauses oleks *pikem* juba puhtrestriktiivne täiend ning niiviisi jõuame seisukohale, et järeltäiend erineb lisandist restriktiivsuse poolest ning järeltäiend eestäiendist tõesti vaid “rõhutatuse” poolest. Ülaltoodud laused, nii nagu paljud teisedki E. Riikoja kirjeldatud laused, on lihtsalt kaht moodi analüüsitavad: omadussõna võib siin pidada kas lisandiks või siis järeltäiendiks ning lauset mitte-elliptiliseks lauseks, täpselt niisamuti, nagu E. Riikoja ise väidab seda näiteks lause *Rühma juhtimine usaldati talle, väikesele, virgale, puhanule ja karastatule* kohta (EKLP I : 375).

Lõpetuseks järeltäiendi kohta veel niipalju, et leidub mõningaid juhtumeid, kus täiendi järelasend pole tingitud ainuüksi või üldsegi mitte mitterestriktiivsusest – predikatiivsusest. Mainitagu siin asetsõnaliste omadussõnadega tarindeid nagu *Tohman niisugune! Kaabakas selline! See oli pidu missugune!*, samuti A. Saareste näidet *Naisi noori ja vanu jooksis põllupeenraid mööda* (1948 : 90), milles rõhutatud on just põhisõna *naisi*, mitte atribuudid, ning muidugi ka selliseid struktuurilt võõrapäraseid hüüdnimesid nagu *Aleksander Suur, Jaroslav Tark, Juhan Julm*.

2.4. ATRIBUUTIDE KOORDINATSIOON JA SUBORDINATSIOON

Siirdume järgnevalt atribuutsiooniproblemaatika ühe keerukama allprobleemi – korduvate täienditega tarindite struktuuri kirjeldamise juurde. Nagu käesoleva peatüki algul juba nimetatud, on korduvate atribuutidega tarindeid kahte tüüpi: a) tarindid, milles korduvad atribuudid on koordinatsiooni- ehk rinnastusseoses, s.o tarindid, kus iga atribuut laiendab põhisõna eraldi, näiteks *valged, mustad ja kirjud koerad*, ning b) nn kiikertarindid, milles korduvad atribuudid on subordinatsiooniseoses, st iga eelnev atribuut iseloomustab sisuliselt kogu järgnevat tarindiosa, näiteks *esimene eestikeelne raamat*. Koordinatiivse tarindi struktuur on üldkujul $AA \quad AN$, subordinatiivse atribuuttarindi struktuur aga $A[A \quad [AN] \quad]$.

2.4.1. Koordinatiivsed atribuuttarindid

Atribuuttarindite puhul võib rääkida vähemalt 4 tüüpi koordinaatsioonist: ühendus-, seletus-, eraldus- ja vastanduskoordinaatsioonist.

Ühenduskoordinaatsiooni puhul on korduvad atribuudid seotud kas ühendavate sidesõnade *ja, ning, mitte ainult, vaid ka, niihästi* kui ka jt abil või siis ilma nendeta – kõnes pausi, kirjas koma abil. Näiteks *väike ja inetu pardipoeg; suur ning raske kanda; mitte ainult uhke, vaid ka ülbe noormees; niihästi raske kui ka auväärne ülesanne*. Kui ühendusseoses olevate atribuutide vahel puudub sidesõna, iseloomustavad kõik need atribuudid ühte ja sama objekti või objektide hulka. Adjektiivid *väike* ja *valge* tarindis *väike, valge maja* iseloomustavad üht ja sama maja, *rumal, inetu* ning *kapriisne* tarindis *rumalad, inetud, kapriisid inimesed* aga üht ja sama inimrühma. Sidesõnade tarvitusega sellist piirangut ei kaasne. Sidesõnade abil ühendatud atribuudid võivad iseloomustada niihästi ühte ja sama objekti kui ka eri objekte. Seejuures on tarindid harilikult tõlgendatavad ühtpidi, selgelt kahe-mõttelisi tarindeid leidub väga harva. Eri objekte iseloomustatakse tavaliselt vastastikku välistavate tunnustega (*suured ja väikesed õunad*). Kui tegemist on aga tunnustega, mis võivad korraga kuuluda ühele ja samale objektile, domineerib ka vastav tõlgendus. Tarind *väike ja valge maja* osutab primaarselt ikkagi ühele majale. Teine tõlgendus võib kõne alla tulla vaid erandjuhul. Märgitagu, et kui esimesel juhul on tegemist sõna otseses mõttes adjektiivide koordinaatsiooniga, siis teisel juhul pigem atribuuttarindite koordinaatsiooniga: *väike maja ja valge maja* → *väike ja valge maja*. Seesuguse kahe-mõttelisuse likvideerib ainsusliku põhisõna korral predikaadi arv (peale *olema*-verbi oleviku 3. pöörde vormi), vrd *Mäenõlvakul seisis väike ja valge maja* (üks maja), *Mäenõlvakul seisid väike ja valge maja* (kaks maja).

Subordinatiivses atribuuttarindis väljendavad korduvad täiendid põhisõnaga tähistatud objekti ühe ja sama liigitushierarhia eri astmetel paiknevaid tunnuseid. See asjaolu tingib muu hulgas kitsendusi niisuguste atribuutide järjestuses, sest mida üldisem on liigitusalus, seda kaugemal vastavat omadust väljendav atribuut põhisõnast paikneb. Seevastu ühendavalt seotud atribuutide puhul, kui viimased iseloomustavad üht ja sama objekti või objektirühma, on tegemist eri hierarhiatesse kuuluvate tunnuste loetlemisega. Tunnuste kuuluvus samasse või eri hierarhiatesse ning vastavate adjektiivide subordinatsioon ja koordinaatsioon põhineb keeletarvitajate argikogemusel ning sellel pole enamikul juhtudel mingit seost

rangete teaduslike liigituskeemidega. Kui sellises hierarhiseerimises üldse mingit süsteemi on, siis on see küllaltki suure kõikumispriirkonnaga. Ühed ja samad atribuudid ühtede ja samade põhisõnade juures võivad tihtipeale ühendatud olla kord subordinatiivselt, kord koordinatiivselt, kusjuures mingit tähenduserinevust pole võimalik täheldada, vrd näiteks *lai ja läikiv mullavõöt ~ lai, läikiv mullavõöt ning lai läikiv mullavõöt; suur ja valge maja ~ suur, valge maja ning suur valge maja; noor ja tagasihoidlik inimene ~ noor, tagasihoidlik inimene ning noor tagasihoidlik inimene; pikad, sirged ning jõhvtugevad juuksed ~ pikad, sirged, jõhvtugevad juuksed ning pikad sirged jõhvtugevad juuksed*. Kuigi E. Riikoja (EKLP I : 263) peab nende näidete puhul võimalikuks üksnes subordinatiivseid variante, ei näe käesoleva töö autor mingit takistust ka koordinatiivsete tarindite moodustamiseks.

Et atribuutide subordinatsioon ei kajasta enamasti ranget liigitushierariat, siis võib ka subordinatiivses tarindis sageli muuta atribuutide järjestust (seega muuta ühe hierarhia teiseks), ilma et sellega kaasneks mingeid tähendusnihkkeid, vrd *väike vallatu tüdruk ja vallatu väike tüdruk*. Subordinatsiooni ja koordinatsiooni vaheldumine on niisugusel juhul seda enam loomulik (*väike ja vallatu tüdruk*). On muidugi ka juhtumeid (rangema liigituse korral), kus subordinatiivse tarindi asendumisel koordinatiivsega tähendus muutub, nagu üldtuntud näide *teine parandatud väljaanne – teine, parandatud väljaanne*. Tarindist *teine, parandatud väljaanne* ilmneb, et kõnealune väljaanne on üldse arvult teine, tarindist *teine parandatud väljaanne* aga jääb väljaannete üldarv selgumata; väidetakse, et antud väljaanne on parandatud väljaannetest teine. Esimesel juhul kuuluvad atribuutidega väljendatud tunnused eri hierarhiasse, teisel juhul aga ühte. Niisugused näited kinnitavad muu hulgas seda, et mingi leksikaalsemantilise samaliigilisusega, millega opereeritakse eesti keele grammatikates koordinatiivsete atribuuttarindite kirjeldamisel, käesolevat tüüpi koordinatsioonis küll tegemist pole.

Ühenduskoordinatsiooni eri tüüpi esindavad need tarindid, milles atribuudid iseloomustavad eri objekte. Niisugustel juhtudel võivad atribuudiks olla ning harilikult ongi, vastastikku välistavaid omadusi väljendavad adjektiivid, seega siis adjektiivid, mis kuuluvad ühe liigitushierarhia samale astmele. Kui samaliigilistest täienditest üldse rääkida saab, siis ainult siin. Ühendab ju hierarhia ühe astme tunnuseid mingi ühisnimetaja, näiteks värvus: *punased, rohelised, valged ja sinised lipud*; keel: *eesti-, saksa-, inglise- ja venekeelsed raamatud*; kuju: *ümmargused, nelinurksed, neerukujulised ja ovaalsed lauad* (näited EKLP I : 263).

S e l e t u s k o o r d i n a t s i o o n i g a (selle alla paigutatakse

siin ka järelduškoordinatsioon) on tegemist selliste atribuuttarindite puhul, milles üks, järgnev atribuut seletab või täpsustab teist, temast eespool paiknevat atribuuti, näiteks *esimesed, kõige viljakamad töötunnid; järgmine, peamine etapp*. Seletuskoordinatsioonist võib rääkida ka neil juhtudel, mil atribuudid märgivad sisult lähedasi tunnuseid, näiteks *tugev, kõva hääl; kõhn, kondine käsi; ilus, meeldiv nägu; saamatu, lausa abitu inimene*. Seletuskoordinatsiooni puhul eraldab atribuute kas paus-koma, nagu esitatud näidetes, või siis siduvad sõnad *nimelt, järelikult, seega, niisüis, see tähendab jt*. Näiteks *tüütu, nimelt liiga jutukas inimene; katkine, järelikult tarbetu märk; kolmemetrine, seega lühikesevõitu köis*. Seletuskoordinatsiooni ja ühenduskoordinatsiooni piir ei ole terav. Mitmetel juhtudel on koma asendatav ühendavate sidesõnadega ja või ning; näiteks *kõhn, kondine käsi* → *kõhn ja kondine käsi*.

E r a l d u s k o o r d i n a t s i o o n i g a atribuuttarindid moodustatakse sidesõnade või, kas või jms abil, nagu *pikk ja lühike puu, kas kollane või roheline kleit*, kusjuures atribuudid väljendavad sagedamini vastastikku välistavaid omadusi.

V a s t a n d u s k o o r d i n a t s i o o n i puhul märgib järgnev adjektiivatribuut eelmise atribuudiga tähistatule vastandlikku omadust. Vastanduskoordinatsioon moodustatakse sidesõnade *ent, aga, kuid ja/või* möönvate partiklite *ometi, kuigi, süiski* jt abil, näiteks *hea, ent kallis auto; väike, aga kuri koer; lihtsad, kuid süiski korralikud riided; pingelised, süiski toredad päevad; olgugi vana, süiski ilus kleit*.

Peale jaatavate koordinatsioonitüüpide on olemas eitav-ühendav ning eitav-vastandav koordinatsioon. Esimest tüüpi tarindid moodustatakse konjunktsiooniga *ei ega*, kusjuures see (erinevalt ühendavatest sidesõnadest) võib siduda ka vastastikku välistavaid tunnuseid väljendavaid atribuute, näiteks *ei suur ega väike maja*. Teist tüüpi tarindid moodustatakse konjunktsiooni *mitte vaid* abil, näiteks *mitte julge, vaid häbematu käitumine*.

2.4.2. Korduvate põhisõnadega atribuuttarindid

Koordinatsiooniliste atribuuttarindite käsitluses ei saa mööda minna ka sellistest juhtumitest, kus pole tegemist mitte korduvate täienditega, vaid korduvate põhisõnadega, s.o tarinditest *ilus maja ja aed, ilusad majad ja aiad* jms. Üldiselt on atribuut siin samas arvus, mis põhisõna.¹ Ühildumisest aga johtub niisuguste tarindite kahetäh-

¹ Käesoleva töö autori keelepruugis iseloomustab atribuut *ilus* lauses *Siin on ilusad majad ja park* ainult nimisõna *majad*, kuigi ei saa välistada või-

duslikkus. Neid tarindeid võib käsitada ühelt poolt identse täiendi kustutamise resultaatina: *ilus maja ja ilus aed* → *ilus maja ja aed*; *ilusad majad ja ilusad aiad* → *ilusad majad ja aiad*, teiselt poolt aga algupäraste tarinditena. Esimesel juhul iseloomustab täiend, vaatamata sellele, et ta paikneb esimese põhisõna ees, mõlemaid objekte (objektirühmi), teisel juhul aga üksnes esimese põhisõnaga väljendatud objekti (objektirühma). Kui tahetakse näidata, et atribuut kuulub üksnes esimese põhisõna juurde, kasutatakse kõnes pausi esimese põhisõna järel, teise ees. Oluline osa on ka konsituatsioonil. Ja muidugi sõltub tõlgendus adjektiivistki. Kui adjektiiv väljendab omadust, mida teise põhisõnaga märgitud objektile lihtsalt olla ei saa, kaob mõistagi ka kahemõttelisus. Pall ei saa olla kaheksanurkne ning seetõttu saab *kaheksanurkne* lauses *mänguasjade hulka kuuluvad kaheksanurkne klots ja kummipall* kuuluda üksnes esimese põhisõna juurde.

Leidub siiski küllaltki palju seesuguseid juhtumeid, kus kahemõttelisuse vältimiseks kasutatakse ainsuslike põhisõnade ees mitmuslikke atribuute. Veelgi enam, pole sugugi vähe neidki näiteid, kus ainsuslik atribuut iseloomustab ainult esimese nimisõnaga väljendatud, misjuhuil atribuudi mitmusevormi kasutamine on ainus võimalus atribuudi mõjupiirkonna laiendamiseks teistele nimisõnadele. Vaadelgem mõningaid näiteid. Tarind *ilus maja ja aed*, nagu eespool märgitud, on selgelt kahetähenduslik. Atribuudi mitmusevormiga seda kahemõttelisust paraku vältida pole võimalik, sest eestlane lihtsalt ei ütle *Ilusad maja ja aed on vaese mehe unistus*. Tõsi küll, lause *Tal on ilusad maja ja aed* võib olla aktsepteeritav, kuid üksnes siis, kui ta võrdub lausega *Ta maja ja aed on ilusad* või *Tal on maja ja aed ilusad*. Tarind *10-aastane poiss ja tüdruk* on samuti kahetähenduslik, kuid selle asemel on juba võimalik kasutada ühetähenduslikku tarindit *10-aastased poiss ja tüdruk*. Atribuudi ainsus ja mitmus on siin võrdselt normaalsed. Kuid järgmistes lausetes on ainsuslike atribuutidega tarindid juba täiesti ühemõttelised – atribuutide põhisõnaks on üksnes neile vahetult järgnev nimi: *Selle meeldiva banketi on korraldanud meie armas, väsimatu ja energiline Aino Kask, Lehte Tamm ja Karl Järv. Meid kutsuvad matkaradadele kaunis, põnev, meeldejääv ja omapärane Saaremaa, Hiiumaa ja Muhumaa* (näited EKLP I : 266–267). Atribuutide mõjusfääri laiendamine on siin võimalik üksnes mitmuse abil: *armsad, väsimatud ja energilised Aino Kask, Lehte Tamm ja*

---

malust, et leidub neidki eestlasi, kelle jaoks on *ilus* ka nimisõna *park* laiend. Lause *Tal on ilusad silmad ja kael* puhul on siiski üsna ilmne, et atribuut iseloomustab ka sõna *kael*.

Karl Järv, kaunid, põnevad, meeldejäädavad ja omapärased Saaremaa, Hiiumaa ja Muhumaa.

Millal on siis võimalik mitmuse kasutada, millal mitte? Sellele küsimusele polegi nii kerge vastata, sest tundub, et mitmuse tarvitamise taga puudub veel lõplikult väljakujunenud süsteem. Küllap sellest ka meie grammatikate tagasihoidlikkus selles küsimuses. Esiletõstmist väärivad siiski üks seik, mille suunas on siinse töö autori tähelepanu juhtinud H. Saari. Mida loomulikum on mitmusliku atribuudi kasutamine ainsuslike põhisõnade puhul, seda selgemini on niisuguste põhisõnade juures tajutav mingi ühisnimetaja olemasolu. Tarindis *kaunid, põnevad, meeldejäädavad ja omapärased Saaremaa, Hiiumaa ja Muhumaa* on selliseks ühisnimetajaks *saared*, tarindis *10-aastased poisid ja tüdrukud – lapsed*, tarindis *armsad, väsimatud ja energilised Aino Kask, Lehte Tamm ja Karl Järv* aga olenevalt kontekstist kas *sõbrad, kolleegid* vm. Atribuut ilmselt ühildub arvus just seesuguse juurdemõeldava mitmusliku ühisnimetajaga. Tarindis *ilus maja ja aed* selget ühisnimetajat pole ning seetõttu jääb atribuut ainsusesse. Muide, niisuguse seaduspärasuse sõnastamisest pole üldsegi mitte kaugel ka E. Rükoja, sest ta väidab järgmist: “Seesuguse kokkusurutud stiili asemel saab kasutada ka teistsugust ütlemisviisi. Näit. *Selle meeldiva banketi on korraldanud meie armsad, väsimatud ja energilised kolleegid Aino Kask, Lehte Tamm ja Karl Järv ja Meid kutsuvad matkaradadele kaunid, põnevad, meeldejäädavad ja omapärased saared Hiiumaa, Muhu- ja Saaremaa.*” (EKLP I : 267)

2.4.3. Subordinatiivsed atribuuttarindid

Subordinatiivsete atribuuttarindite kirjeldamisel on põhiprobleemiks atribuutide järjestus, milles kajastub objektide liigitushierarhia. Mingitest absoluutselt kindlatest järjestusmallidest pole küll mõtet rääkida, kuid võib täheldada üldisi seaduspärasusi, millele järgnevalt peatume.

Nii nagu mitmes teises keeles, näiteks soome (Penttilä 1967 : 209) ja inglise keeles (Teyssier 1968 : 228), kehtib ka eesti keeles reegel, et subordinatiivses atribuuttarindis paikneb identifitseeriv atribuut (A. Penttiläl *määritysattribuutti*) mitteidentifitseerivast atribuudist (A. Penttiläl *kuvailuattribuutti*) eespool, st põhisõnast kaugemal. Siin peetakse silmas eelkõige ase- ja arvsõnalisi omadussõnu, näiteks:

<i>selline kaunis hommik</i>	– <i>*kaunis selline hommik</i>
<i>igasugune teaduslik kirjandus</i>	– <i>*teaduslik igasugune kirjandus</i>
<i>esimene raske probleem</i>	– <i>*raske esimene probleem</i>

Ka E. Riikoja märgib, et kui omadussõnaliste täiendite hulgas on asesõna, paigutub see teiste täiendite ette (EKLP I : 266).

Identifitseerivad adjektiivid jagunevad allklassideks ning eri allklasside adjektiivide vahel valitsevad omakorda kindlad järjestus-seaduspärasused, vrd näiteks

igasugused teistsugused kohustused — **teistsugused igasugused kohustused*

Selliste adjektiivide järjestust soome keeles on kirjeldanud A. Penttilä (1967); vt ka Hakulinen & Karlsson 1979 : 114–116. Et käesolevas töös ei ole ase- ja arvsõnu lähemalt käsitletud, siis jäägu ka siin nende detailsem järjestuskeem andmata.

Tuleb rõhutada, et ülalkirjeldatud järjestus — enne identifitseeriv, seejärel mitteidentifitseeriv atribuut — kehtib ikkagi vaid subordinatiivses atribuutarindis. Kui need adjektiivid on rinnastavalt seotud — üksikjuhtumel, kui tahetakse kummagi omaduse olemasolu eraldi rõhutada, on see võimalik —, võib esineda ka vastupidine järjekord: *väike, sinusugune poiss*. (Selline markeeritud koordinatsioon võib esineda ka muud tüüpi adjektiividega subordinatiivsete tarindite asemel, näiteks tarindi *soe karusnahkne kasukas* asemel *karusnahkne, soe kasukas*.)

Mitteidentifitseerivate atribuutide puhul kehtib üldtuntud reegel: mida olemuslikum, püsivama iseloomuga on põhisõnaga märgitud objekti jaoks atribuudiga väljendatav omadus, seda lähemal põhisõnale see atribuut on, ja vastupidi, mida juhuslikum selline omadus on, seda kaugemal vastav atribuut põhisõnast asub (vt ka Penttilä 1967 : 263 jj, Potter 1969 : 154, Sussex 1974 : 114). M. Sadeniemil olevat selle seaduspärasuse jaoks isegi omaette piltlik termin *viskurilaki* (Penttilä 1967 : 163). Mida olemuslikumat tunnust väljendab atribuut, seda ilmsem on tema restriktiivne (klassifitseeriv) funktsioon, ning vastupidi, mida juhuslikum iseloom on tunnusel, seda vähem see atribuut põhisõnaga väljendatud objekti liigitab. Näiteks adjektiiv *ilus* liigitab kahtlemata märksa vähem (kui üldse) niisugust eset nagu püksid; pükste “tüüpide” määramise seisukohalt on hoopis olulisemad näiteks värvus ja eriti materjal. Seetõttu ongi järgnevast kolmest lausevariandist päris normaalne vaid esimene:

ilusad punased puuvillased püksid
? punased ilusad puuvillased püksid
? punased puuvillased ilusad püksid

Selle üldprintsiibiga kooskõlas on ka R. Sussexi (1974 : 116 jj) tähelepanek vene keele adjektiivatribuutide kohta, mis samahästi

kehtib eesti keele kohta. R. Sussex märgib, et kõige lähemal põhisõnale paiknevad suhteadjektiiivid (*villane, karusnahkne, kassitaoline*), neile järgnevad kvaliteedijektiiivid (*suur, väike, pikk, lühike, raske, kerge, ovaalne, nelinurkne, punane, sinine, ilus, vastik, hirmus*) ning kõige kaugemal põhisõnast paiknevad modaaladjektiiivid (*vajalik, kasulik, tarvilik, tõeline*). Seega siis parim järgnevaist variantidest on esimene:

- tõeline läikivpruun naaritsanahkne kasukas*
- ? läikivpruun tõeline naaritsanahkne kasukas*
- ? läikivpruun naaritsanahkne tõeline kasukas*
- ? naaritsanahkne tõeline läikivpruun kasukas*
- ? naaritsanahkne läikivpruun tõeline kasukas*

Põhimõtteliselt samasugune järjestuskeem on välja loetav ka Z. Vendleri (1967 : 121–134) inglise keele atribuuttarindi mudelist, kuigi Z. Vendler ei liigita adjektiiive nii suurteks klassideks.

Hoopis raskem, sageli juuksekarva lõhestamisena tunduv, on järjestusreeglite andmine selliste suurte adjektiiivirühmade sees. On küll siingi püütud fikseerida omaduste rühmi, millest ühed on mis tahes objekti jaoks olemuslikumad kui teised, ent tulemused on vähemalt vaieldavad. Märkigem, et eesti keele kohta on N. Rimmel täheldanud järgmist seika: “Kui nimisõna ees on mitu omadussõna, nende hulgas ka materjali, värvust ja suurust märkiv omadussõna, siis seisab viimasena mainitu tavaliselt esimesel kohal (*suur sinine järv*), kuna aga materjali märkival omadussõnal on tendents vahetult nimisõna juurde asetuda (*sinine villane seelik*); materjali märkiva omadussõna puudumisel paigutub nimisõna juurde vastaval juhul värvust märkiv omadussõna (*suur ilus sinine järv*).” (Rimmel 1963 : 227) Kuid sellisele väitele järgneb kohe mööndus: “Omadussõnade järjekord ei tarvitse alati niisugune olla, nagu ülal märgitud ning nagu see kirjanduses kõige sagedamini esineb. Järjekorrale avaldab mõju rõhk ja ilmselt ka rütm. Vrd.: *See ei ole mitte inglite laul, mida sa kuuled, see on Beethoveni sonaat, mis mõisapreili klaverilt tuleb; need valged kerged kujud ei ole mitte murueide tütreid* (Liiv, T., 128) *Üksikuid valgeid haralisi pilvekoonlaid valgus üle sügavsinise taeva.* (Toom., R. kuld, 23).” (Rimmel 1963 : 227).

Enamasti ebateadlikult valitud, keeles tavaliseks kujunenud järjestust võib muuta (samuti vabalt varieeruvat järjestust ühe kindlaga asendada) siis, kui iseloomustame täpselt defineeritud mõisteid vastavalt nende teaduslikule liigituskeemile. Kui näiteks putukate primaarseks liigitusaluseks oleks kasulikkus/kahjulikkus, siis oleks loogiline öelda mitte *kasulikud väikesed putukad, vaid väikesed kasulikud putukad*. Selliste järjestusvõimaluste kirjeldamine aga on juba terminoloogia ülesanne.

3. ADJEKTIIVIDE GRADATSIION

3.0. ÜLDIST

Käesolevas peatükis kirjeldatakse lauseid, mis sisaldavad adjektiive koos neid laiendavate intensiivelementidega. Adjektiividega tähistatud omaduste intensiivsuseastmete väljendamist nimetatakse siin adjektiivide *gradatsiooniks*.¹ Gradatsioon on oma süvaloomuselt võrdlemine, sest mingi objekti omaduse intensiivsuseaste on aste vaid teiste objektide vastava omaduse intensiivsusega võrrelduna. Lähtudes A. Noreenist (1923) jaotatakse gradatsioon kaheks põhitüübiks: *relatiivseks gradatsiooniks* ehk *komparatiivseks gradatsiooniks* ning *absoluutseks gradatsiooniks*.² Kahe gradatsioonitüübi sisulises eristuses on määrav osa objektide ringil, mida objekti omaduse intensiivsuseastme hindamisel arvestatakse. Kui hindame võrreldava objekti omaduse intensiivsuseastet kogu klassi ulatuses, kuhu see objekt kuulub, siis on tegemist absoluutse gradatsiooniga – implitsiitse kvantitatiivse võrdlusega. Kui aga hindame objekti omaduse intensiivsuseastet mõne teise konkreetse objekti või objektirühma suhtes, siis on tegemist relatiivse gradatsiooniga – eksplitsiitse kvantitatiivse võrdlusega. Absoluutsest gradatsioonist saab rääkida näiteks lause *Ants on väga pikk mees* puhul, sest siin võrreldakse implitsiitselt pikkuse seisukohalt Antsu kui meest meesteklassi teiste liikmetega, täpsemalt: väidetakse, et Antsu pikkus ületab meesteklassi pikkade liikmete keskmise pikkuse. Relatiivse gradatsiooniga on aga tegemist näiteks lauses *Ants on pikem mees kui Aadu*, kus Antsu võrreldakse pikkuse seisukohalt teise mehega – Aaduga.

¹ Termin *gradatsioon* selline tõlgendus pärineb E. Sapirilt (1949).

² Termin *relatiivne gradatsioon* A. Noreenil tegelikult puudub, seda on kasutanud A. Raun (vt nt Raun 1960).

Mitte iga adjektiiviga pole võimalik gradeerida. Adjektiiviga gradeeritavus oleneb tema tähendusest. Kuivõrd topeltgradatsioon on üldiselt võimatu, siis pole gradeeritavad need adjektiivid, mis sisaldavad sõnasiseste vahenditega väljendatud astet. Ei ole võimalik kompareerida ega absoluutselt gradeerida näiteks intensiivsusprefiksoidide abil juba gradeeritud adjektiive: *ülitundlik, ülivõimas, üliküps, uhiuus, võhivõõras, pururumal, püstihull, läbimärg, tuliuus, poolvedel* jms, samuti ka mingi muu intensiivisega adjektiive, nagu *helepunane, tumesinine, jahedavõitu, rumalavõitu*.¹ Gradeeritavad pole võrdluse põhjal moodustatud liitomadussõnad, olenemata lähtesõna sõnaliigist ja võrdluse tüübist, olenemata sellestki, kas tegemist on kvantitatiivse või kvalitatiivse võrdlusega, näiteks adjektiivid *teemantkõva* = (nii) kõva nagu teemant, *telliskivipunane, vesihall, lumivalge, peegelsile, vesivedel, udupeen, kaljukindel, nõorsirge, päevselge, piltilus, hulljulge, väkkiire, jääkülme, sulaselge, sametpehme, noolkiire, nõgimust, nimisõnast ja arvsõnast* võrdluse põhjal moodustatud liitomadussõnad *kolmemastiline* (kolmemastiline purjekas = purjekas, mille mastide arv võrdub kolmega), *kaheksaklassiline, kuuekandiline, viiekorruseline, kaheküüruline, tuhandepealine, ühepunktiline, kaheteljeline, kaheerõpmeline* jne. Siia kuuluvad ka sõnad *mitmekohaline, paljurahvuseline*, millel küll puudub eksplitsiitne võrdluslik paralleel, kuid mis sellele vaatamata on sisuliselt üsna analoogilised eespool loetletuiga. Võrdlusliku päritolu tõttu on gradeerimatud ka aega väljendavad liitomadussõnad *tsaariaegne, klikiäegne, sõjajärgne (sõjajärgne põlvkond* = pärast sõda, s.o sõjast hilisemal ajal sündinud põlvkond), *mineva-aastane, tänavuaastane, tänaõsine, revolutsioonielne* jne. Gradeeritavad pole mõistagi ekvatiivsed adjektiivid *meetripikkune, tollipaksune, rusikasuurune, sõrmejämedune, ühevanune, viietoniline, kolmepalline, kahenädalane, puudane, meetrine, toobine, kümene, kahene* jne.

Need kõik on adjektiivid, mis pole gradeeritavad selle pärast, et nad juba on gradeeritud ning seda täiesti eksplitsiitselt. Siia võib lisada veel nimisõna tüvele liituvat *jas*-sufiksiga adjektiivid *nooljas, kotjas, kerajas* jt, mis oma võrdlusliku iseloomu tõttu samuti üldiselt ei gradeeru, kuigi nii mõnigi kord pole gradeerimine mitte päris võimatu (*See lennuk on veelgi nooljam kui too*). Peale eksplitsiitselt gradeeritud adjektiivide on adjektiive, mis ei gradeeru oma implitsiitse gradeerituse tõttu. Need on adjektiivid, mis fikseerivad mingi punkti või piirkonna intensiivsuskaalas, enamasti selle skaala ülemises piirkonnas. Siia kuuluvad näiteks adjektiivid

¹ Näidete hankimist gradeerimatute adjektiivide kohta kergendas V Hämalase kursusetöö (1956).

võimane, peamine, maksimaalne. Mõõngem, et teatud juhtudel saab osa neist siiski gradeerida (vt nende kohta lähemalt 3.1.1.2.6). Implitsiitse võrdluslikkuse tõttu on gradeerimatud ka deiktilised koha- ja ajaadjektiivid *siinne, sealne, eilne, tänane* jt.

Teine rühm gradeerimatuid adjektiive pole küll eksplitsiitselt ega implitsiitselt gradeeritud, kuid niisamuti nagu paljud seesugused adjektiivid väljendavad nad omadusi, mis kuuluvad tervikuna objektile, näiteks suhteadjektiivid *hõbedane, kuldne, raudne, nahkne*. Tõsi küll, suhteadjektiividel on tendents üle minna kvaliteediadjektiivideks, misjuures nad omandavad metafoorse tähenduse ning sellisel juhul kompareeruvad, vrd lauseid **Sellel rüütli on raudsem rüü kui tollel* (suhteadjektiiv), *Tema tervis on sinu omast veelgi raudsem* (kvaliteediadjektiiv).

Üldiselt moodustab käesoleva rühma põhikontingendi nii vormilt kui ka tähenduselt üsna kirev seltskond, mille illustratsiooniks olgu lühike väljevõte: *sabatu, sõratu, sõrmitu, tiivutu, lastetu, parteitu, rase, emane, isane, vaidlusalune, radikuliidivastane, venekeelne, finiitne, intransitiivne, kooperatiivne, arteriaalne, lülijalgne* jne.

3.1. ADJEKTIIVIDE RELATIIVNE GRADATSIOON

Eesti keele relatiivse gradatsiooni senistes kirjeldustes on tähelepanu osutatud esmajoones adjektiivide kolme võrdlusastme – positiivi, komparatiivi ja superlatiivi morfoloogiale. Huvi keskmes on olnud peamiselt komparatiivi ja superlatiivi morfoloogiliste tunnuste variantide tarvitamise reeglid, lühikese ja *kõige*-superlatiivi vahekorid jm. Sellealaseid kirjutisi on võrdlemisi rohkesti, kuid et käesolevas töös morfoloogiaprobleemidega ei tegelda, siis pole tarvidust neid üles lugeda. Komparatsiooni sootuks vähem uuritud külgede – süntaktilise ja semantilise aspekti osas leiame paljugi väärtuslikku A. Rauna arvukatest komparatsioonialastest töödest 1947, 1949, 1950, 1950a, 1960, 1962, 1971, 1973), hoolimata sellest, et oma põhilaadilt on need võrdlev-ajaloolised uurimused. Paraku ei anta neiski täit ülevaadet komparatsioonisüsteemi süntaktilistest ja semantilistest iseärasustest eesti keeles. Käesolevas töös püütakse seda lünka adjektiivide osas jõudumööda täita.

Semantilisest ja süntaktilisest aspektist vaadelduna ei kujuta triaad: positiiv – komparatiiv – superlatiiv mingit süsteemi. Selline süsteem võiks kehtida vaid siis, kui komparatiivil ja superlatiivil puuduks relatiivne iseloom ning komparatiiv annaks edasi lihtsalt suuremat intensiivsust kui positiiv, superlatiiv omakorda suuremat intensiivsust kui komparatiiv. Midagi sellist aga eesti keele

puhul ei ole. Komparatiivi ja superlatiivi olemuslikuks tunnuseks on ikkagi eksplitsiitne relatiivsus, absoluutne komparatiiv ja absoluutne superlatiiv on vaid erijuhtumid ja isegi sellistena ei moodusta nad positiiviga oodatavat astmestikku. Teiste keelte puhul on nimetatud triaadi kritiseerinud mitmed autorid (Noreen 1923, Jespersen 1933 : 35–37, Sapir 1949). Tsiteeritagu näiteks O. Jesperseni (1933 : 35): “Võrdlusastmete kohta leidub rohkesti ebatäpseid arvamusi ning peamiselt seetõttu, et inimesed on harjunud pidama kolme astet *strong* ‘tugev’, *stronger* ‘tugevam’, *strongest* ‘tugevaim’ vahekorras 1-2-3 (või 1-2-4) olevaiks. Tegelikult ei osuta superlatiiv enamale kui komparatiiv, vaid tähendab sedasama teisest aspektist võetuna (*A is stronger than B, C, and D* ‘A on tugevam kui B, C ja D’ = *A is the strongest of A, B, C, and D* ‘A on tugevaim A, B, C ja D seas’, positiiv aga ei märgi vähemat kui komparatiiv.”

Semantilisest ja süntaktilisest aspektist vaadelduna ei ole positiivil mingit selget võrdluslikku iseloomu, seevastu komparatiivist ja superlatiivist võib rääkida kui mingi üldisema võrdluskategooria kahest allkategorias.

Käesolevas töös aktsepteeritav võrdlustüüpide klassifikatsioon on kohati lähedane A. Noreeni esitatud liigitusskeemile, siiski kaugeltki mitte kattuv. Erinevalt A. Noreenist jaotatakse siin komparatsioon ehk relatiivne gradatsioon kaheks alaliigiks: *deskriptiivseks ning funktsionaalseks* relatiivseks gradatsiooniks. Funktsionaalseks relatiivseks gradatsiooniks nimetatakse sellist gradatsioonitüüpi, mille puhul intensiivsusastme relatiivsus on tingitud konkreetsest funktsionaalsest normist, mille seisukohalt võrreldavaid objekte hinnatakse. Deskriptiivne relatiivne gradatsioon jaguneb omakorda kaheks alaliigiks: *erinevusgradatsiooniks* ja *võrdsusgradatsiooniks* ehk *ekvatiiviks* (A. Noreenil vastavalt *gradus differentiae* ja *gradus paritatis*, H. Saari (1976 : 32) järgi aga võrratu võrdlus ja võrdvõrdlus).

A. Noreen jaotab erinevusgradatsiooni kaheks alltüübiks, millede nimetamiseks ta kasutab termineid *gradus superior* ja *gradus inferior*. Esimesel juhul väljendatakse millegi üleolekut teisest ($a > b$), teisel juhul on olukord vastupidine ($a < b$). Saadakse niisiis uus kolmiksüsteem: 1) “ülemusaste”, 2) võrdsusaste, 3) “alamusaste” Põhimõtteliselt samasugune kolmiksüsteem on ka O. Jespersenil (1958 : 287–289). A. Noreeni *gradus superior*’il on omakorda alaliik – *definitive gradus superior*, mis väljendab mingi(te) objekti(de) “ülemust” vastavate objektide klassi kõigi liikmete suhtes. Definiitne “ülemusaste” võib olla väljendatud nii eksklusiivselt (a_1 on suurem kui kõik teised a-d) kui ka inklusiivselt (a_1 on a-dest

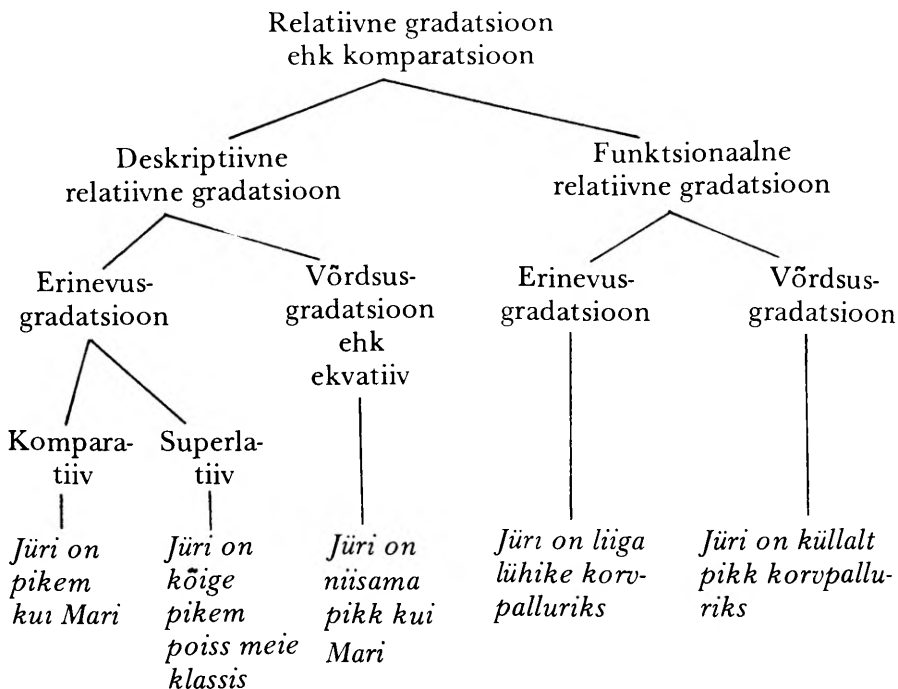
suurim). Viimasel juhul on tegemist superlatiiviga. Jääb arusaamatuks, miks A. Noreen ei räägi ka definiitsetest “alamusastmest” *Gradus superior*’i ja *gradus inferior*’i vahel valitseb selles osas täielik paralleelsus, mistõttu võiks rääkida üldse *definitive gradus differentiae*’st.

R. Nurkse (1946 : 1269) kinnitust mööda on eelmainitud kolmiksüsteem legaliseerunud näiteks uuemas prantsuse keele grammatikas, kus eristatakse 1) *comparatif d’inférieure*: *moins riche* ‘vähem rikas’, 2) *comparatif d’égalité*: *aussi riche* ‘niisama rikas’ ja 3) *comparatif de supérieure*: *plus riche* ‘enam rikas’ Kuivõrd prantsuse keeles moodustatakse võrdlusastmed analüütilisel viisil, siis seal on tegemist “ülemuse” ja “alamuse” regulaarse ning selge vastandusega. Eesti keeles on asi teisiti. Komparatiiv on siin põhiliselt sünteetiline, analüütiline komparatiiv esineb suhteliselt harva sünteetilise võrdlusviisi kõrval. *Rohkem* ja *vähem* ei ole seega sugugi “ülemuse” ja “alamuse” regulaarsed väljendusvahendid. “Alamust” on eesti keeles võimalik väljendada ka näiteks võrdsuse eituse kaudu – *a ei ole nii pikk kui b* (vt selle kohta lähemalt 3.1.1.3.5), kuid “alamuse” väljendamine pole seesuguste eitustarindite ainuesmärk. Segaduste vältimiseks märkigem, et “ülemuse” – “alamuse” väljendamisest rääkides ei peeta siin silmas leksikaalseid opositsioone *pikem – lühem, haigem – tervem* jms, s.o adjektiivide endi opositsioone, vaid opositsioone, mis põhinevad grammatikal, mitte leksikal. Käesolevas töös A. Noreeni pakutud erinevusgradatsioonil liigendust “ülemusgradatsiooniks” ja “alamusgradatsiooniks” kui mitte kogu erinevusgradatsioonil hõlmavat ja ka mitte kõiki gradeeritavaid adjektiive haaravat distinktsiooni gradatsioonil põhiskeemi ei lülitata, kuid juhtumeid, kus seesugune opositsioon selgesti ilmsiks tuleb, mõistagi püütakse kirjeldada. Erinevusgradatsioonil jaotatakse siin otseselt komparatiiviks ja superlatiiviks (neid kahte terminit kasutatakse gradatsioonitüübi tähenduses). Eesti keele võrdlusastmete süsteem oleks seega järgmine:

komparatiiv
: ekvatiiv
superlatiiv

Funktsionaalne relatiivne gradatsioonil jaguneb samuti erinevusgradatsiooniks (*Ants on liiga lühike korvpalluriks*) ja võrdsusgradatsiooniks (*Ants on küllalt pikk korvpalluriks*).

Komparatsioonil kõige üldisem liigitus on skemaatilisel järgmine.

Komparatiiv, superlatiiv, ekvatiiv ning funktsionaalne võrdlus on siinses käsitluses süntaktilis-semantilised kategooriad, mida iseloomustavad kindlad lausemallid. Vastavate mallide alusel üles ehitatud lause on *võrdluslause* (see erineb sisu poolest traditsioonilise grammatika terminist, mis tähistab ainult võrdlust väljendvat kõrvallauset). Seega saab rääkida *komparatiiv-, superlatiiv-, ekvatiiv-, liiga- ja küllalt lausest*.

Peale võrdluslause pruugitakse siin ka terminit *võrdlustariin*. Et selgitada selle termini sisu, on vaja kõigepealt anda ettekujutus võrdluslause struktuurist. Kui pidada esialgu silmas deskriptiivset võrdlust, siis mis tahes täielikus võrdluslauses on alati kõrvutatud kahte objekti või objektirühma (olgu objekt siin maksimaalselt laias tähenduses) – nimelt objekti, mida võrreldakse (*võrreldavat objekti*), ja objekti, millega võrreldakse (*võrdlusalust*). Võrreldavat objekti tähistavat sõna või fraasi võib nimetada *A. Rauna eeskujul komparaatoriks*. Võrdlust nimetatud kahe objekti vahel väljendatakse kas sünteetiliselt – adjektiivile lisanduva komparatsioonisufiksi (komparatiivisufiksi, superlatiivisufiksi või ekvatiivisufiksi) abil või analüütiliselt – enamasti teatud adverbide abil. Komparaator on seotud ülejäänud lauseosaga komparatsioonikonjunktsiooni või komparatsioonikään-

de vahendusel. Näiteks komparatiivlauses *Jüri on pikem kui Mari* on *Jüri* komparand, *Mari* — komparaator, *-m* — komparatsioonisufiks, *kui* — komparatsioonikonjunktsioon. Lauses *Jüri on Marist pikem* on komparatsioonikonjunktsioon asendunud komparaatorile liitunud komparatsioonikäände lõpuga. Ekvatiivlauses *Jüri on niisama pikk nagu Mari* on komparand *Jüri*, komparaator *Mari*, komparatsioonikonjunktsioon *nagu* ning võrdsus on väljendatud analüütiliselt *niisama* kaudu.

Täieliku isomorfismi puudumise tõttu lause semantilise ja süntaktilise struktuuri vahel on komparaatori ülalesitatud iseloomustus siiski mõnevõrra tinglik. On lauseid, kus võrreldakse üht ja sama objekti eri situatsioonides, seose seisukohalt eri objektidega vms viisil, nagu lauseis *Jüri on täna niisama räpane kui eile. Ta on minule kallim kui sinule* jms. Sellistes lausetes väljendavad *eile* ja *sinule* mitte teist objekti, vaid võrreldava objekti, mis antud juhul on ühtlasi ka võrdlusalus, teist vaatlusaega ja teist suhet muu objektiga. Lepime kokku, et arvame komparaatori koosseisu ka niisugused elemendid nagu *eile* ja *sinule* ning üldse kogu komparatsioonikonjunktsioonile järgneva lauseosa.

Võrdlutarindiks nimetatakse seda osa võrdluslausest, mille moodustab võrdluselement (komparatsioonisufiks, võrdlusadverb vms) ning komparaator koos vastavaid elemente siduva komparatsioonikonjunktsiooniga (kui viimane lauses esineb). Näiteks lauses *Jüri on pikem kui Mari* moodustab võrdlutarindi *-em kui Mari*, lauses *Jüri on niisama pikk kui Mari* aga *niisama kui Mari*. Vastavalt deskriptiivse komparatsiooni liikidele räägitakse k o m p a r a t i i v-, s u p e r l a t i i v- ja e k v a t i i v t a r i n d i s t. Võrdlutarindi mõiste ei kattu eesti keele grammatikais käibiva võrdlusmääruse mõistega. Võrdlusmääruseks ehk komparatiivadverbiaaliks peetakse komparaatorit koos komparatsioonikonjunktsiooniga, võrdlutarindisse kuulub ka otseselt võrdlust märkiv element — komparatsioonisufiks, võrdlusadverb vms. Omaduse astme väljendamise funktsioon, mida peetakse kvantitatiivse komparatsiooni korral omaseks võrdlusmäärusele, on iseloomulik pigem võrdlutarindile. Just võrdlutarind on see võrdluslause osa, mida saame kõrvutada näiteks määraadverbidega ning lülitada seega muude intensiivistamisvahenditega ühte süsteemi.

Mis puutub funktsionaalsesse gradatsiooni, siis siin moodustab võrdlutarindi adjektiivil laiendav adverb koos funktsiooni väljendava kõrvallausega, infiniittarindiga vms. Erinevusgradatsiooni korral on vastavaks adverbiks *liiga* või mingi tema sünonüüm (“alamusastme” puhul *mitteküllaldaselt* vms), võrdsusgradatsiooni

puhul aga küllalt või tema sünonüüm. Näiteks lauses *Jüri on liiga lühike, et olla korvpallur* moodustab võrdlustarindi *liiga* ., *et olla korvpallur*, lauses *Jüri on küllalt pikk korvpalluriks* aga on võrdlustarind küllalt *korvpalluriks*.

3.1.1. Deskriptiivne relatiivne gradatsioon

3.1.1.1. Komparatiiv

Komparatiivset adjektiiv, niihästi sünteetiliselt (*pikem*) kui ka analüütilisel (*rohkem pikk*) kujul võib käsitada kahekohalise predikaadina, mille argumendid – komparand ja komparaator – täidavad lauses kindlaid semantilisi funktsioone. Oma varasemates kirjutistes (Erelt 1970, 1971, 1973) olen püüdnud põhjalikumalt analüüsida komparatiivse adjektiiviga lausete semantikat ning fikseerinud seda tüüpi lausete semantilise struktuuri üsna keerukal kujul. Käesolevas töös ei ole mõtet võrdluse sisustruktuuri finessidel lähemalt peatuda. Väärib kordamist ja kommenteerimist üksnes asjaolu, et võrreldava objekti rolli olen samastanud patsiendiga, võrdlusaluse rolli aga lähtekohaga ning rõhutanud sellega komparatiivtarindite lähedust lokatiivtarinditele.¹

Kõige ilmsemalt on võrdlemine seotud ruumiliste ettekujutustega nn ruumimõõdu-adjektiivide korral. Järgmised näited ei nõua erilisi lisaseletusi: *Maa on suurem kui Kuu. Volga on laiem kui Ema jõgi. Tallinna uus televisioonimast on kõrgem kui Tartu oma*. Kuid ka siis, kui adjektiiv ei viita otseselt ühelegi teadaolevale ruumidimensioonile nagu lauses *Urve on ilusam kui Virve. Vaenlane on visam kui loodeti. Tänapäeval on automootorid võimsamad kui varem*, on siiski põhjust arvata, et erinevust objektide omaduste intensiivsustasetes tõlgendatakse mingil kombel ruumiliselt. Sellele osutab kas või see fakt, et viimati esitatud kolme lause asemel võime tarvitada ka selliseid, kus komparatiivvormis seisab adjektiiv *suur*: *Urve ilu on suurem kui Virve ilu. Vaenlase visadus oli suurem kui loodeti. Tänapäeval on automootorite võimsus suurem kui varem*. Komparatiivsete tarindite lähedusest lokatiivsetele kõnelevad ka kõnefaasia vallast pärinevad andmed. Aju kuklasagara kahjustused, mis põhjustavad ruumilise orientatsiooni häireid ning mis seega takistavad ruumilisi vahekordi väljendavate

¹ Seisukohal, et komparatiivlauses tuleb võrdlusalust mõista lähtekohana, näikse olevat ka R. Campbell ja R. Wales (1969 : 236). Vastavalt viimastele tuleks komparatsioonisufiksi või adverbilise vahendusel adjektiiviga seotud kohalaind märkida tunnusjoonte kogumiga */+directional, -spatio-temporal, -to/*.

lausete mõistmist, põhjustavad häireid ka komparatiivlausete mõistmisel.¹

Semantilist lähedust täiendavad mitmed vormiparalleelid kõnealuste lausetüüpide vahel, vrd näiteks lausepaare: *Mees on naisest vanem* – *Varblane lendab aknast eemale*, *Poisi pikkus ületab tüdruku pikkuse* – *Jooksja ületab finišijoone*, “*Volga*” on kiiruse poolest “*Moskvitšist*” üle – *Poiss hüppas kraavist üle*.

Need sünkroonilised seigad sobivad kokku ka diakroonia andmetega. Teatavasti arvatakse soome-ugri aluskeeles käibel olnud võrdlusviis *komparaator ablatiivis + adjektiiv positiivis*. Spetsiaalse komparatiivisufiksi lisandumine adjektiivile on hilisem nähtus ja mõningates soome-ugri keeltes, näiteks mordva keeltes, see pole üldse toimunudki. Võrdlusmomenti kannab seega üksnes kääne. Ablatiiv väljendas lähtekohta ning komparatiivlause algne tõlgendus tõenäoliselt oligi midagi järgmist: ‘keegi või miski on kellestki või millestki alates või arvates, kedagi või midagi lähtepunktiks võttes mingisugune’ Muide, samasugune tõlgendus on omane ka paljudele mitte-soome-ugri keeltele, näiteks türgi (Potselujevski 1977 : 67), jaapani ja eskimo (Mey 1970) keelele.

Niisiis, komparatiivi oluliseks tunnuseks on lähtumine mingist kohast. Komparatiivlause pindstruktuuris on vastav kohaargument kas elatiivis või nominatiivis, olles viimasel juhul seotud predikaadiga komparatsioonikonjunktsiooni *kui* abil. Konjunktsiooni *kui* vaadeldakse siin samasuguse lähtekoha vormitunnusena kui käändelõppe ja kaassõnu.

Tänapäeva eesti keelele on tüüpiline sünteetiline komparatiiv, mille puhul adjektiivi tüvele liitub võrdlussufiks *-m*, näiteks *Ants on haigem kui Mart* (kuivõrd käesoleva töö ülesannete hulka ei kuulu komparatsioonimorfoloogia kirjeldamine, siis struktuuriskeemid piirduvad vaid morfeemi esitamisega). Sellele lisaks kohtab ka analüütilist võrdlust, kuid siiski üsna harva, enamasti vaid lisaks sünteetilisele võrdlusele ning üksnes erijuhtumel ainuvõimaliku komparatiivvormina. Analüütiline komparatiiv moodustatakse komparatiivadverbide ning adjektiivi positiivivormi abil. Põhilisteks komparatiivadverbideks on eesti keeles adverbide *palju* ja *vähe* komparatiivsed kujud *rohkem* ja *vähem*, näiteks *Võib arvata, et sellega seoses on ka uurimuste programm rohkem sõjaväelise iseloomuga kui Austraalia, Inglise, Prantsusmaa või meie ekspeditsioonil* (J. Smuul). *Kui hommik oleks olnud vähem kaunis ja härra professori enesetunne vähem ülev, oleks ta kulm ehk raskelt kortsu tõmbunud*

¹ Nimetatud nähtust on kirjeldatud paljudes kõnefaasiat käsitlevates töodes. Vt nt Bein 1957. Luria 1962.

(A. Hint). Harvemini kasutatakse adverbi *enam*, näiteks *Varasemad enam täielikud andmed laevaehituse ja meresõidu kohta pärinevad hoopiski Vahemere piirkonnast* (KK). Nimetatud adverbi tarvitatakse eelkõige koos seisundiadjektiividega *haige, terve, tühi, täis* jms, samuti adjektiividega *sinine, punane, ümmargune, ovaalne* jne, lühidalt, adjektiividega, millede tähendus on määratav kontekstist ja situatsioonist sõltumatult (edaspidi nimetame neid absoluutseteks adjektiivideks). Seejuures on analüütiline komparatiiv sünonüümne sünteetiliselega. Näiteks lause *Ants on rohkem haige kui Mart* on vabalt parafraaseritav lausega *Ants on haigem kui Mart* ja lause *Ants on vähem haige kui Mart* lausega *Ants on tervem kui Mart*. Niisamuti võrdub lause *Ta nina oli rohkem punane kui põsed* lausega *Ta nina oli punasem kui põsed*, siiski lausele *Ta nina oli vähem punane kui põsed* sünteetilist vastet ei leidu, sest adjektiivil *punane* puudub antonüüm, ning järelikult on analüütiline võrdlusviis siin ainuvõimalik. Viimase asjaoluga seletub adverbi *vähem* laiem levik võrreldes adverbiga *rohkem* (mõistagi ainult omadussõna laiendina). *rohkem*-komparatiiv on tavaliselt vaid lisavõimalus võrdluse edastamiseks, *vähem*-komparatiiv aga tihtipeale ainuke võimalus. Tõsi küll, leidub siiski üksikuid juhtumeid, kus *rohkem*-komparatiiv on samuti ainuvõimalik või vähemalt prevaleeriv. Näiteks sünteetiline komparatiiv adjektiivist *täis* on võrreldamatult vähem vastuvõetav kui analüütiline komparatiiv, vrd *See pokaal on rohkem täis kui too*, [?]*See pokaal on täiem kui too* (kuigi lause *See pokaal on tühjem kui too* on täiesti normaalne). Raskused sünteetilise komparatiivi moodustamisega on siin vastavuses adjektiivi osalise või täieliku käandumatusega.

Adjektiivide *pikk, lühike, kallid, odav* jt puhul on olukord aga teistsugune. Kui nende puhul üldse on võimalik tarvitada analüütilist võrdlust – sellised laused nagu *Ants on rohkem pikk kui Mart* ning *Ants on vähem pikk kui Mart* balansseerivad aktsepteeritavuse piiril –, siis ei ole niisugused laused sisult samased sufiksaalse komparatiiviga lausetega. Kui keegi peab näiteks lauset *Ants on rohkem pikk kui Mart* aktsepteeritavaks, siis vaevalt küll peab ta seda lause *Ants on pikem kui Mart* parafraasiks. Milles seisneb siis nende lausete erinevus? Kui lausest *Ants on rohkem pikk kui Mart* järeldub selgelt, et niihästi Mart kui ka Ants on pikad, st mõlemad ületavad meeste, poiste vm klassi (olenevalt sellest, millisesse klassi kuuluvaks neid tekstis või situatsioonis peetakse) keskmise pikkuse (pikkusnormi), siis lausest *Ants on pikem kui Mart* ei järeldu midagi selle kohta, kas Ants ja Mart on pikad, lühikesed või hoopis keskmist kasvu. Me saame sellest lausest teada vaid seda, et Antsu pikkus ületab Mardi pikkuse. Täpselt samasugu-

ne olukord on ka adjektiividega *lühike, kallis, odav* jt. Nii et niisuguste adjektiivide korral, erinevalt eespoolt nimetatuid, väljendab sünteetiline komparatiiv vaid objektide omadusastmete suhtelist erinevust, analüütiline komparatiiv aga annab lisaks sellele edasi ka objektide omadusastmete seose normiga. Muide, nagu väidab J. Potseļujevski (1977: 64), on ka vene keeles vorme *более высок, велик, широк* sobiv kasutada just pikkade, suurte, laiade jms objektide kohta. Erinevalt eesti keelest siin seesuguste vormide aksepteeritavuse küsimust üldse ei teki. Sama autori sõnade järgi olevat analoogiline olukord ka näiteks türgi keele analüütilise komparatiiviga.

J. Katz (1967 : 184) on nimetanud niisuguse semantilise eripäraga adjektiive relatiivseteks adjektiivideks. Paraku on terminil relatiivne adjektiiv ehk suhteadjektiiv eesti lingvistikas juba teine tähendus ning seetõttu päris niisugusel kujul seda terminit kasutada ei saa. Et vaadeldavaile adjektiividele on tõepoolest iseloomulik relatiivsus, kuigi mitte sellises kvalitatiivses mõttes kui eespool vaadeldud suhteadjektiividel, vaid puhtintensiivsuslikust aspektist, siis vahest kõige õigem oleks seesuguseid adjektiive nimetada **k v a n t i t a t i i v s e l t r e l a t i i v s e t e k s** adjektiivideks.

Sellesse rühma kuuluvad adjektiivid iseloomustavad mingit objekti teiste objektide suhtes. Mingi objekt ei saa olla suur või väike vms absoluutses mõttes, vaid alati võrrelduna kindla(te) teis(te) objekti(de)ga. Iga kvantitatiivselt relatiivse adjektiiviga lauses sisaldub varjatud kujul võrdlus. Näiteks lause *Naine on pikk* tähendab, et keegi, kes kuulub objektiklassi *naine*, on pikem kui selle objektiklassi keskmise pikkusega liige; või teisiti öeldes, mingi konkreetse naise pikkus ületab objektiklassi *naine* keskmise pikkusnormi. *Mees on lühike* aga tähendab, et keegi, kes kuulub objektiklassi *mees*, on lühem kui selle objektiklassi keskmise pikkusega liige. Seejuures on naine pikk ainult naiste klassi keskmiste suhtes, mees on lühem ainult meeste klassi keskmise suhtes. Kuigi nii mees kui ka naine on inimesed, ei pruugi pikk naine olla pikk inimene ega lühike mees lühike inimene, täpselt samuti nagu suur räum ei ole suur kala ega väike vaal väike imetaja.

Kvantitatiivselt relatiivsed adjektiivid moodustavad antonüümpaare (*pikk – lühike, suur – väike, kallis – odav* jne), mille liikmed pole sisuliselt võrdväärised. M. Bierwisch (1967 : 7) nimetab iga sellise paari üht liiget plusspolaarseks, teist miinuspolaarseks adjektiiviks. J. Huttenlocher ja E. Higgins (1971 : 488 jj) ning mitmed teisedki räägivad aga vastavalt markeerimata ja markeeritud adjektiividest. Tõepoolest, teatud asümmeetria on niisuguste adjektiivide puhul olemas, kuigi markeerimata – markeeritud opositsioo-

hinnangut väljendavaid adjektiive, näiteks *hea – halb, ilus – inetu, tark – rumal* jne. Relatiivsus avaldub neid adjektiivides mõnevõrra nõrgemal või ebamäärasemal kujul kui mõõduadjektiivide puhul. Kuigi neid adjektiive saab tarvitada samuti kontraarsete antonüümidena, millest johtub näiteks lause *Mari pole ei ilus ega inetu* aktsepteeritavus, on norm, omaduse keskmine intensiivsuste, siin tunduvalt ebamäärasem ning hoopis tavalisem on situatsioon, et lausest *Mari on ilus* järeldeb *Mari ei ole inetu* ning lausest *Mari on inetu* lause *Mari ei ole ilus*. Üldse on niisuguste adjektiivide puhul märksa raskemini tajutav, et näiteks lauses *Mari on ilus* võrreldakse implitsiitselt *Mari* ilu inimeste klassi mingi keskmise ilustandardiga. Mis käesoleva töö teema seisukohalt aga eriti oluline, ei ole päris selge, kas lausest *Mari on ilusam kui Anne* järeldeb või ei järeldeb, et *Mari on ilus*. Kuivõrd lause *Mari on küll väga inetu, kuid siiski Annest ilusam* on normaalne, siis on selge, et adjektiiv *ilus* saab komparatiivlauses olla tarvitatud puhtrelatiivses tähenduses. Kuid nagu näitavad küsitlused, paljud eesti keele kõnelejad siiski lauset *Mari on ilusam kui Anne* inetute inimeste võrdlemiseks ei tarvitaks. Nähtavasti on selliste perifeersete relatiivsete adjektiivide komparatiiv tõepoolest primaarselt “absolutiseeritult” tarvitatav, st tarvitatav siis, kui võrreldava objekti omaduse intensiivsus on suurem resp. väiksem keskmisest, ning komparatiivi relatiivsus avaldub üksnes spetsiaalses kontekstis või situatsioonis.

Kvantitatiivselt relatiivsetele adjektiividele vastanduvad niisiis *a b s o l u t s e d a d j e k t i i v i d*, näiteks *haige – terve, tühi – täis* jne. Selliste adjektiividega lausetest, näiteks lausest *Mees on haige*, ei ole võimalik leida mingit varjatud võrdlust, sest absoluutsete adjektiivide tähendus on määratud sõltumatult kontekstist ja situatsioonist, st sõltumatult mingist konkreetsest objektklassist, kuigi, tõsi küll, teatud kvantitatiivsed või kvalitatiivsed erinevused ühe ja sama omaduse avaldumise puhul eri objektide juures kahtlemata eksisteerivad. Kui kvantitatiivselt relatiivsete adjektiivide positiivvormid on üldiselt semantiliselt komplekssemad komparatiivvormidest, siis *haigem* ja *tervem* on nii semantiliselt kui ka morfoloogiliselt tuletatavad vastavate adjektiivide positiivvormidest. Seega siis lausest *Ants on haigem kui Mart* järeldeb ühemõtteliselt, et nii *Ants* kui ka *Mart* on haiged ning nimetatud lause on sünonüümne lausega *Ants on rohkem haige kui Mart*. Mis aga puutub lausesse *Mart on tervem kui Ants*, siis sellest ei järeldeb, et *Mart* ja *Ants* on terved, pigem on sel lausel samad presupositsioonid, mis lauseil *Ants on haigem kui Mart* ja *Ants on rohkem haige kui Mart*, s.o et nii *Ants* kui ka *Mart* on ikkagi haiged. On ju lause *Mart on tervem kui Ants* parafrasiks *Mart on*

vähem haige kui Ants, mitte aga *Mart on rohkem terve kui Ants*, mis pole aktsepteeritav lause. Kui *pikk* ja *lühike* osutavad skaala kahele vastandlikule poolusele, mida lahutab omaduse keskmisele kvantiteedile vastav punkt ja teatud "eikellegimaa" mõlemal pool seda punkti, siis *haige* ja *terve* puhul määrab skaala üks selle vastanduse liikmeid ise, nimelt *haige*, kuna teine liige *terve* ei esita mingit piirkonda selles skaalas (ega ka väljaspool seda), vaid märgib lihtsalt *haige*-skaala otspunkti:

O

terve

haige

Haige ja *terve* on kontradiktorsed antonüümid, mis ammendavad kõik võimalused skaalas: *Mees on haige* = *Mees ei ole terve*; *Mees on terve* = *Mees ei ole haige*. Huvitav on märkida, et lause *Naine on väga terve*, mis näiliselt nagu käiks adjektiivivi *terve* siin esitatud iseloomustuse vastu, ei väljenda tegelikult sugugi, et naine on "suurel määral" terve, vaid pigem seda, et naise tervis on pidevalt korras.

Absoluutsete adjektiivide hulka kuulub ka terve rida neid adjektiive, mis ei moodusta antonüümipaare ja millel on järelikult ka teistsugune skaala, näiteks värvusadjektiivid. Lausest *See kangas on punasem kui too kangas* järeldub kindlasti, et mõlemad kangad on punased. Niisamuti on absoluutsed ka kuju märkivad adjektiivid *ümmargune*, *pikergune*, *ovaalne* jne, adjektiivid *liivane*, *jahune*, *verine* jpt.

Mõnevõrra teisiti kui harilikult väljendatakse võrdlust siis, kui komparaator on mõõdufraas kujul arvsõna + mõõtühikut väljendav nimisõna: *Ants on pikem kui kaks meetrit*. *Ants on rohkem/vähem kui kaks meetrit pikk*. *Ants on üle/alla kahe meetri pikk*. Sellistes tarindites esinevad üksnes mõõduadjektiivid. Mõõduadjektiivideks võibki nimetada adjektiive, mis saavad võrdlutarindis esineda koos mõõtühikut väljendava sõnaga, kusjuures viimane, harilikult koos teda laiendava arvsõnaga (sealhulgas ka indefiniitse numeraaliga), tähistab kas võrdlusalusust (*Ants on pikem kui kaks meetrit*) või annab edasi erinevuse määra (*Mart on kahe sentimeetri võrra lühem kui Ants*; lõppkokkuvõttes väljendab mõõdufraas siingi võrdlusalusust). Nagu nähtub esitatud näidetest, on mõõdufraasiga lauseis sünteetiline võrdlusviis samasugune kui teiste komparaatorite puhul. Seda aga ei saa öelda analüütilise võrdluse kohta. Esiteks, adverbiline võrdlusviis on siin täiesti normaalne ja esineb mitte absoluutsete adjektiividega, vaid just kvantitatiivselt relatiivsete adjektiividega – mõõduadjektiividega. Seejuures seostuvad adverbid *rohkem*

ja *vähem* mitte adjektiiviga, vaid mõõdufraasiga (s.o mitte *rohkem* + adjektiiv + mõõdufraas, vaid *rohkem* + mõõdufraas + adjektiiv). Teiseks, lisaks adverbidele *rohkem* ja *vähem* on siin tarvitataavad veel *üle* ja *alla*.

Komparatiivne adjektiiv seostub komparaatoriga kas konjunktsiooni *kui* abil või ilma selleta, misjuhul komparaator on eesti keelele tüüpilises komparatsioonikäandes – elatiivis. Konjunktsioonita võrdlust võib tarvitada vaid sel juhul, kui komparaator on nimisõnafraas: *Ta on minust pikem. Tulemused on arvatust nõrgemad.* Kui komparaator on mõõdufraas, seob konjunktsioon *kui* komparatiivseid adverbide *rohkem* ja *vähem* otseselt mõõdufraasiga, adverbide *üle* ja *alla* puhul *kui*'d üldse ei pruugita; need adverbid seostuvad vahetult genitiivse mõõdufraasiga.

Komparaatori struktuuri käsitus nihkub adjektiivisüntaksi keskmest juba liiga kaugele, mistõttu sellel käesolevas töös ei peatuta.

Kui tähistada komparatiivtarindi komparaator $K_{k o m p}$ -ga, võib adjektiiviga relatiivset intensiivsust väljendada komparatiivtarindi variandid esitada kokkuvõtlikult järgmise skeemi kujul:¹

$\begin{bmatrix} - & -M \\ \text{rohkem} \sim \text{sün} \\ \text{vähem} \sim \text{sün} \end{bmatrix}$	$\left[\begin{array}{l} \text{kui } K_{k o m p} + \text{nom} \\ K_{k o m p} (=NF) + \text{el} \end{array} \right]$
$\left[\begin{array}{l} \text{üle} \\ \text{alla} \end{array} \right]$	$K_{k o m p} (=MF) + \text{gen} -$
$\left[\begin{array}{l} \text{rohkem} \sim \text{sün} \\ \text{vähem} \sim \text{sün} \end{array} \right]$	$\text{kui } K_{k o m p} (=MF) + \text{nom/part} -$

Näiteid: *Ants on pikem kui Mart. Ants on Mardist pikem. Ants on rohkem/vähem haige kui Mart. Ants on Mardist rohkem/vähem haige. Ants on üle/alla kahe meetri pikk. Ants on rohkem/vähem kui üks meeter/kaks meetrit pikk.*

¹ – märgib adjektiiviga asukohta.

3.1.1.1.1. Komparatiivse adjektiivi määralaiendid

Komparatiivivormis adjektiivil võib olla mitmesuguseid laiendeid, mis väljendavad võrreldavate objektide ja võrdlusaluste omaduste erinevuse määra. Kõige üldisemalt võib need laiendid (INT_{komp}) liigitada absoluutset erinevusmäära väljendavaiks laiendeiks ($INT_{komp, abs}$), milleks põhiliselt on adverbid ja adverbiaalsed ühendid, ning suhtelist erinevusmäära väljendavaiks laiendeiks ($INT_{komp, rel}$), mis kujutavad endast võrdlustrindeid.

3.1.1.1.1.1. Absoluutne erinevusmäär

Absoluutset erinevusmäära väljendavad laiendid jagunevad *augmentatiivideks*, *intermediarideks* ja *dekratiivideks*, mis väljendavad vastavalt suurt (üle keskmise), keskmist ning väikest (alla keskmise) intensiivsust. Levinumad erinevusmäära väljendavad augmentatiivid eesti keeles on järgmised: *hoopis(ki)* (Noor Leinhard on vanast *hoopis valvsama* meelega), *hulga* (Maimu on õest *hulga noorem*), *kaugelt* (Villu olukord oli *kaugelt tõsisem*, kui kirjad seda valgustasid), *kõvasti* (Ma olen praegu *kõvasti targem* kui kevadel), *mõõtmalt* (Tundmused on inimestel *mõõtmalt keerulisemad* kui loomadel), *märgatavalt* (Isa muutus tema vastu *märgatavalt otsekohesemaks*), *märksa* (Elu on fantaasiast *märksa rikkam*), *määratult* (Päike on *määratult suurem* kui Maa), *palju* (Haritud loll on *palju hullem* kui harimatu loll), *sootu(ma)ks* (Sul on *sootuks tõsisem* tee ees kui poereis), *tohutult* (Kirjakeel on *tohutult rikkam* kui murre), *tublisti* (Naine oli mehest *tublisti noorem*), *tugevasti* (Ta on *tugevasti pikem* kui Volli), *tunduvalt* (Tundeavaldustes on eestlane ungarlasest ja poolakast *tunduvalt loium*), *tükk (maad)* (Kogu ta olek oli *tükk maad tõsisem* kui varem), *võrratult* (Elektri kasutamine majapidamises on *võrratult ohutum* kui gaasi tarvitamine), *võrreldamatult* (Töötingimused on meil *võrreldamatult paremad* kui enne) jt.

Niihästi erinevusmäära kui ka absoluutset gradatsiooni väljendavaid määradverbe ja adverbiaalseid ühendeid on eesti keeles tunduvalt rohkem kui käesolevas töös esitatud. Suur osa neist määrad-elementidest on aga stilistiliselt markeeritud või mingil muul viisil kindla kontekstiga seotud. On ju korduvalt osutatud, et keeles ilmneb pidev intensiivistamise tendents, mille tagajärjel tekib esialgu puhtkvalitatiivsetest sõnadest pidevalt uusi kõvendavaid elemente. Viimased tekivad järk-järgult, mistõttu on loomulik, et intensiivsus- ja kvaliteedisõnade vahel pole jäika piiri, vaid pigem parajalt lai vahemik, kuhu mahuvad intensiivistumise alg-, kesk-

ja lõppstaadiumis olevad sõnad. Vaheastmeks kvaliteedi- ja määraadverbide vahel on need adverbid, mis samaaegselt intensiivsuse väljendamisega annavad edasi ka emotsionaalset hinnangut, näiteks absoluutse gradatsiooni määraelemendid *armetult (väike)*, *hirmuäratavalt (inetu)* jne. Määraadverbide tuumikuga võrreldes on neil suhteliselt piiratud distributsioon, näiteks harilikult nad ei laienda antonüümipaari mõlemat liiget (vrd *armetult väike* – *armetult suur). Märgitagu, et lisaks seesugustele sõnadele on määraadverbide hulgas rohkesti kirjanike juhumoodustisi, kirjandusteostes kohtab autorite poolt kunstikavatsuslikult kasutatud selgelt murdelise päritoluga sõnu jne. Käesoleva töö eesmärgiks ei saa olle kõikide seesuguste perifeersete kasutuste registreerimine. Siin püütakse esitada vaid kirjakeeles laiemalt levinud ning stilistiliselt neutraalsemad määraelemendid.

Paljusid augmentatiive võivad omakorda laiendada absoluutse gradatsiooni augmentatiivid ning intermediaarid. Kõige tüüpilisem on see vahest adverbile *palju*, kuid mitmetel teistelgi augmentatiividel on seesuguste laiendite diapsoon küllaltki lai, näiteks *Mees on väga palju naisest pikem. Mees on õige tublisti naisest pikem. Mees on üsna kõvasti naisest pikem.*

Erinevusmäära väljendavaid intermediaare eesti keeles praktiliselt ei kasutata. Vahest kõige tõenäolisem on selles funktsioonis adverb *mõõdukalt* (*Ants on Jaanist mõõdukalt pikem*). Tegelikus keeletarvitus antakse keskmist erinevusmäära edasi pigem augmentatiivsuse eitamisega, näiteks *Ants ei ole Jaanist kuigi palju pikem.*

Detraktiivadverbidest, sealhulgas adverbistunud nimisõnadest, nimetatagu järgmisi: *kergelt* (Joosep oli Jaanist *kergelt kahvatum*), *natuke(ne) ~ natukese* (Üle põranda vänderdas must loomake, ainult *natuke suurem* kui mutt), *pisut* (Õppimine algab uuesti, *pisut aeglasemas* tempos), *sugu* (Eeva mõlemad poolõed on temast *sugu vanemad*), *sutt ~ suti ~ sutike(ne) ~ sutikese* (Sulle antakse *sutt-sutt parem* töötas kätte), *tsipa ~ tsipake(ne) ~ tsipakese* (Armeenia tõlge olevat vene omast *tsipa pikem*), *veidi ~ veidike(ne) ~ veidikese* (Mart viib ta *veidi suuremasse* tuppa), *vähe ~ väheke(ne) ~ vähekese* (Ta oli Johannast ainult *väheke pikem*) jt. Neile lisaks pruugitakse eriti kõnekeeles detraktiividena järgmisi nimisõnu: *iva ~ ivake(ne) ~ ivakese* (Kas sinu meeleolu on kah *ivake roosilisem* kui eile?), *karva(ke)ne ~ karvakese ~ karvavõrra* (Ta oli teistest *karvakese heledam*), *kübe ~ kübeke(ne) ~ kübekese* (Ma tegin ennast *kübe vapramaks*, kui muidu olin), *raasike(ne) ~ raasikese ~ raasuke(ne) ~ raasukese* (Nad on nagu oreleviled, ikka üks teisest *raasike pikem*, ikka üks teisest *tibake* targem), *suts ~ sutsu ~ sutsuke(ne) ~*

sutsukese (Minu kala on *sutsu priskem* kui sinu oma), *tera* ~ *terake(ne)* ~ *terakese* (Teda on *terakese raskem* petta kui sind), *tiba* ~ *tibake(ne)* ~ *tibakese* (Nad on nagu oreliviled, ikka üks teisest raasike pikem, ikka üks teisest *tibake targem*) jt.

Ka detraktiive võivad laiendada absoluutse gradatsiooniga augmentatiivid ja intermediaarid, näiteks *Mees on naisest väga vähe pikem. Mees on naisest õige pisut pikem. Mees on naisest üsna natuke pikem.* Nii nagu augmentatiivide puhul oli keskne koht adverbil *palju*, on detraktiivide hulgas omaette positsioon adverbil *vähe*. Adverbi *vähe* laiendavad samad määraelemendid, mis adverbi *palju*. Ühes asjas *vähe* siiski erineb adverbist *palju*: ilma määralaienditeta ning rõhutus positsioonis on adverbil *vähe* täpselt sama sisu mis adverbil *väheke* ja ta ei ole sel juhul enam *palju* antonüüm. Lauses *Mees on vähe pikem kui naine* on adverbil *vähe* kaks tähendust. Rõhutatuna on ta adverbi *väheke* tähenduses, rõhulise *vähe* puhul on siin tegemist funktsionaalse võrdlusega.

3.1.1.1.1.2. Suhteline erinevusmäär

Komparatiivseid adjektiive võivad laiendada ning erinevusmäära väljendada ka võrdlutarindid. Selleks loovad võimaluse kompareeruvad adverbid või adverbiaalsed ühendid eesotsas adverbidega *palju* ja *vähe*. Erinevusmäära väljendava laiendina võib ühelt poolt esineda komparatiiv-, ekvatiiv- ja superlatiivtarind ning teiselt poolt funktsionaalset võrdlust väljendav tarind. Komparatiivne laiend moodustatakse adverbidega *rohkem* ja *vähem* ning nende sünonüümidega, ekvatiivne laiend adverbühenditega *nii palju* või *niisama palju*, kus adverbil *palju* on tähendus 'hulk' või 'määr', ning superlatiivne laiend tarinditega *kõige rohkem* ja *kõige vähem* ning nende sünonüümidega. Neid võrdlutarindeid võivad omakorda laiendada $INT_{komp, abs}$, INT_{ekv} – ekvatiivtarindite määralaiendid (vt 3.1.1.3.3) ja INT_F – *liga*-tarindite määralaiendid (faktiliselt detraktiivid). Suhtelist erinevusmäära väljendavad tarindid (arvestamata mõõdufraasiga tarindeid) on seega skemaatilisel kujutatuna järgmised:

$$\begin{array}{l}
 (INT_{komp, abs}) \quad \left[\begin{array}{l} \textit{rohkem} \sim \textit{sün} \\ \textit{vähem} \sim \textit{sün} \end{array} \right] \quad \textit{kui} \quad K_{komp} \\
 \\
 (INT_{ekv}) \quad \textit{nii(sama) palju} \quad \left[\begin{array}{l} \textit{kui} \\ \textit{nagu} \end{array} \right] \quad K_{ekv}
 \end{array}$$

[*kõige rohkem* ~sün
kõige vähem ~sün]

K_{sup}

[(INT_F)
INT_F   *liiga* ~sün
küllalt ~sün]

[*palju*
vähe]

K_F

Näiteid: *Jüri on Marist pikem (tublisti, mõnevõrra, pisut) rohkem/vähem kui Ants. Jüri on Marist pikem (peaaegu, täpselt) nii(sama) palju kui Ants. Jüri on meie hulgast kõige rohkem/vähem Marist pikem. Jüri on Marist (natuke) liiga palju/vähe pikem, et olla talle sobivaks partneriks. Jüri on Marist palju/vähe pikem, et olla talle sobivaks partneriks. Jüri on Marist küllalt palju/vähe pikem, et olla talle sobivaks partneriks.*

Erinevusmäära väljendava võrdlutarindi koosseisus võib olla mõõdufraas kujul arvsõna + mõõtühikut väljendav nimisõna või arvsõna + *korda*. Esimest saab kasutada üksnes mõõduadjektiividega, teist mis tahes adjektiiviga (võib öelda mitte ainult *kaks korda vanem*, vaid ka *kaks korda targem*). Mõõdufraas väljendab alati võrdlusalust, st kuulub alati võrdlutarindisse. Komparatiivset adjektiivi laiendab komparatiivne ja ekvatiivne mõõdufraas. Komparatiivsust annavad edasi komparatiivsed adverbid *rohkem* ja *vähem* oma sünonüümidega ning ainult mõõdufraasile iseloomulikud *üle* ja *alla*, mida normaalselt võivad laiendada ainult adverbid *kaugelt*, *kõvasti*, *tublisti*, *tugevasti*, *tunduvalt* ning ühend *tükk maad*. Ka ekvatiivse mõõdufraasi laiendite loetelu on mõneti erinev *nii(sama)*-ekvatiivi laiendite loetelust (erinevuste kohta vt 3.1.1.3.3). Mõõdufraasi esinemisvormid selles positsioonis võtab kokku järgmine skeem:

(INT_{kom p, abs}) [*üle*
alla]   Num + gen   [N(=ühik) + gen
kord + gen]]

[*rohkem* ~sün
vähem ~sün]   *kui* Num + nom   [N(=ühik) + nom/part
kord + part]]

(INT_{ekv}) [Num + nom   [N(=ühik) + nom/part
kord + part]]

[Num + gen   N(=ühik) + gen *võrra*]]

Näiteid: *Jüri on (tublisti, pisut) üle/alla kahe sentimeetri Jaanist pikem. Jüri on (tublisti, pisut) üle/alla kahe korra Jaanist pikem. Jüri on (tublisti, mõnevõrra, pisut) rohkem/vähem kui üks sentimeeter/kaks sentimeetrit Jaanist pikem. Jüri on (tublisti, mõnevõrra, pisut) rohkem/vähem kui kaks korda Jaanist pikem. Jüri on (täpselt, peaaegu) üks sentimeeter/kaks sentimeetrit Jaanist pikem. Jüri on (täpselt, peaaegu) kahe sentimeetri võrra Jaanist pikem.*

3.1.1.1.1.3. Kvalifitseeritud komparatiiv

Semantiliselt iseäraliku komparatiivlausete rühma moodustavad sellised laused, kus komparatiivset adjektiivide laiendab adverb *veel(gi)*: *Jüri on veel(gi) pikem kui Jaan*, samuti laused, mis sisaldavad adverbe *isegi* ja *koguni*: *Jüri on isegi Jaanist pikem. Jüri on koguni Jaanist(ki) pikem*. Esimesest lausest järeldub, et Jaan on pikk inimene. Teised näikse eeldavat võrdlusalusel veidi rohkem pikkust kui esimene. Adverbid *isegi* ja *koguni* on tarvitataavad nähtavasti vaid siis, kui võrdlusalusel objektil on omadust väga palju. Nende elementide tarvitusega on alati seotud äärmuslikkuse või erakordsuse, sageli ka üllatuslikkuse moment.

Niisugust tüüpi võrdlust uurali keeltes on kirjeldanud A. Raun (1962), kes nimetab seda *qualified grade of superiority*. Ka käesolevas töös kasutatakse terminit *kvalifitseeritud komparatiiv*.

Pikk on kvantitatiivselt relatiivne adjektiiv Absoluutsete adjektiivide korral on asi natuke teistmoodi. Lause *Jüri on veel(gi) haigem kui Jaan* eeldab, et Jaan on intensiivselt ehk rohkem kui keskmisel määral haige. See on ootuspärane, sest *haige* sisuliselt mittekomparsiivisena on võrdväärne pigem omadusnimega *pikkus* kui adjektiiviga *pikk* ning seetõttu vastab sisuliselt komparatiivsele adjektiivile *pikk* eksplitsiitselt gradeeritud *haige*, s.o *väga haige*, *kõvasti haige* vms. Mis puutub aga lausetesse *Jüri on isegi Jaanist haigem* ja *Jüri on koguni Jaanist(ki) haigem*, siis oletatavasti jääb eeldatav intensiivsusaste siin samaks kui lauses *Jüri on veel(gi) haigem kui Jaan*, kuigi afektiivsuse varjund siiski lisandub.

Komparsiivi muudab kvalifitseerituks ka liide *-gi*, *-ki*, kui see lisada komparaatorile: *Jüri on Jaanistki pikem*.

3.1.1.1.1.4. Kumulatiivne komparatiiv

Mõningad adverbid võivad komparatiivse adjektiivide laiendeina esineda ainult seisundimuutust väljendavais lauseis. Sellised on *aina*,

ikka, järjest, üha, mis komparatiivse adjektiiviga tarvitatuina näitavad kvantiteedi pidevat kasvu või kahanemist: *Päevad muutuvad aina pikemaks. Hanged meie maja ümber tõusevad ikka kõrgemaks. See lugu läheb järjest salapärasemaks. Abstraktne mõtlemine, mis on omane teadusele, muutub üha omasemaks ka kunstile.* Mõnikord annab sellist adverbil kasutada ka *olema*-lauses nominatiivis oleva komparatiivse adjektiiviga, ilma et kaoks lause seisundimuutuslik sisu: *Te olete oma töös järjest lohakamad ~ Te muutute oma töös järjest lohakamaks.* Nimetatud lauseis esinevaile komparatiivtarindeile on iseloomulik komparaatori puudumine. Komparatiiv ei väljenda siin siiski mitte absoluutset intensiivsust, vaid võrdluslikku protsessi: omaduse või seisundi iga järgmine intensiivsuseaste on suurem *resp.* väiksem eelmisest: E. Königi (1971) eeskujul on siin sellist komparatiivitüüpi nimetatud *k u m u l a t i i v s e k s* komparatiiviks.¹

Seisundimuutuslik sisu on iseloomulik ka *mida seda* tarindiga võrdlusele, näiteks *Mida vanemaks sa jääd, seda rumalamaks muutud. Mida hülgavam üks äri on, seda suurem on temaga seotud risk* (vt ka Raun 1950).

3.1.1.2. Superlatiiv (ja komparatiiv)

Alljärgnevas rikutakse pisut senist esitusviisi ning vaadeldakse superlatiivi juures ka mõningaid komparatiivi tarvitusuhtumeid. Sellisele talitusviisile võib õigustust otsida superlatiivi ja komparatiivi vahekorra pikaajalisest õigekeelsuslikust aktuaalsusest.

3.1.1.2.1. Pisut ajalugu

On üldiselt teada, et kuni käesoleva sajandi alguseni puudus eesti keeles sünteetiline superlatiiv (kuigi see kunagi varem olemas oli) ning analüütilise *kõige*-superlatiivi kõrval oli väga levinud komparatiivivormi kasutamine superlatiivses tähenduses. F. J. Wiedemann (1875 : 412) kirjutab selle kohta järgmist: “Superlatiivi väljendatakse kas lihtsa komparatiiviga, nagu *pärast ep ole sealt mitte üht vähemat tilka sädud, ta kattis teda selgema kullaga*, või harilikult selle ette asetatud sõnaga *kõige*, siis *kõige selgema kullaga, kõige suurem*; ” K. A. Hermann (1884 : 93) avaldab oma eesti keele grammatikas lootust, et kunagi ehk eesti keeles ka lühike superlatiiv kasutusele võetakse. K. A. Hermannil lootuse täitis teatavasti

¹ S. Kartsevski on seesugust võrdlust nimetanud progresseeruvaks võrdluseks (1976 : 110).

J. Aavik, kes raamatus "Katsed ja näited" (1915 : 27–33), põhjendab *i*-superlatiivi vajadust otstarbekuse (ökonoomsuse) ja ilu seisukohast ning esitab lühikese superlatiivi moodustamise esialgsed juhised. J. Aaviku ettepanekut on kritiseerinud paljud. Põhjalikumalt on oma vastuseisu põhjendanud K. Leetberg (1927 : 30–34, 1937 : 37, 1941 : 223), A. Saareste (1937 : 35–36), V. Tauli (1941 : 286–287, 1968 : 69), M. Kindlam (1945 : 1132–1133) ja R. Nurkse (1946 : 1259–1274). Sellegipoolest läks *i*-superlatiiv kirjakeeles käibele ning praegu see vaevalt enam kelleski võõrastust äratav, vt siiski J. Kaplinski (1983).

Lühike superlatiiv ei olnud paraku lihtsalt kolmas võimalus ülivõrde väljendamiseks analüütilise superlatiivi ja komparatiivikujulise superlatiivi kõrval. *i*-superlatiivi kasutusele võtmisega tegi J. Aavik lõpu komparatiivi ja superlatiivi vormilisele kattumisele ja seadis keeletarvitaja ette probleemi, millal kasutada superlatiivi, millal komparatiivi. Ei saa muidugi öelda, et sisuline vahe tegemine nende kahe kategooria vahel poleks ennegi vajalik olnud (*kõige*-superlatiiv oli ikkagi olemas), kuid paratamatuseks tegi selle siiski alles J. Aaviku reform.

3.1.1.2.2. Superlatiivi olemusest. Relatiivne ja absoluutne superlatiiv

Tunnuslikuks superlatiivile kui erinevusastmele on võrdluse klassisisesus: mingi objektiklassi üks või mitu liiget on vastandatud sellesama objektiklassi kõikidele ülejäänud liikmetele, millega on fikseeritud vastava(te) objekti(de) kvantitatiivne positsioon selle objektiklassi sees. Superlatiivi puhul eeldatakse, et objektiklassi liikmed on järjestatud omaduse intensiivsuseastmete järgi pingerritta ning adjektiivi superlatiivivormiga väljendatakse pingerea äärmiste elementide omadusastme maksimaalsust või minimaalsust. Superlatiivi relatiivne iseloom on seotud objektiklassi konkreetsusega, s.o objektide üldklassi asemel on siin tegemist ruumiliselt, ajaliselt või mingil muul viisil konkretiseeritud objektiklassiga, mis on määratud mitmesuguste laienditega vastavat klassi tähistava sõna juures. Lauses *Ants on kõige pikem pois meie klassis* on juttu objektiklassi *poiss* konkretiseeritud allklassist *meie klassi poisid*. Väidetakse, et Antsul, kes on nimetatud konkreetse objektiklassi liige, on pikkust rohkem kui selle klassi mis tahes teisel liikmel.

Tuleb rõhutada, et maksimaalsel või minimaalsel määral võib omadust olla mitmel objektil. Nii on täiesti normaalne lause *Ants ja Jüri on kõige pikemad poisid meie klassis*, samuti ka laused *Ants on (üks) pikimaid poisse meie klassis* ja *Ants ja Jüri on piki-*

maid poisse meie klassis. (Kahes viimases lauses näidatakse ühe ning kahe antud klassi liikme kuulumist koosseisult ebamäärasesse maksimumrühma, milles on peale nende veel teisi objekte.) See seik ei olekski ehk mainimisväärt, kui poleks ilmutatud mõningaid väärisukohti superlatiivi ja komparatiivi vahekorra suhtes. Näiteks on O. Ojasson (1968 : 6) väitnud, et kõige rohkem saab mingit omadust olla ainult ühel objektil, kui aga võrreldavaid objekte on mitu, tuleb tarvitada komparatiivi. Nii et siin esitatud lause *Ants ja Jüri on kõige pikemad poisid meie klassis* asemel tuleks tarvitada *Ants ja Jüri on pikemad poisid meie klassis*. See on kahtlemata primitiivse võitu ettekujutus maksimumist ja miinimumist. Küllap meie trükisõnas lausa vahav komparatiiviga liialdamine on vähemalt osaliselt tingitud kas seesugusest või teistsugusest väärtõlgendusest ning muidugi on üksjagu süüd ka analüütilise superlatiivi noorusel. Selle vastu on küll mitmeid kordi sõna võetud, kuid paraku ilma märgatavate tulemusteta (Kahro 1968 : 6, Erelt 1968 : 6, Saari 1976 : 31–39).

Relatiivse superlatiivi kõrval on eesti keeles mõningail juhtudel tarvitatav ka *a b s o l u u t n e s u p e r l a t i i v*, s.o superlatiiv, mille puhul objektide võrdlemine toimub mitte enam objektide konkretiseeritud klassi, vaid kogu üldklassi ulatuses. Klassi juurest on ära jäetud seda konkretiseerivad laiendid.¹ Niisuguse absoluutse superlatiivi korral on alati tegemist liialdamisega, sest faktiliselt võime täheldada ikkagi vaid omaduse suurt määra. Absoluutset superlatiivi esindavad näiteks juhtumid *Soovin teile kõige paremat tervist!* (seega nii head tervist kui üldse võimalik), *suurima heameelega, parima tahtmise juures*. Liialduslik moment võib ka kaduda ning absoluutne superlatiiv maksimumi või miinimumi väljendamiselt üle minna otseselt augmentatiivsuse väljendamisega, s.o hakata täitma sama funktsiooni mis augmentatiivid. Niisugune absoluutne superlatiiv on iseloomulik indoeuroopa keeltele. Näiteks ladina keeles tähendavad vormid *longissimus* ja *clarissimus* mitte ainult 'kõige pikem' ja 'kõige kuulsam', vaid ka 'väga pikk' ja 'väga kuulus'.² Eesti keeles seesugust neutraalset, liialduseta absoluutset superlatiivi pole ning üldse võib siin täheldada superlatiivi absoluutset tarvitusviisi ainult üksikutes väljendites.

Esineb ka teistsugust absoluutse superlatiivi interpreteerimist.

¹ E. Sapiril (1949) vastab absoluutsele superlatiivile *unconditioned superlative*, millele omakorda vastandub *conditioned superlative* 'relatiivne superlatiiv'.

² Vt ka Jespersen 1958 : 289–290, kus tuuakse näiteid itaalia, hispaania ja prantsuse keele kohta.

F. J. Wiedemann (1875 : 413) näiteks kirjutab: “Absoluutset superlatiivi väljendatakse nagu saksa keeles mitmesuguste adverbidega ilma eriliste võrdlusvormideta, sellised on *väga, wäega, paha, mahutu, tohutu, ilmatu, imetu, kummatu, püsti*.” Ilmselt peetakse sellist tõlgendust silmas ka siis, kui väidetakse kedagi rääkivat “ainult ülivõrdes ~ ülivõrretes” Tuleb rõhutada, et absoluutse superlatiivi all (täpselt samuti nagu absoluutse komparatiivi all) on ikkagi õige mõista nähtust, kus superlatiivivorm täidab talle primaarselt omase relatiivse funktsiooni asemel sekundaarset funktsiooni – muutub absoluutse gradatsiooni väljendusvahendiks.

3.1.1.2.3. Superlatiivtarind. Analüütiline ja sünteetiline superlatiiv

Komparatiivtarindi eraldamine lausest oli suhteliselt lihtne ülesanne. Komparatiivtarindi moodustas komparaator ja komparatiivisufiks või komparatiivne adverb koos adjektiivi laiendavate erinevusmäära väljendavate elementidega. Superlatiivi puhul on asi märksa keerulisem. Superlatiivlause pindstruktuurist pole tegelikult võimalik täpselt välja eraldada tarindit, mis väljendaks omaduse intensiivsust, s.o tarindit, mis vastaks näiteks komparatiivtarindile *-m* kui kõik teised antud klassi liikmed. Tarindit, mis koosneb superlatiivsust väljendavaist elementidest ning klassi tähistavast sõnast või fraasist, mida siin märgitakse sümboliga K_{sup} , võime nimetada superlatiivtarindiks vaid ligilähedaselt.

Sünteetiline superlatiiv on eesti keeles nüüd olemas, kuid teatavasti pole see siiski kõigist adjektiividest moodustatav. Selles mõttes on põhiline analüütiline superlatiiv, mis moodustatakse prefiksaaladverbi *kõige* lisamise teel kas adjektiivi sünteetilisele või analüütilisele komparatiivivormile (*Ants on meie klassi poistest kõige pikem. Ants on meie klassi poistest kõige rohkem haige*).

3.1.1.2.4. Superlatiiv ja inklusiiвне komparatiiv

Eesti keeles saab superlatiiviga samas süntaktilises positsioonis tarvitada ka komparatiivi klassisisese võrdluse väljendamiseks. Et eristada viimast tavalisest elatiivse või konjunktiivse komparaatoriga komparatiivist, mis väljendab võrdlust eksklusiivsel viisil, kasutatakse siin terminit *i n k l u s i i v n e k o m p a r a t i i v*. Inklusiiвне komparatiiv on eesti keeles väga levinud ning just temaga seoses kerkib eriti teravalt esile komparatiivi ja superlatiivi vahekorra probleem. Seesuguse komparatiivi olemust on sageli väärsti

mõistetud, millest annab tunnistust näiteks eespool mainitud võrdlemisi tüüpiline primitiivkäsitlus. Kõrvutame kahte lauserühma:

- A. (1) *Ants on meie klassi pikim pois,*
(2) *Ants on meie klassi (üks) pikimaid poisse,*
(3) *Ants ja Jüri on meie klassi pikimad poisid,*
(4) *Ants ja Jüri on meie klassi pikimaid poisse.*
- B. (1) *Ants on meie klassi pikem pois,*
(2) *Ants on meie klassi (üks) pikemaid poisse,*
(3) *Ants ja Jüri on meie klassi pikemad poisid,*
(4) *Ants ja Jüri on meie klassi pikemaid poisse.*

A-rühma laused on superlatiivlaused, B-rühma laused aga komparatiivlaused. Milline on nende sisuline erinevus? A-rühma lauseile on iseloomulik, et selle objektiklassi liikmed, mida väljendatakse fraasiga *meie klassi poisid*, on järjestatud pikkuse järgi pingeritta. Lauses (1) on pingerea tipus ainult üks selle klassi liige → Ants, lauses (3) – Ants ja Jüri, kuna lausetes (2) ning (4) on maksimaalse pikkusega objektide hulk konkretiseerimata, väidetakse vaid kord Antsu, kord Antsu ja Jüri kuulumist sellesse maksimumrühma. Seevastu B-rühma laused ei eelda mingi pingerea olemasolu. Need laused eeldavad *meie klassi poiste* jagunemist kahte rühma, nii et esimese rühma mis tahes liige ületab pikkuse poolest teise rühma mis tahes liikme. Oluline on rõhutada, et kummagi allrühma sisemine elementide järjekord jääb siin ebamääraseks. Eriti markantselt ilmneb superlatiiv- ja komparatiivlausetes erinevus A- ja B-rühma esimeste lausete puhul. Lausest B (1) järeldub nimelt, et klassis on ainult kaks poissi – Ants ja keegi, kes on Antsust lühem. Lause A (1) puhul pole aga Antsust lühemate poiste arv ülaltpoolt üldse piiratud: kõige vähem võib neid olla kaks, seega klassis võib olla minimaalselt kolm poissi.

See on siiski superlatiivi ja inklusiivse komparatiivi loogiline käsitlus. Tegelikus tarvituses paraku ei tehta nende kahe kategooria vahel nii ranget vahet. Seda siis, kui võrreldavate objektide rühma kuulub rohkem kui üks objekt, eriti aga osastavalise võrdlustarindi puhul. Enamasti on keeletarvitajale üsna ükskõik, kas öelda *Jüri on meie parimaid spetsialiste* või *Jüri on meie paremaid spetsialiste*. Kahte võrdsesse hulka jaotamine toimub seesuguse komparatiivi puhul siis, kui mõlemad opositsioonipooled on lauses või kontekstis eksplitsiitselt väljendatud, nagu lauses *Suuremad õunad pange ühte, väiksemad teise korvi*. Muide, sageli sellisel juhul klassi konkretisaator lausest puudub, nagu käesolevaski lauses. Klassi konkreetsus järeldub kas kaastekstist või situatsioonist. Tihtipeale aga pole niisugusel juhul enam üldse selge, kas tegemist on inklusiivse

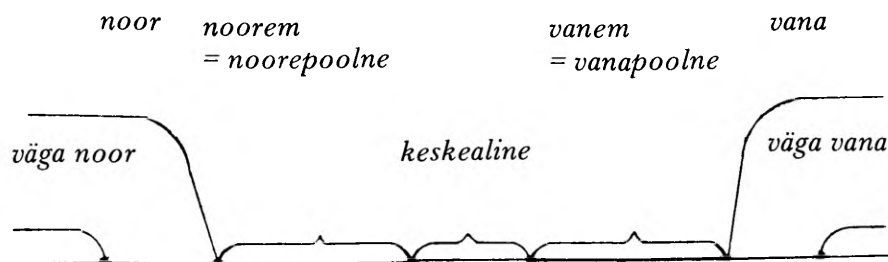
komparatiiviga kui relatiivse võrdlusega või hoopis absoluutse komparatiiviga. Kui lauses opositsioonipoolte vastandust eksplitsiitselt väljendatud pole, iseloomustab komparatiiv ikkagi pigem maksimumi või miinimumi lähedast rühma kui üht kahest võrdsest poolest. See kasutus on tarvituses niivõrd juurdunud, et vaevalt seda õnnestub loogika rööbastele juhtida.

Vaadelgem veel põgusalt üht mitmetähenduslikku tarindit, milles esineb ainsuslik inklusiivne komparatiiv. Seda esindavad sõnühendid *vanem vend, noorem õde* jms, näiteks lauseis *Ants on Peetri vanem vend. Tiiu on Jüri noorem õde*. Selliseid lauseid saab tõlgendada kolmeti. Ühe tõlgenduse kohaselt võrreldakse Antsu Peetriga ja Tiiut Jüriaga. Ants on Peetri vend, kusjuures Ants on Peetrist vanem, ning Tiiu on Jüri õde, kusjuures Tiiu on Jürist noorem. Peetril võib olla rohkem vendi kui Ants, Jüril võib olla rohkem õdesid kui Tiiu, kuid tõstetakse esile vaid üht. Teise tõlgenduse kohaselt järeldeb esimesest lausest, et Peetril on ainult kaks venda, kusjuures Ants on vanem teisest vennast, kuid ei pruugi vanem olla Peetrist endast, ning teisest lausest, et Jüril on kaks õde, kusjuures Tiiu on noorem teisest õdest, kuid ei pruugi olla noorem Jürist. Kolmanda tõlgenduse kohaselt on Peetril ja Jüril kolm venda *resp.* õde: vanem vend, keskmine vend ja noorem vend; vanem õde, keskmine õde ja noorem õde. Antud juhul võib komparatiivi asemel kasutada ka superlatiivi *vanim vend, noorim õde*. Superlatiivsest tarindist aga enam ei järeldu, et tegemist on ainult kolmega – õdesid või vendi võib olla kolm või rohkem. Tüüpilise inklusiivse komparatiiviga on tegemist teise tõlgenduse korral.

3.1.1.2.5. Absoluutne komparatiiv

Erinevalt absoluutsest superlatiivist on **a b s o l u u t n e k o m p a r a t i i v** eesti keeles võrdlemisi levinud. Mõned näited: *Ta pidas oma ettekandes pikema vahe. Leti taga seisis keegi vanem daam. Paistis, et on puhkemas ägedam vaidlus. Otsin väiksema maja. Külaline oli lühemat kasvu mees. Olen vaesemast perekonnast pärit.* Absoluutse komparatiiviga on tegemist juhtumeil, kus lauses komparaator puudub ning võrreldakse mitte konkreetseid objekte, vaid objekti tema klassi keskmisega. Sisuliselt kuulub absoluutne komparatiiv seega juba absoluutse gradatsiooni väljendusvahendite hulka. Täpsemalt öeldes, absoluutne komparatiiv näitab, et võrreldava objekti omaduse aste ületab antud objektiklassi jaoks kehtiva keskmise omadusnormi (või vastupidi, on sellest väiksem) mingil mitte eriti suurel määral. Nii näiteks lausega *Eedi on juba vanem inimene* väidetakse, et Eedi ületab mõnevõrra inimeste klassi keskmise vanu-

senormi; *vanem inimene* selles kontekstis on seega vanapoolne inimene ehk üle keskea inimene. Ea intensiivsuskala võiks skemaatiliselt esitatuna välja näha umbes järgmine:

3.1.1.2.6. Sisult superlatiivseid ja komparatiivseid adjektiive

Käesoleva paragrahvi lõpetuseks peatugem veel mõningail omapäraseil adjektiividel. Need on implitsiitselt superlatiivsed või komparatiivsed adjektiivid: *viimane*, *esimene* (arvsõnaline omadussõna), *peamine*, *maksimaalne*, *minimaalne*, *eesmine*, *tagumine*, *alumine* ja *pealmine*. Kõigepealt sõnadest *viimane* ja *esimene*. Et tegemist on sisult superlatiivsete adjektiividega, siis oleks ootuspärane, et kompareerida neid ei saaks. Komparatiivivormid **viimaseim* ja **esimeseim* ongi selgelt mitteaktsepteeritavad¹. Samuti pole neist adjektiividest võimalik moodustada sünteetilist superlatiivi **viimaseim* ja **esimesim*. Ometi saame nendele sõnadele lisada muidu ainult superlatiivile iseloomuliku *kõige*. Täiesti normaalne on näiteks lause *Ta on järjekorras kõige viimane*. On väidetud, et *kõige* on sellistes ühendites rõhutavas funktsioonis (Kindlam 1965 : 105). See on väheütlev seletus. Küllap on nii, et *viimaseid*, *esimesi* jms võib olla terve rühm ning *kõige*-ühendid vastandavad selle maksimumi või miinimumi ülejäänuille. See seletaks lausete *Ta on järjekorras üks viimaseid*, *kuid siiski mitte kõige viimane* ja *Ta on järjekorras viimaste seas*, *kuid siiski mitte kõige viimane* esinemist. Seega vormide *kõige viimane* ja *kõige esimene* näol on tegemist omapärase topeltsuperlatiividega. Nende vormide esinemine pole sugugi ainult eesti keelele omane. Täpselt samasugune tendents moodustada topeltsuperlatiive on täheldatav ka näiteks vene keeles, vrd *самый последний* jms.

Analoogiline adjektiividega *viimane* ja *esimene* on ka *peamine*. Sisult superlatiivsetest adjektiividest *maksimaalne* ja *minimaalne* topeltsuperlatiive moodustada ei saa. Adjektiivid *eesmine*, *tagumine*, *alumine*, *pealmine* ja *ülemine* võivad olenevalt objektidest, mida

nad iseloomustavad, olla kas superlatiivsed või komparatiivsed. Kui objekt on kaheosaline (või kahekülgne) ning ühe osa kohta saame öelda *eesmine* või *pealmine*, teise kohta aga *tagumine* või *alumine*, siis on sellised adjektiivid sisult komparatiivsed. Sisult komparatiivsete adjektiividega sõna *kõige* tarvitada ei saa. Kui aga loetletud adjektiivid iseloomustavad ühte (või ka mitut) mitmest, siis on nad sisult superlatiivsed ning käituvad täpselt nii, nagu *viimane*, *esimene* ja *peamine*, st võimalikud on laused *Minu vihik on vihikupakis üks alumisi, aga süiski mitte kõige alumine. Minu vihik on vihikupakis üks pealmisi, aga süiski mitte kõige pealmine. Ivan on rivis üks eesmisi, aga süiski mitte kõige eesmine. Ivan on rivis üks tagumisi, aga süiski mitte kõige tagumine.*

3.1.1.3. Ekvatiiv

Kui komparatiiv- ja superlatiivtarinditega väljendatakse intensiivsuserinevusi, siis ekvatiivtarinditega väljendatakse võrdsust. Ekvatiiviski on võimalik näha ruumiliste vahekordade väljendust. Kui komparatiivi korral on võrdlusalus lähtekoht, siis ekvatiivi puhul võib seda vaadelda sihtkohana, st ekvatiivsus seisneb lähenemises millelegi.¹ Ekvatiivset predikaati tuleb käsitada samuti kahekohalise predikaadina, mille üks argument täidab patsiendi funktsiooni, teine argument aga sihtkoha funktsiooni.

Ekvatiivtarindite tüpiseerimisel on otstarbekas vaadelda eraldi mõõdu- ja mittemõõduadjektiividega lauseid, sest ekvatiivtarindite kõik eritüübid on seotud just mõõduadjektiividega.

3.1.1.3.1. Ekvatiivtarindid mittemõõduadjektiivide puhul

Mittemõõduadjektiivide korral väljendatakse võrdsust analüütiliselt, adjektiivi ees paiknevate sõnadega *nii* või *nüisama*, viimase asemel pruugitakse kõnekeeles tihti *sama*. Komparaator on adjektiividega seotud *kui* või *nagu* abil: *Aino on nii ilus kui Lea. Aino on nüisama ilus kui Lea. Aino on nii ilus nagu Lea. Aino on nüisama ilus nagu Lea.*

---

¹ Paistab, et siinsele üsna lähedasel seisukohal on R. Campbell ja R. Wales (1969 : 236), kes väidavad, et ekvatiivi lokatiivset tarindielementi iseloomustab tunnuste hulk *+/directional, -spatiotemporal, +to/*.

3.1.1.3.2. Ekvatiivtarindid mõõduadjektiivide puhul

Mõõduadjektiivide korral oleneb komparaatorist, milliseid ekvatiivtarindi tüüpe on võimalik moodustada.

Kui võrdlusalus on väljendatud nimisõnafraasiga, mis ei ole mõõdufraas kujul arvsõna + mõõtühikut väljendav nimisõna, siis on mõõduadjektiividega võimalik moodustada kaht tüüpi ekvatiivtarindeid. Esiteks, nagu teistegi adjektiivide puhul, saab siin tarvitada *nii* ja *niisama* abil moodustatud võrdlussidesõnadega ekvatiivtarindeid. Näiteks adjektiividega *pikk* ja *lühike* on võimalik koostada lauseid *Jaan on nii pikk kui Juhan. Jaan on nii lühike kui Juhan. Jaan on niisama pikk kui Juhan* ja *Jaan on niisama lühike kui Juhan*. Teiseks on siin tarvitata omapärane, ainult mõõduadjektiividele iseloomulik sufiksaalne ekvatiiv. Plusspolaarse adjektiivi tüvele lisandub ekvatiivisufiks *-une* ning komparaator võtab genitiivse kuju, asetudes adjektiivi ette (vt eriti Must 1953–1954). Adjektiiviga *pikk* saame seega moodustada lause *Jaan on Juhani pikkune*, adjektiiviga *lühike* lauset **Jaan on Juhani lühidune* paraku mitte. Nagu näitab L. Posti (1937), on praegused ekvatiivisufiksiga adjektiivid *pikkune*, *kõrgune*, *jämedune* jne algselt olnud omadusnimede mingid käändevormid. Täenduselt on need adjektiivid lähedased omadusnimedele veel praegugi, sest nad osutavad üksnes objekti dimensioonile, s. o pikkusele, kõrgusele, jämedusele jms, pealegi, nagu öeldud, neid on võimalik moodustada plusspolaarsetest adjektiividest.¹

Nii-ekvatiivile (mis tahes adjektiivide puhul) ning siin kirjeldatud sufiksaalsele ekvatiivile on iseloomulik osutav funktsioon. Osutava ekvatiivi ülesandeks on anda võrreldava objekti omaduse kvantitatiivne hinnang. Kõneleja valib võrdlusaluseks seesuguse objekti, mille omaduse määr on tema arvates kuulajal juba teada ning mis seega võib olla etaloniks võrreldava objekti omaduse määra arvestamisel. Näiteks lause *Jaan on nii pikk kui Juhan* tarvitamisel eeldatakse, et Juhani pikkus on kuulajale teada ning seda aluseks võttes saab kuulaja teada ka Jaani pikkuse. Seevastu *niisama*-ekvatiivi põhifunktsioon on samastav. Kõneleja seab samastava ekva-

¹ Omadusnime kasutamine ekvatiivses funktsioonis on läänemeresoome keeltes levinud nähtus. Kui tänapäeva eesti ja soome kirjakeeles on omadusnimest kujunenud vastavalt *ne-* ja *nen-*adjektiiv (*pikkune*; *pituinen*), siis murretes ja eesti vanemas kirjakeeles kasutatakse ekvatiivses funktsioonis sageli omadusnime mingit käändevormi. H. Viires toob näiteid omadusnime mõnede kivenenud vormide kohta, samuti ka nominatiivi kasutamise kohta eesti murretes: Karksi *ki'Bù sùrù, ä'jã rãssù, Setu ä'jã korù*; Karksi *sìs lei'Gatse s'j naBavãrs kolme sèrmè pikkus*, Käina *vareze sùrùs lìnD* (Viires 1960 : 59).

tiivi tarvitamisel eesmärgiks mitte võrreldava objekti omaduse määra väljendamise, vaid võrreldava ja võrdlusaluse objekti vastavate omaduste kvantitatiivse vahekorra (võrdsuse) väljendamise. Võrdlusaluse omaduse määra ei pruugi kuulajale üldse teada olla, sest objektide omaduste kvantitatiivse vahekorra teadmine ei eelda nende omaduste absoluutse kvantiteedi teadmist. Näiteks lausest *Jaan on niisama pikk kui Juhan* ei pruugi kuulaja sugugi teada saada, kui pikk Jaan üldse on, sest selle lause eesmärgiks on näidata Jaani ja Juhani pikkuste võrdsust. Kui aga kuulaja siiski teab, kui pikk on Juhan, siis saab ta teada ka selle, kui pikk on Jaan. Sel juhul täidab *niisama*-ekvatiiv ühtlasi osutava ekvatiivi funktsiooni.

Sufiksaalse ekvatiivivormiga lause *Jaan on Juhani pikkune* on *nii*-ekvatiivlause *Jaan on nii pikk kui Juhan* parafras. Mõlema ekvatiivitüübi korral väljendatakse pelgalt dimensioonide võrdlust. *Niisama*-võrdlus on primaarselt kõrvutatav mitte tavalise sufiksaalse võrdlusega, vaid sellise ekvatiiviga, kus sufiksaalse ekvatiivi ette liitub *ühe*-, harva ka *sama*-, mis muudab adjektiivi sümmeetriliseks ning toob seega eriti ilmekalt esile selle ekvatiivi samastava funktsiooni. Komparaator saab sellisel juhul kas komitatiivse kuju või jääb nominatiivi, seostudes võrreldavat objekti märkiva nimisõnafrasisid sidesõnade *ja* või *ning* abil. Lauset *Jaan on niisama pikk kui Juhan* võime niisiis parafraseerida lausetega *Jaan on Juhani ühepikkune/samapikkune* ning *Jaan ja Juhan on ühepikkused/samapikkused*. Võrreldavaid objekte võib väljendada ka mitmuslik nimisõnafrasis, nagu lauses *Nad on ühepikkused/samapikkused*. Plusspolaarse adjektiivi korral lubab *niisama*-võrdlusega lause peale puhtrelatiivse tõlgenduse ka teistsugust tõlgendust. Näiteks lauset *Jaan on niisama pikk kui Juhan* võib tõlgendada ka selliselt, et Jaan, kes on pikk, on pikkuselt võrdne Juhani, kes on pikk. Kui käesoleva töö autori keelevaist on siiski petlik ja plusspolaarse adjektiivi korral objekti asend tema klassi jaoks kehtiva keskmise omadusnormi suhtes määratud pole, miinuspolaarse adjektiivi korral on ta seda kindlasti, sest vaevalt keegi kahtleb lause *Jaan on niisama lühike kui Juhan* aktsepteeritavuses.

Mis puutub *une*-ekvatiivi, siis pole see kasutatav siiski mitte kõigi plusspolaarsete mõõduadjektiividega. Täiesti tavalised on ekvatiivivormid *suurune*, *pikkune*, *laiune*, *kõrgune*, *sügavune*, *paksune*, *jämedune*, *raskune*, *vanune*, *kangune* ja *tugevune*, vorm *-kallidune* on võimalik vaid koos samastava elemendiga (*Portfell ja kott on ühekallidused*. **Portfell on koti/10 rubla kallidune*.),¹ vorm *võimsune* ei ole aga tarvitav ühelgi kujul.

¹ G. Must (1953–1954 : 2) peab võimalikuks samastava sufiksaalse ekvatiivi moodustumist ka mõnest mittemõõduadjektiivist. Näidetest ilmneb, et

Kui võrdluslust tähistab mõõdufraas kujul arvsõna + mõõtühikut märkiv nimisõna, siis analüütilist ekvatiivi tarvitada ei saa. Laused **Jaan on nii pikk kui kaks meetrit* ja **Jaan on niisama pikk kui kaks meetrit* on vähimagi kahtluseta mitteaktsepteeritavad. Kasutatav on siin esiteks sufiksaalne võrdlusvorm, seejuures siiski ainult osutava funktsiooniga mittesümmeetriline vorm, vrd lauseid *Mees on kahe meetri pikkune*. *Kohver on kümne kilogrammi raskune* ja **Mees on kahe meetriga ühepikkune*. **Kohver on kümne kilogrammiga üheraskune*. Teist ekvatiivivormi ning seejuures ainult mõõdufraasilise võrdluslusega lauseile iseloomulikku ekvatiivivormi esindavad laused *Mees on kaks meetrit pikk* ja *Kohver on kümme kilogrammi raske*. Niisuguse konstruktsiooni puhul on tegu plusspolaarse adjektiivi positiivivormiga, mis seejuures on puhtdimensioonilises tähenduses (pole võimalik tarvitada näiteks lauset **Mees on üks meeter lühike*). Siingi ei saa tarvitada adjektiive *kallis* ja *võimas*: **Kohver on kümme rubla kallis*. **Mootor on kümme hobujõudu võimas*.¹

Mõningail juhtudel esindab mõõdufraasi ainult ühikut märkiv nimisõna: *meetri pikkune post*. See võib muutuda liitsõna esikomponendiks, kui tahetakse väljendada ligikaudsus: *umbes ühe meetri pikkune post* = *meetripikkune post*; *umbes ühe kilogrammi raskune kott* = *kilogramm raskune kott*. Ligikaudsus avaldub muidugi eriti siis, kui ühik on mitmuses: *kilomeetripikkune telefoniin*, *aastatepikkune kogemus*.

Adjektiivi saab ka üldse ära jätta, misjuhul ühikut märkivale sõnale lisandub sufiks *-ne* ning tekivad liitadjektiivid *kolmetonnine* (*auto*), *kaheampriline* (*vool*), *sajarublane* (*ülikond*), *viieaastane* (*laps*), *kuumeetrine* (*laud*), *kahetunnine* (*loeng*), *neljakümnekraadine* (*viin*), *mitmepalline* (*torm*) jne.

---

kasutatud on moodustisi *üheväledused*, *ühetublidused*, *ühevärskused*, *ühekõvadused*, *üheheadused*, *tema tarkune*, *tema tugevune* jt. Niisuguseid moodustisi kasutatakse subjektiivse mõõtmise korral, misjuhul vastavad adjektiivid muutuvad mõõduadjektiivideks.

¹ W. G. Klooster (1972 : 98–101) on väitnud, et kui keeles on olemas verbid, mida siinses kontekstis võiks nimetada mõõduverbideks, näiteks *kaaluma*, *maksma*, *kestma*, siis ökonoomiaprintsibiist tingituna on aktsepteeritavad ainult seesuguste verbidega laused, mitte aga samale dimensioonile osutavate mõõduadjektiividega ekvatiivlauseid. Mõnes keeles võib see ju nii olla, kuid eesti keeles rakendub see ökonoomiaprintsüüp küll vaid osaliselt. Vrd lauseid:

<i>Kohver maksab kümme rubla</i>	<i>*Kohver on kümme rubla kallis</i>
<i>Kohver kaalub kümme kilo</i>	<i>Kohver on kümme kilo raske</i>
<i>Loeng kestis kaks tundi</i>	<i>Loeng oli kaks tundi pikk</i>

Mis tahes muu komparaatori puhul on ka mõõduadjektiivide korral tarvitata vaid analüütiline ekvatiiv. Vt näiteks lauseid:

Jaan on nii pikk, kui ma arvasin. Jaan on nii lühike, kui ma arvasin.
[?]*Jaan on niisama pikk, kui ma arvasin.* [?]*Jaan on niisama lühike, kui ma arvasin.*

Ekvatiivtarindi põhitüübid kokkuvõtlikult:

$$\begin{bmatrix} \text{nii} \\ \text{niisama} \end{bmatrix} \text{ — } \begin{bmatrix} \text{kui} \\ \text{nagu} \end{bmatrix} \quad K_{ekv} (\neq MF)$$

Ainult mõõduadjektiivide puhul:

$$K_{ekv} (= NF) + \text{gen} \quad \text{—} \quad \text{-une}$$

$$K_{ekv} (= NF, \neq MF) + \text{kom} \quad \begin{bmatrix} \text{ühe-} \\ \text{sama} \end{bmatrix} \text{ —} \quad \text{-une}$$

$$K_{ekv} (=NF, \neq MF) + \text{nom} \quad \begin{bmatrix} \text{ühe-} \\ \text{sama-} \end{bmatrix} \text{ —} \quad \text{-une} \quad +pl$$

$$K_{ekv} (= MF) + \text{nom/part} \quad \text{—}$$

Näiteid: *Jaan on nii/niisama pikk kui/nagu Juhan. Mari on nii/nii-sama ilus kui/nagu Lea. Jaan on Juhani pikkune. Jaan on Juhaniga ühepikkune/samapikkune. Jaan ja Juhan on ühepikkused/samapikkused. Jaan on üks meeter/kaks meetrit pikk.*

3.1.1.3.3. Ekvatiivtarindi määralaiendid

Ekvatiivseid adjektiive võivad laiendada sõnad, mis iseloomustavad võrdsussuhete täpsusastet (INT_{ekv}). Sisuliselt saame need sõnad jaotada kahte allrühma. Esimese allrühma moodustavad võrdsuse täielikkust rõhutavad sõnad täpselt, parajasti ning just. Näiteid: *Jaan on täpselt/parajasti/just nii pikk kui Juhan. Jaan on täpselt/parajasti/just niisama pikk kui Juhan. Jaan on täpselt/parajasti/just Juhani pikkune. Jaan on Juhaniga täpselt/parajasti/just ühepikkune. Jaan on täpselt/parajasti/just kaks meetrit pikk. Jaan on täpselt/parajasti/just nii rumal kui Juhan. Jaan on täpselt/parajasti/just niisama rumal kui Juhan.* Adverb täpselt on omakorda gradeeritav augmentatiividega väga (täpselt), äärmiselt (täpselt) jne, keskmist intensiivsust väljendavate adverbidega üsna (täpselt), küllalt (täpselt) jne, samuti adverbidega täiesti (täpselt), peaaegu (täpselt) jne.

Teise allrühma moodustavad võrdsuse *l i g i k a u d s u s t* (mittetäielikkust) väljendavad elemendid. Siin võib omakorda eristada kolme allrühma. Esimesse kuuluvad *n e u t r a a l s e t l i g i k a u d s u s t* väljendavad adverbid, st sellised adverbid, mis jätavad lahtiseks ligikaudsuse suuna, ei näita, kas ligikaudsus tähendab vähemust või enamust. Sellised elemendid on *umbes*, *umbkaudu*, *ligikaudu*, *hindamisi*, *enam-vähem*: *Jaan on umbes nii pikk kui Juhan. Jaan on umbes niisama pikk kui Juhan. Jaan on umbes Juhani pikkune. Jaan on umbes Juhaniga ühepikkune. Jaan on umbes kaks meetrit pikk.* Teise kuuluvad need adverbid, mis näitavad, et võrdsus pole veel täielikult saavutatud, s.o väljendavad altpoolt lähenevat võrdsust ehk *l i g i k a u d s u s t a l t p o o l t*. Niisugusteks elementideks on eesti keeles *peaaegu*, *ligi*, *ligemale*, samuti *napilt* ja *vaevalt*. Oma distributsioonilt ei ole ka need adverbid ühesugused. *Peaaegu* on pruugitav mis tahes adjektiiviga. *Ligemale*, *napilt* ja *vaevalt* on tarvitatavad ainult mõõduadjektiividega. Adverbi *ligi* saab kasutada üksnes mõõdufraasiga. Vrd lauseid: *Jaan on peaaegu/ligemale/*ligi nii pikk kui Juhan. Jaan on peaaegu/ligemale/*ligi niisama pikk kui Juhan. Jaan on peaaegu/ligemale/*ligi Juhani pikkune. Jaan on Juhaniga peaaegu/ligemale/*ligi ühepikkune. Jaan on peaaegu/ligemale/ligi kaks meetrit pikk. Jaan on peaaegu/*ligemale/*ligi nii rumal kui Juhan. Jaan on peaaegu/*ligemale/*ligi niisama rumal kui Juhan.* Kolmanda allrühma moodustavad sellised adverbid, mis väljendavad *l i g i k a u d s u s t ü l a l t p o o l t*, s.o osutavad, et võrreldaval objektil on omadust tegelikult pisut rohkem kui võrdlusalusel objektil. Niisugusteks adverbideks on eesti keeles *vähemalt* ning antud juhul ainult mõõdufraasiga tarvitatavad augmentatiivid *kõvasti* ja *tublisti*. Vrd lauseid: *Jaan on vähemalt/*kõvasti/*tublisti nii pikk kui Juhan. Jaan on vähemalt/*kõvasti/*tublisti niisama pikk kui Juhan. Jaan on vähemalt/*kõvasti/*tublisti Juhani pikkune. Jaan on Juhaniga vähemalt/*kõvasti/*tublisti ühepikkune. Jaan on vähemalt/kõvasti/tublisti kaks meetrit pikk. Jaan on vähemalt/*kõvasti/*tublisti nii rumal kui Juhan. Jaan on vähemalt/*kõvasti/*tublisti niisama rumal kui Juhan.*

Adverbe, mis väljendavad ligikaudsust altpoolt, saab eri prepositsioonide alusel liigitada omakorda kaheks rühmaks. Adverbide *napilt* ja *vaevalt* tarvitamisel nähtavasti peetakse võrreldava objekti omaduse intensiivsust väheseks, adverbide *peaaegu*, *ligi* ja *ligemale* puhul aga ilmselt hinnatakse seda suureks. Kui tarvitame lauset *Jaan on napilt kahe meetri pikkune*, siis ilmselt hindame seda pikkust ikkagi väheseks, samal ajal kui lause *Jaan on peaaegu kahe meetri pikkune* puhul arvame selle suureks.

3.1.1.3.4. Nii(võrd) et võrdlus

Osutava ekvatiivi erijuhtumeid esindavad tarindid, kus adjektiivide laiendavad *nii*, *niivõrd*, *sedavõrd* või *nõnda* ning komparaator esineb *et*-kõrvallause kujul. Eitava pealause korral võib komparaator olla ka *da*-infinitiivtarind. Vt lauseid: *Ta oli nii õnnelik, et jättis sõbra tögamisele vastamata. Nende polgu staabiülem oli niivõrd kohusetruu, et Reinopil mõnikord otse kõhe hakkas. See sügav bass oli sedavõrd enesekindel ja isalik, et minugi ärevus kadus. Tomi hirm oli nõnda suur, et tal oma peremehe pärast meeldegi ei tulnud muretseda. Ma ei ole nii rumal, et teie ettepanekule vastu vaielda.* Selliseis lauseis osutab komparaator mitte võrdlusalusele objektile, vaid pigem sündmusele, ning võrdlusalusega väljendatakse, et võrreldaval objektil on omadust selle sündmuse toimumiseks vajalikul määral. Enamasti (kuigi mitte alati) on demonstratiivsõna rõhuline ja võrdlus kvalifitseeritud, st võrreldava objekti asend tema klassi jaoks kehtiva keskmise omadusnormi suhtes määratud. Kvalifitseeritust kinnitab sageli *et*-kõrvallause sisu: *Mees oli nii lühike, et mul hakkas lausa hirm* (→ *hirmuäratavalt lühike mees*).

3.1.1.3.5. Võrdsuse eitamisest

Oleks loogiline, kui võrdsuse eitamisel kehtiks mis tahes tarindi puhul: mittevõrdne = kas väiksem või suurem. Samastava ekvatiivi puhul see tõepoolest kehtibki. Kõik kolm järgmist lauset – *Jaan ei ole niisama pikk kui Juhan. Jaan ei ole niisama lühike kui Juhan* ning *Jaan ei ole Juhaniga ühepikkune* – näitavad seda, et Jaan on kas pikem või lühem kui Juhan. Sama kehtib ka lause *Jaan ei ole Juhani pikkune* kohta, kus on juba tegemist osutava ekvatiiviga. Kuid osutava ekvatiiviga lausel *Jaan ei ole nii pikk kui Juhan* on lisaks sellele tõlgendusele olemas ka teine, mille kohaselt ta võrdub lausega *Jaan on lühem kui Juhan*. Õigupoolest just see tõlgendus on niisuguse lause jaoks primaarne, kuna “üleoleku”-tõlgendus vajab juba selgemat esiletoomist, näiteks lause *Jaan ei ole nii pikk kui Juhan, vaid hoopis pikem* kujul. Pole välistatud seegi, et leidub eesti keele kõnelejaid, kelle jaoks see tõlgendus ning ühtlasi viimane näitelause on üldse vastuvõetamatud. Lauses *Jaan ei ole nii pikk kui Juhan* on plusspolaarne adjektiiv. Miinuspolaarse adjektiiviga eitav ekvatiivlause *Jaan ei ole nii lühike kui Juhan* on aga juba ühemõttelisena võrdne lausega *Jaan on pikem kui Juhan*. Lause *Jaan ei ole nii pikk kui Juhan* primaarsel tõlgendusel ning ühemõttelisel lausel *Jaan ei ole nii lühike kui Juhan* puuduvad üldse jaatavad vasted, sest *Jaan on nii pikk kui Juhan* on ühemõtteline ja lause

Jaan on nü lühike kui Juhan mitteaktsepteeritav. Eitavad ekvatiivtarindid ei ole nü pikk kui ning ei ole nü lühike kui täidavad niisiis "alamusastme" (gradus inferior) väljendaja rolli:

"alamusaste"	võrdsusaste	"ülemusaste"
<i>ei ole nü pikk kui</i>	<i>on nü pikk kui</i>	<i>on pikem kui</i>
<i>ei ole nü lühike kui</i>	<i>on nü lühike kui</i>	<i>on lühem kui</i>

3.1.2. Funktsionaalne relatiivne gradatsioon

Funktsionaalsest võrdlusest rääkides pean silmas neid lauseid, mis sisaldavad adjektiiv- või adverbilise laiendina adverbe *liiga* ja *küllalt* või nende sünonüüme, näiteks *Ta oli liiga õnnelik, et tabada varjatud tooni Kirsti hääl. Ta oli küllalt kogunud, et mitte ülemäära pärida*, samuti *küllalt*-rühma adverbide antonüüme, näiteks *ebapiisavalt: Te olete ebapiisavalt kompetentne neid küsimusi lahendama*. Tihtipeale ei peeta selliseid adverbe oluliselt erinevaks muudest määradverbidest. Selline käsitlus on siiski liialt pinnapealne. *Lüga-* ja *küllalt*-lauseis pole tegemist klassi implitsiitseks jääva normiga, pigem kõrvutatakse niisugustes lausetes mingi objekti tege-likku intensiivsusest kindlaks otstarbeks või funktsiooniks vajaliku või sobiva intensiivsusestmega. Norm on siin küll, kuid see pole objektklassi absoluutne keskmine, vaid okasionaalne norm. Funktsioon ise on harilikult lauses või kontekstis väljendatud. Mõnel juhul ei ole tegemist otseselt funktsiooniga, vaid funktsiooni kandjaga, nagu näiteks lauses *Mina olin talle liiga lihvimata ja karune*. Lähtudes selliste lausete sisuspetsiifikast ning järgides M. Donaldsoni ja R. Walesi (1968 : 254) eeskujul, on siin peetud sobivaks tähistada võrdlustüüpi, mida need laused esindavad, terminiga *f u n k t s i o n a a l n e v ö r d l u s*. Nagu deskriptiivne võrdlus, nü jaguneb ka funktsionaalne võrdlus kaheks alltüübiks — *e r i n e v u s -* ja *v ö r d s u s g r a d a t s i o o n i k s*. Esimest tüüpi lauseis väljendatakse, et objekti omaduse kvantiteet erineb (on suurem või väiksem) mingiks otstarbeks vajalikust või sobivast kvantiteedist. Sellised laused on võrreldavad eksplitsiitsete komparaatiivlauseetega, "alamuse" puhul ka eitavate ekvatiivlauseetega, kus komparaatori positsioonis on modaalsed üksused *võima, tohtima, vaja olema, tarvis olema, lubatud olema* vms: *Ta on nüüd liigagi agar = Ta on nüüd agaramgi kui vaja. Ta on ebapiisavalt järjekindel = Ta ei ole nü järjekindel kui vaja. Ta on vajalikust vähem järjekindel*. Teisel juhul väljendatakse, et objekti omaduse kvantiteet kuulub mingiks otstarbeks vajalikku või sobivasse kvantiteedipiirkonda.

3.1.2.1. Funktsionaalne võrdsusgradatsioon

Seda võrdlustüüpi esindavad laused, mis sisaldavad adverbe *küllaldaselt* (Ene oli küllaldaselt noor ja kena, et meestele meeldida), *küllalt* (Metsa all oli küllalt hämar, et komistada väljatallatud juurikaile), *parajalt* (See tahvel on igasuguste lolluste kirjutamiseks parajalt pehme ja parajalt kõva), *parasiagu* (Ilm oli parasjagu jahe ja töö oleks pidanud täie hooga käima), *püsavalt* (Te olete püsavalt kompetentne otsuseid langetama) jne. Lisaks neile adverbidele on võimalik kasutada mitmeid adverbiaalseid ühendeid nagu *küllaldasel määral*, *sobival määral* jne.

Kui adjektiiv osutab omaduse positiivsele poolele, siis *küllalt*-lausega väjendatakse, et võrreldav objekt rahuldab vähemalt vastava omaduse alammäära. Näiteks lause *Ants on küllalt pikk korvpalluriks* eeldab, et saamaks olla korvpallur, peab inimesel olema pikkust minimaalselt mingil kindlal määral, ütleme määral q_a , ning väidab, et Antsu pikkus rahuldab seda normi, ehk teiste sõnadega – Antsul on pikkust minimaalsel määral q_a . Omaduse negatiivsele poolele osutava adjektiivi puhul väjendatakse *küllalt*-lausega seda fakti, et võrreldava objekti omaduse määra on kõige rohkem teatud objekti puhul kehtiv omaduse ülemmäär. Näiteks lausest *Ants on küllalt lühike lenduriks* järeldeb: selleks, et keegi saaks olla lendur, võib tal pikkust olla maksimaalselt mingil kindlal määral, ütleme määral q_b , ning Antsu pikkus rahuldab seda etteantud normi, ehk teiste sõnadega – Antsul on pikkust maksimaalsel määral q_b .

3.1.2.2. Funktsionaalne erinevusgradatsioon

Funktsionaalset erinevusgradatsiooni on võimalik läbi kogu tüübi liigitada “ülemusgradatsiooniks” ja “alamusgradatsiooniks” Peatumme kõigepealt esimesel. Seda funktsionaalse gradatsiooni tüüpi esindavad laused määrsõnadega *liiaks* (Ruttu ja rattaid on *liiaks täis* maailm (M. Under)), *liialt* (*Liialt väikene* olen mina neid asju mõistma), *liiga* (Siin on vesi pesemiseks *liiga kalk*), *ülearu* (See Tiia on *ülearu puhas*), *üleliia* (*Üleliia jutukas* oli see mees, kui ta kõike tõe pähe välja ladus), *üleliiga* (Siin on vanainimese jaoks *hea üleliigagi*), *ülemäära* (Noormees näis *ülemäära täiskasvanuna*) jne. Siingi on võimalik kasutada mitmeid adverbiaalseid ühendeid, näiteks *liigsel määral*, *üleliigsel määral*.

Mõõduadjektiivide puhul võib *liiga* või mõni tema ekvivalent tarindist mõnikord puududa ja olla juurdemõeldav: *Need püksid on mulle pikad* = *Need püksid on mulle liiga pikad*. Adverbe *liiga*, *liialt* jt võivad laiendada detraktiivid (*natuke*, *pisut* jt). Kui *liiga*

on juurdemõeldav, laiendab detraktiiv vahetult adjektiiv: *Teie partner on teie jaoks natuke vana = Teie partner on teie jaoks natuke liiga vana.*

Kui adjektiiv osutab omaduse positiivsele poolele, siis *liiga*-lausetega väljendatakse, et võrreldav objekt ületab selle omaduse lubatud ülemmäära. Näiteks lause *Ants on lenduriks liiga pikk* eeldab, et saamaks olla lendur, võib inimesel pikkust olla maksimaalselt määral q_b , ning väidab, et Antsu pikkus ületab selle määra. Omaduse negatiivsele poolele osutava adjektiivi puhul väljendatakse *liiga*-lausega, et võrreldava objekti omaduse määr on väiksem alam-määrast. Näiteks lausel *Ants on korvpalluriks liiga lühike* on eeldus, et saamaks olla korvpallur, peab Antsul olema pikkust minimaalselt määral q_a , ja väidab, et Antsu pikkusmäär on väiksem kui q_a .

“Alamusestet”, nagu eespool juba nimetatud, väljendavad funktsionaalse võrdluse korral adverbi *küllalt* ja tema sünonüümide antonüümid *mitteküllaldaselt* ja *ebapiisavalt*, samuti ühendid *mitteküllaldasel määral*, *ebapiisaval määral* jne. Veelgi harilikum on aga “alamuse” väljendamine tavalise eituse abil, nii nagu deskriptiivse võrdluse korral, näiteks *Ants ei ole korvpalluriks küllalt pikk*. Märgitagu, et “alamuse” ja “ülemuse” vahel kehtib võrdus: *ei ole küllalt pikk* ehk *mitteküllaldaselt pikk = liiga lühike*.

3.1.2.3. Funktsionaalset võrdlust väljendavad tarindid

Funktsionaalset võrdlust väljendava tarindi moodustab vastav adverb (Adv_f) ning funktsiooni või funktsiooni kandjat väljendav sõnavorm või konstruktsioon. Vaatleme esmalt neid tarindeid, kus on tegemist funktsiooni väljendamisega.

Adv_f (*selleks*) et V_{dq} Funktsiooni väljendab *da*-infinitiivtarind: *Ta on liiga arg selleks, et tõtt öelda. Rebane oli küllalt viisakas, et teelt kõrvale hüpata.*

Adv_f $N + tr$. Funktsiooni väljendab konstruktsioon, mille põhisõnaks on verbaalsubstantiiv translatiivis: *Rääkimiseks olid mul lõuapärad juba liiga kanged. Kas me tõesti oleme küllalt õilsad kunstiloomeks?*

Adv_f V_{ma} . Funktsiooni väljendab *ma*-infinitiivtarind: *Ma tõin su raha ära, sa olla ise liiaks uhke järele minema. Ta oli küllalt arukas taipama, mis see sündmus meile tähendada võis.*

Adv_f $V_{ma} + tr$. Funktsiooni väljendab translatiivne *ma*-infinitiivtarind: *Töötamiseks oled sa liiga laisk. Ta oli küllalt vana teadmaks, et naise ei või usaldada.*

Adv_f LAUSE. Funktsiooni väljendab teine lause või osalauses: *Ma ei suuda kõnelda: liiga värske on mälestus kurvast ajast.*

Funktsiooni kandja esineb seda tüüpi lauseis põhiliselt kahel kujul: allatiivi käändes oleva nimisõnana või siis genitiivse nimisõnana, millele lisandub kaassõna *jaoks*.

Adv_f *N + all:* *Mina olin talle liiga lihvimata ja karune. Kuid meile, väikestele, on needki väiksed sündmused suured küllalt.*

Adv_f *N + jaoks:* *Gunnar on Meinhardi jaoks liiga tugev. Lant põlnud haugi jaoks küllalt suur.*

Funktsionaalse võrdlusega lausete hulka kuuluvad ka sellised, kus väidetakse olevat midagi liiga või küllalt kellegi või millegi kohta.

Adv_f *N + kohta:* *Mehe kohta on ta liialt lobisemishimuline. Oma vanuse kohta on ta tark küllalt.* Niisugustel lausetel näikse eespool käsitletutega võrreldes olevat ka mõnevõrra erinev semantiline struktuur.

Võrdlemisi sageli pruugitakse loetletud funktsionaalseid adverbe ilma funktsiooni või selle kandjat märkiva elemendita. Sellisel juhul on tegemist absoluutse funktsionaalse võrdlusega. Näiteks lauseis *Aadu on liiga paks mees* ja *Aadu on küllalt paks mees* on mõeldavaks võrdlusaluseks antud klassi "normaalne" intensiivsustaste, keskmine norm. Vastavalt esimesele lausele ületab Aadu paksus selle normaalse intensiivsustaste, teise lause puhul aga vastab sellele normile. Adverbil *küllalt* ja mõnel tema sünonüümidel (vähemalt *parasjagu*) on tendents absoluutselt tarvitusel üle minna intermediaarideks. *Küllaltki* on aga koguni käibel ainult absoluutse gradatsiooni väljendusvahendina.

Funktsionaalse gradatsiooni lõpetuseks märgitagu, et eesti keeles on mõningaid adjektiivide, näiteks *sobiv*, *kõlblik*, *paras*, millede vahekord eksplitsiitselt väljendatud funktsionaalse gradatsiooniga tundub esimesel pilgul olevat analoogiline näiteks adjektiivide *viimane*, *esimene*, *maksimaalne* jt ning superlatiivi vahekorraga. Tõepoolest, kas niisugustes adjektiivides mitte ei sisaldu funktsionaalne võrdlus varjatud kujul? Pole ju neile võimalik normaalselt lisada adverbe *liiga* ega *küllalt*. Näiteks lause *Ants on liiga sobiv õpetajaks* on aktsepteeritav üksnes paradoksaalsena, nimelt siis, kui tüüpõpetaja on meie käsituses just halb õpetaja. Lauses *Ants on küllalt sobiv õpetajaks* funktsioneerib aga adverb *küllalt* juba absoluutse gradatsiooni väljendusvahendina (*küllalt* = *üsna*). Kuid vaatamata nimetatud seikadele pole adjektiivide *sobiv*, *kohane* jt analoogia implitsiitselt superlatiivsete adjektiividega siiski täielik. *Sobiv*, *kohane* jt ei väljenda õigupoolest mingit konkreetset omadust, vaid osutavad sellele, et iseloomustataval objektil on olemas

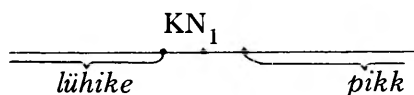
mingid omadused, seejuures nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt määratud omadused, mis teevad sellel objektil võimalikuks antud funktsiooni täitmise. Funktsionaalsus on siin seotud esmajoones omaduse olemasolu endaga ning alles teises järjekorras selle omaduse intensiivsusega.

3.2. ADJEKTIIVIDE ABSOLUUTNE GRADATSIOON

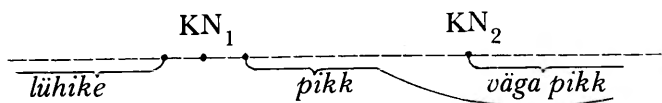
Peatüki algul juba nimetati, et kui vaadelda absoluutset gradatsiooni semantilisest aspektist, siis on siingi tegemist võrdlusega. See on ka põhjuseks, miks näiteks paljudes generatiivsemantilistes gradatsioonikäsitlustes esitatakse *Ants on väga pikk mees* tüüpi lausete semantiline struktuur võrdlusstruktuurina. Erinevalt relatiivsest gradatsioonist on absoluutsele gradatsioonile iseloomulik, et võrdlus ei realiseeru eksplitsiitse võrdlutarindina, vaid jääb üksnes semantika tasandile, võrdlusaluseks on omaduse eksplitsiitselt väljendamat, mõeldav norm.

Omaduste puhul, mida väljendavad relatiivsed adjektiivid, võib rääkida kahest normist. Kui vaatleme näiteks pikkust, siis kõigepealt täheldame mingit keskmist pikkusastet, mis on aluseks mingi klassi objektide jaotamisel pikkadeks ja lühikesteks.

Skemaatiliselt:

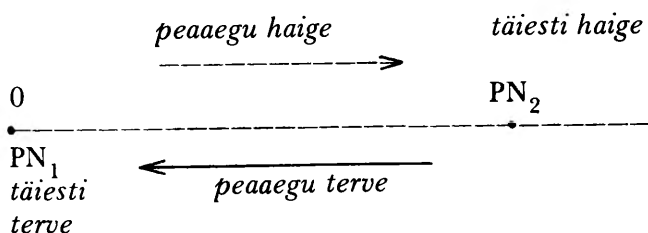

Väljendite *väga pikk*, *üsna pikk* jms tarvitamisel aga ei peeta silmas mitte ainult seda implitsiitset normi, vaid eelkõige normi, mis paikneb pikkuskaala parema poole sees:

Absoluutsete adjektiivide puhul võib *väga haige* tüüpi väljendeid käsitada *väga pikk* tüüpi väljenditega põhimõtteliselt samal viisil. Kuid keskmise normi asemel on siin õigem rääkida nullpunktist. Selle nullpunkti juures on teatud ebamäärasusala, teatud vahemik, mis algab nullist ja lõpeb piirnoriga. Mingi objekt on kvalifitseeritav vastava omaduse kandjaks üksnes siis, kui tal on seda omadust vähemalt piirnoriga ulatuses. Näiteks inimest võime kvalifitseerida haigeks üksnes siis, kui tema tervisehälbed on saavutanud mingi

nullist selgesti eristatava suuruse. Väljendamaks seika, et seesugune piirnorm on saavutatud, öeldakse näiteks *See inimene on täiesti haige*. Kui tervisehälbed on küll olemas, kuid ei saavuta piirnormi, öeldakse näiteks *See inimene on peaaegu haige*. Väljendid *täiesti haige*, *peaaegu haige* eeldavad suunda tervelt haigele. Vastupidise suuna puhul aga pruugitakse väljendeid *täiesti terve* ja *peaaegu terve*. Sellisel juhul on tegemist teise piirnormiga, nimelt piirnormiga, mis langeb kokku nullpunktiga. Mõlemad situatsioonid võtab kokku skeem:

Vaadeldud tarindid *peaaegu haige*, *peaaegu terve*, *täiesti haige*, *täiesti terve* esindavad niisiis absoluutse gradatsiooni teist alltüüpi, mille sisuks on implitsiitne võrdlus piirnormiga.

Absoluutset gradatsiooni on eesti keeles võimalik väljendada võrdlemisi paljude, seejuures erilaadsete keelevahenditega: intensiivsusprefiksoididega¹ (*ime-*: *imeilus*, *imesuur*, ., *puru-*: *puruhaige*, *purukaine* jne), ühe ja sama omaduse eri intensiivsusastmeid väljendavate eritüveliste sõnadega (näiteks *rahuldav*, *hea*, *suurepärane*), mitmesuguste suprasegmentaalsete vahendite abil, nagu rõhutamine, pikendamine jms, ning määraadverbidega või adverbiaalsete ühenditega. Vaatleme eelkõige viimati nimetatud absoluutse gradatsiooni väljendusvahendeid, kuid ühtlasi peatume ka intensiivsusprefiksoididel.

Peatume kõigepealt neil määraelementidel, mis väljendavad võrdlust keskmise normiga (INT_{abs1}).

INT_{abs1} jagunevad augmentatiivideks, intermediaarideks ning detraktiivideks. Augmentatiivid väljendavad, et omaduse määr ületab keskmise normi. Olenevalt sellest, millisel määral seda keskmist normi ületatakse, võib detailsemas semantilises esituses vastavaid elemente järjestada. Võimalust objektiivse pingerea saamiseks pakuvad näiteks psühhomeetriaestid. Vormiisearasuste järgi võib augmentatiivid jaotada augmentatiivseteks määraadverbideks ja adverbiaalseteks ühenditeks (*väga*, *kõvasti*, ., *suurel määral*),

¹ Prefiksoidideks nimetatakse siin prefiksitena käituvaid tüvelisi eesliiteid.

intensiivsusprefiksoidideks (*maru- jt*) ning mitmesugusteks kordus-
elementideks (*sini-sinine, väga-väga (ilus) jt*).

Määraadverbid on levinuimad intensiivistamisvahendid. Nimeta-
tagu järgnevalt tüüpilisemaid adjektiivse laiendavaid augmentatiiv-
seid määraadverbe.

arutu(lt) (Ta esimese sõrme nukk oli *arutult suur*), *ebaharilikult*
(Meile avanes *ebaharilikult kaunis* vaade), *ebaloomulikult* (Jalas
olid tal *ebaloomulikult teravate* ninadega kingad), *ebanormaalselt*
(Puuriit oli *ebanormaalselt kõrge*), *ebatavaliselt* (Ta karjäär oli
olnud *ebatavaliselt kiire*), *ennekuulmata ~ennekuulmatult* (Kollek-
tiiv saavutas *ennekuulmatult kõrged* näitajad), *ennenagemata ~*
ennenagematult (See aeg oli *ennenagemata vihase* klassivõitluse
aeg), *enneolemata ~enneolematult* (Meil oli *enneolematult lõbus*),
erakordselt (Simul oli *erakordselt lahke*), *eriti* (Seekord oli tema
jutt *eriti vastik*), *harukordselt* (Tema käekiri on *harukordselt*
segane), *haruldaset* (Kadakas on *haruldaset valgusnõudlik*), *hügla-*
la(ma) (Kolmas võimalus oli *hügla meelitav*), *hirmus* (Vilma on
vahel *hirmus keevaline*), *hoopis(ki)* (Ta jalad on *hoopiski tõntsiks*
jäänud), *hullupööra* (kõik šaakalid on *hullupööra uudishimulikud*),
hübemata ~hübematult (Kuressaare turul oli kala *hübematult*
odav), *hämmastavalt* (Otse *hämmastavalt ilus* on siin elada), *hästi*
(See noor näitekirjanik on *hästi andekas*), *igavesti* (Tal oli *iga-*
vesti vahvaid mõtteid), *ilmatu(ma)* (Ta *ilmatu suured* käed tulid
hästi toime kellade parandamisega), *iseäranis* (Tema habe oli *iseära-*
nis pikk), *jube* (Sa oled *jube hea* tüdruk), *jõle* (Meie palatis on
jõle lõbusad poisid), *kangesti* (Sass on *kangesti agar*), *kohutavalt*
(Terve maailm oli sel hommikul *kohutavalt kirkas*), *kole ~koletu(lt)*
~koletumalt (Ta tunneb end nõrgana *koletu suure* hädaohu ees),
kolossaalselt (Eemal valendasid *kolossaalselt kõrged* hooned),
kuradi(ma) ~kuramuse (See meie ema on *kuramuse kõva* käega
naisterahvas), *kõvasti* (Ühe näo värv on väga hele, teisel *kõvasti*
kollakas), *lõpmata ~lõpmatu(lt) ~lõputult* (Pidu oli *lõpmata lõ-*
bus), *maailma(ma) ~maailmatu(ma)* (Vanamehe põlvedele oli
laotatud *maailmatu suur* raamat), *meeletu(lt)* (Paruness oli *meele-*
tult ilus), *mehemoodi* (Määrisin oma hõlmad *mehemoodi mustaks*),
metsikult (Ees ootas *metsikult pikk* teekond), *mõõtmatu(lt)* (Koo-
milise kategoorias peituvad *mõõtmatult avarad* võimalused sotsiaalse
mõtterikkuse edasiandmiseks), *määratu(lt)* (Kolm kuud on
määratu pikk aeg), *otsatu(lt)* (Vaene Maimu tundis enese *otsatu*
õnnetu olevat), *pagana(ma)* (Sa oled *paganama vahva* sell!), *piiritu(lt)*
(Ema oli *piiritult uhke*, et plikad Karlile järele jooksid),
põhjatü ~põhjatult (Ta oli *põhjatult õnnetu*), *päratu(lt) ~päratu-*

malt (Labidas oli *päratumalt* raske), *pööraselt* (Kui *pööraselt* raske on iseeneseks jääda), *röögatu(lt)* (Juhan oli *röögatu pikk* mees), *sootu(ks)* ~ *sootumaks* (Siis nägid oravalapsed *sootuks* ime-likku looma), *tavatu(lt)* (Ta silmad olid *tavatu suured*), *tohtu(lt)* (Rinnus oli *tohtutult* valus), *tublisti* (Raekoja pörandad olid *tublisti porised*), *tugevalt* ~ *tugevasti* (Roogase juuksed olid *tugevasti hallid*), *uskumata* ~ *uskumatult* (Helve näis ikka veel *uskumata nooruslik*), *võrratu(lt)* (Ta kandis *võrratult* kaunist hommikumantlit), *väga* (Õine valve on tema jaoks üks *väga meelepärane* ettevõtmine), *õige* (Järgmisel päeval oli Lembitul *õige* ime-lik klassis olla), *õudselt* (Noor suusaõpetaja oli *õudselt põnev*), (*ära*)*arvamata* (Oli *äraarvamata mõnus* see tuttav kinolõhn), *ärarääkimata* (Ta meel on järsku *ärarääkimata mõru*), *aaretu(lt)* (Iba oli *aaretult uudishimulik*), *äärmiselt* (Ta tutvusringkond oli *äärmiselt kitsas*), *ülimal määral* ~ *ülimalt* (See, millest lauldi, oli *ülimal määral aktuaalne*), *üliväga* (Vee tähtsus oli talle *üliväga selge*), *üpris* (Kolmas auhind oli *üpris tilluke*), *ütlemata* (Tal oli oma sofismidest *ütlemata hea* meel) jne.

Lisaks loetletud adverbidele nimetatagu mõningaid üksnes hüüdlausele iseloomulikke augmentatiive: *alles* (Oled sina *alles tark!* Küll sina oled *alles tark!*), *aga* (Oled sina *aga naiivne!* Küll sina oled *aga naiivne!*), *küll* (Küll Jaan on *viisakas!*), *nüü* (Elu on *nüü ilus!*), *nõnda* (Sa oled *nõnda armas!*), *kui* (Kui *kergemeelne* on tänapäeva noorus!).

Prefiksoide on eesti keeles märksa vähem. Üldtarvitatavad on *hüigla*¹: *hüiglailus*, *hüiglaraske*, *hüiglasuur*, *hüiglatugev* jne, *igi*:- *igivana*(vrd *aga iginoor* = *igavesti noor*; *igihaljas* = *igavesti, kestvalt haljas*), *ime*:- *imearmas*, *imehea*, *imeilus*, *imekaunis*, *imekerge*, *imelahke*, *imelihtne*, *imelihike*, *imeosav*, *imepeen*, *imepisike*, *imeraske*, *imesuur*, *imetark*, *imetugev*, *imetäiuslik*, *imetäielik*, *imevaidne*, *imeväike* jne, *maru*:- *marukindel*, *maruloll*, *marunaljakas*, *marurikas*, *maruvihane*, *marurahvuslik*, *marupunane*, *marureaktsiooniline*, *maruterav*, *marutige*, *maruvahva*, *maruäge* jne, *pori*:- *porilaisk*, *tuli*:- *tulihapu*, *tulikum*, *tulinäljane*, *tulipalav*, *tulisoolane*, *tulitige*, *tuliuus*, *tulivalus*, *tulivedel*, *tulivihane* jne, *veri*:- *veritoores*, *verivaene*, *verivärske* jne, *üli*:- *üliagar*, *üliarmas*, *üliharuldane*, *ülihea*, *üliilus*, *ülikena*, *ülikerge*, *üliküire*, *ülikõrge*, *üliküps*, *üliihtne*, *üli-lopsakas*, *üliosav*, *ülipeen*, *ülipikk*, *ülisuur*, *üliõbralik*, *ülitundlik*, *ülitähtis*, *ülitäpne*, *üliüksikas*, *ülivõimas*, *üliväike* jne.

Üks intensiivistamisvõtteid eesti keeles on ka omadussõna või seda laiendava määradverbi kordamine. Võib rääkida neljast

¹ ÕS esitab *hüigla*- ainult prefiksoidina, ent *hüigla* võib esineda ka lahku-kirjutatuna: *hüigla keeruline*, *hüigla viisakas* (vt eespool).

korduse tüübist. Esiteks, omadussõna täielik kordamine: *vana-vana (mees)*, *suur-suur (maja)*. Teiseks, määraadverbi täielik kordamine: *väga-väga ilus (tüdruk)*, *hästi-hästi pikk (puu)*. Kolmandaks, omadussõna algusosa kordamine ehk nn intensiivistav reduplikatsioon, millena käsitletakse juhtumeid, kus korratakse kas sõna algsilbi esiosa, algsilpi tervikuna või rohkem kui algsilpi, kuid siiski mitte tervet sõna. Sel viisil moodustatud sõnu nimetatakse reduplikatiiv-sõnadeks (Niilus 1938 : 224–232). Sellised sõnad on näiteks *puna-punane*, *sini-sinine*, *tuli-tuline*, *tõsi-tõsine*, *uhisuus*, *uhihuke*. Kirjakeeles reduplikatsioon eriti levinud nähtus pole, kuid eesti murretes esineb selliseid sõnu M. Mägra (1966) andmeil rohkesti. Neljandaks, samatähenduslike või tähenduselt lähedaste, kuid vormilt erinevate sõnade kordamine: *pisitilluke*, *roppmust*, *tibatilluke*, *kibeküire*, *üleüldine* jne. Korduvad algushäälikud seovad kolme viimast näidet ka kolmanda tüübiga.

Omadussõna kordamisega on seotud veel üks augmentatiivsuse väljendamise viise eesti keeles, nimelt augmentatiivsuse väljendamine võrdluse abil. Sellisel intensiivistamisviisil on mitmeid variante, millest kõige tüüpilisem on ilmselt reeglipärane komparatiivne struktuur, nagu *Meie olukord oli hullem kui hull. Aga ta unenäo hall paepealne oli lagedam kui lage* (J. Kross). *doktor armastas ükskord vängest vängemaid ütlemisi* (J. Kross). Komparatiivse adjektiivi asemel esineb siiski sagedamini adverb, näiteks *Ennuga on lugu rohkem kui räbal* (P Kuusberg). *Kord meremehe-tunnistus taskus, oli välispassi hankimine enam kui lihtne* (A. Hint). Nende põhivariantide kõrval esineb aga ka näiteks järgmisi juhtumeid: *Ilmselt töötas see [tulevik] tulla kirkamast kirkam* (“Horisont”), *Tunnen end vahel lollimast lollimana* (P Kuusberg). Ilmselt on võrdlusalust väljendav adjektiivi komparatiivivorm siin mõtestatud absoluutsena. Ning lõpuks kohtab ka üsna arhailise-hõngulist võrdlusviisi: *Taevast on sinisemast sinine* (A. Hint).

Keskmist intensiivsusastet väljendatakse intermediaaridega: *kaunikesti* (Harilikult *kaunikesti laiska* Tõrujärve oli muhe vaadata nobedasti askeldamas), *kaunis* (Sõjaline kord oli meie pataljonis *kaunis hea*), *keskmiselt* (Mul oli *keskmiselt lõbus*), *keskpäraselt* (Ta oli *keskpäraselt andekas inimene*), *küllalt(ki)* (Töö on mul *küllaltki üksluine* ja vähepakkuv), *mõõdukalt* (*Mõõdukalt tagasihoidliku olemisega mees*), *parajal määral* (Artur meeldis tüdrukutele ja see oli ta teinud *parajal määral hoolimatuks*), *parasjagu* (Ta oli endale *parasjagu vihane*), *päris₁* (Paar päeva enne surma oli ta veel *päris kõbus*), *võrdlemisi* (Öö oli *võrdlemisi pehme*), *üsna(gi)* (Ta oli lüheldane ja *üsnaagi täidlane*) jne.

Detraktiivid on siin needsamad, mis erinevusmäära väljendamisel. Mõningaid näiteid: *kergelt* (Pingid on puhtad ja *kergelt õlised*), *natuke* (Kang oli keskelt *natuke kõver*), *pisut* (Meelekohtadelt *pisut hallid* juuksed on üle pea soetud), *sutike* (Jaan on *sutike haiglane*), *tsipake* (Sa oled *tsipake lihtsameelne*), *veidike* (Ta heitis Salmele *veidike üleoleva pilgu*), *vähe* (See paistis talle *vähe imelikuna*). Paar näidet ka detraktiivsete nimisõnade kohta: *ivake* (Sel õhtul oli mu pea *ivake haige*), *terake* (Kurk on justkui *terake valus*).

Detraktiivid laiendavad eelkõige absoluutseid adjektiive. Selgelt relatiivsete adjektiividega, eriti mõõduadjektiividega seostudes annavad nad aga ühendeid, mis väljendavad elliptilisel viisil funktsionaalset võrdlust: *Need püksid on mulle natuke pikad* = *Need püksid on mulle natuke liiga pikad*. Sama kehtib ka mõningate absoluutsete adjektiivide kohta, nagu *tühi*, *täis*, *terve* jms.

Rühma *INT*_{ab s2} kuuluvad määraelemendid näitavad, kuivõrd objektil on täheledatav adjektiiviga väljendatud omaduse olemasolu, eriti seda, mil määral objekt on saavutanud teatud seisundi; mõnikord näitavad niisugused määraelemendid ka seda, kui suurel osal objektist on adjektiiviga väljendatud omadus. Rühm jaguneb täielikkust ning mittetäielikkust väljendavaiks määraelementideks.

Esimesed näitavad, et objekt on saavutanud mingi omaduse piirnormi. Tüüpilisemaid täielikkust väljendavaid määraelemente: *absoluutselt* (Teie ettepaneku teostamine on *absoluutselt võimatu*), *jumala* (Laps on *jumala haige*), *lausa* (Sa oled *lausa naeruväärne*), *läbi ja lõhki* (Tema jutt oli *läbi ja lõhki tühine*), *läbi ja läbi* (Maie oli mulle tulles *läbi ja läbi haige* inimene), *läbini(sti)* (Kägu osutus *läbinisti murekaks ja töökaks* inimeseks), *puh(t)a* (Vikat sul ju *puhta nüri!*), *päris*₂ (Ju ta pea ikka *päris selge* polnud), *täielikult* ~ *täiel määral* ~ *täiesti* ~ *täitsa* (Ma olen *täiesti terve*), *üleni* (Ta juuksed olid *üleni hallid*), Partiklitest nimetatagu eelkõige kolme: *puru-*: *puruhaige*, *puruhalb*, *puruigav*, *purujoobnud*, *purujuhm*, *purujõhker*, *purukade*, *purukaine*, *purukodanlik*, *purukuiv*, *puruküps*, *purulaisk*, *purulüderlik*, *puruloll*, *purumeeletu*, *purupahur*, *purupaljas*, *purupurjus*, *pururumal*, *purutagurlik*, *purutõsine*, *puruvaene*, *puruvanameelne*, *puruvigane*, *puruväsinud*, *puruõige* jne, *puu-*: *puupaljas*, *püsti-*: *püstihull*, *püstirumal*, *püstivalelik*, *püstivihane* jne.

Mittetäielikkust väljendavad määraelemendid näitavad, et objekt pole veel saavutanud omaduse piirnormi. Sellisteks määraelementideks on *enam-vähem* (Mõlemad võistlevad pooled on *enam-vähem võrdsed*), *peaaegu (et)* (Taevas oli *peaaegu et must*), *pooleldi* ~ *poolenisti* (Ta oli juba sünnilt *poolenisti värvipime*).

Absoluutse gradatsiooni lõpetuseks tuleks lühidalt peatuda adjektiivide positiivvormil endal. Ilma määralaienditeta adjektiiviga väljendatakse omaduse olemasolu, kuid tundub, et omaduse olemasolu nentimine assotsieerub tihtipeale keskmise intensiivsuseastmega. Täpsemalt määratlemata intensiivsuseastet ja keskmist intensiivsuseastet kiputakse keelekasutuses tihtipeale samastama. Sellest tulevalt on üsna tõenäoline, et näiteks lauset *Sa oled natuke lihtsameelne*, kus adjektiiv laiendab detraktiiv, tajutakse väiksema intensiivsuse edastajana kui lauset *Sa oled lihtsameelne* ning viimast omakorda väiksema intensiivsuse väljendajana kui lauset *Sa oled väga lihtsameelne*.

Adjektiivide positiivvorm asendab tihtipeale ka tarindit *täiesti* + adjektiiv, mistõttu kehtib näiteks opositsioon *peaaegu haige* – *haige*. Adverbile *täiesti* ning tema sünonüümidele kipub lisanduma mingi augmentatiivsuse varjund. Opositsiooni *natuke haige* – *haige* (=keskmisel määral *haige*) olemasolu tõttu aga võib täheldada detraktiivide kasutamist *peaaegu* tähenduses.

Kõik seda laadi hälbed gradatsiooni eespool esitatud põhisüsteemist vajavad edaspidi sügavamat uurimist, kusjuures ilma psühholingvistika uurimisvõteteta siin nähtavasti toime ei tule.

4. KOKKUVÕTE

Adjektiivisüntaksi raames on käesolevas töös kirjeldatud kolme nähtuste ringi: adjektiivi predikatiivi positsioonis, adjektiivi atribuudi positsioonis ning adjektiivide gradatsioonid.

4.1. **Predikatiivset** adjektiivi sisaldavate lausete kirjeldus on esitatud semantiliste, süntaktiliste ning morfoloogiliste lausemallide kujul. Ühtlasi on antud ka mallidevahelised transformatsioonid. Töös on fikseeritud 16 semantilist lausemalli, neist üheargumendilisi 2, mitmeargumendilisi 14. Igale semantilisele mallile vastab üks või mitu lauseliikmelist malli, igale lauseliikmelisele mallile omakorda üks või mitu morfoloogilist malli.

4.2. Adjektiiv, mis laiendab substantiivi, moodustab koos viimasega **atribuuttarindi**. Propositsioonilisest aspektist on atribuuttarind analoogiline predikatiivilausega. Adjektiivatribuut on käsitatav semantilise predikaadina, tema põhisõna aga argumendina selle predikaadi juures. Siiski ei pea paika seisukoht, et mis tahes atribuuttarind on käsitatav predikatiivilause nominalisatsioonina. See kehtib vaid atribuuttarindite põhitüübi kohta, milles adjektiiv väljendab omadust, tarindi põhisõna aga substanti (pikk poiss). Leksikaalsemantiliselt sekundaarseid adjektiive sisaldavad tarindid (jooksev poiss, karusnahkne kasukas, hea laulja) predikatiivilause nominalisatsioonina käsitatavad ei ole.

Referentsiaalsest aspektist liigituvad atribuuttarindid ning atribuudid restriktiivseteks ja mitterestriktiivseteks. Restriksioon, s.o põhisõnaga väljendatud mõiste mahu piiramine, on adjektiivatribuudi põhifunktsioon. Mitterestriktiivne funktsioon, s.o uue info esitamine referendi kohta, on omane eelkõige predikatiivsele adjektiivile, kuna atribuudi jaoks on see sekundaarne. Üheks mõjuriks, millest sõltub atribuudi restriktiivsus – mitterestriktiivsus, on nimisõnast põhisõna domineeriv märgiline funktsioon. Prosubstantiive ja pärisnimesid, mis täidavad referendi märgilise

asendaja funktsiooni, laiendavad mitterestriktiivsed adjektiivatribuudid, näiteks *Sina, laisk ja lohakas, tahad veel, et sind kiidetaks. See vastik Mart huligaanitseb jälle*. Üldnimedel on referendi ja signifikatiivi erinevus selgemini tajutav, kuid referentsiaalne ja signifikatiivne funktsioon ei ole kõikidel nimisõnad-üldnimedel ühesuguse kaaluga. Mida rohkem domineerib nimisõna juures referentsiaalne funktsioon, seda suurem on tõenäosus, et teda laiendav atribuut täidab mitterestriktiivset funktsiooni; mida rohkem domineerib nimisõna juures aga signifikatiivne funktsioon, seda tõenäolisemalt täidab teda laiendav atribuut restriktiivset funktsiooni.

Adjektiivatribuudi restriktiivsus – mitterestriktiivsus sõltub ka adjektiivist endast. Adjektiive, mis võivad esineda ainult mitterestriktiivse atribuudina, eesti keeles ei leidu, kuid ainult restriktiivset funktsiooni täidavad näiteks määraväljendavad adjektiivid, mis seostuvad üksnes predikaatnimisõnadega (*täielik lurjus*), samuti identifitseerivad adjektiivid (*ainuke laps, vasak jalg*) ning eriti terminadjektiivid (*matemaatiline analüüs, keemiline protsess, loogiline paradoks*).

Oma seaduspärasus on ka atribuudi funktsiooni ning atribuudi asendi vahel lauses. Kui atribuuttarind on lauses predikatiivi positsioonis, täidab atribuut harilikult restriktiivset funktsiooni. Karakteriseerivas lauses realiseerib predikatiivi positsioonis olev atribuuttarindi põhisõna alati oma signifikatiivse tähenduse ning atribuut täidab alati restriktiivset funktsiooni, nagu lauses *Jüri on andekas pianist. Jüri on suur kavalpea*. Kui atribuuttarind ei paikne predikatiivi positsioonis, siis võib tegemist olla nii restriktiivse kui ka mitterestriktiivse atribuudiga.

Adjektiivatribuutide liigitus restriktiivseteks ja mitterestriktiivseteks kehtib eesti keeles põhisõna ees paiknevate atribuutide suhtes. Seevastu järeltäiend, kui jätta arvestamata vähesed erandid, on alati mitterestriktiivne (*Teerajal, kitsal ja käänulisel, ei paistnud lõppu tulevatki*). Täites sisuliselt predikatiivi funktsiooni, on eesti järeltäiend vormiliselt midagi vahepealset täiendi kui tavalise nimisõnafraasi elemendi ning täiendkõrvallause vahel, milles adjektiiv täidab predikatiivi funktsiooni. Järeltäiendi struktuurilisest lähedusest predikatiiviga annab tunnistust järeltäiendi asendatavuse kõrvallausega, tema võime laiendada isikulist ning umbmäärast asõna, asjaolu, et järeltäiend ei pruugi vahetult järgneda põhisõnale, vaid nende vahel võib paikneda ka teisi lauseliikmeid, ning lõpuks täiendi järelasend ise, mis sellisena on väite ja väitealise loomulik järjekord.

Atribuutide koordinatsioon ja subordinatsioon. Ühe ja sama põhisõna juurde võib kuuluda rohkem kui üks adjektiivatribuut.

Korduvate atribuutidega tarindeid on kahte tüüpi: tarindid, milles korduvad atribuudid on koordinaatsiooniseoses, s.o tarindid, milles iga atribuut laiendab põhisõna eraldi (*valged, mustad ja kirjud koerad*), ning tarindid, milles korduvad atribuudid on subordinatsiooniseoses (*esimene eestikeelne raamat*). Atribuuttarindite puhul võib eristada nelja tüüpi koordinaatsiooni: ühendus-, seletus-, eraldus- ja vastanduskoordinaatsiooni, peale nende on eesti keeles olemas eitav-ühendav ning eitav-vastandav koordinaatsioon. Subordinatiivses atribuuttarindis väljendavad korduvad täiendid põhisõnaga tähistatud objekti ühe ja sama liigitushierarhia eri astmetel paiknevaid tunnuseid. Seevastu ühendavalt seotud atribuutide puhul, kui viimased iseloomustavad üht ja sama objekti või objekti rühma, on tegemist eri hierarhiatesse kuuluvate tunnuste loetlemisega. Tunnuste kuuluvus samasse või eri hierarhiatesse ning vastavate atribuutide subordinatsioon ja koordinaatsioon üldkeeles põhineb keeletarvitajate argikogemusel, sellel puudub harilikult seos rangete liigitusskeemidega. Ühed ja samad atribuudid ühede ja samade põhisõnade juures võivad tihti peale ühendatud olla kord subordinatiivselt, kord koordinaatiivselt, kusjuures mingit tähendus erinevust pole võimalik täheldada (*suur ja valge maja ~ suur, valge maja ning suur valge maja*).

Subordinatiivsete atribuuttarindite juures on põhiprobleemiks atribuutide järjestus. Kuigi absoluutselt kindlad järjestusmallid siin puuduvad, võib siiski täheldada mõningaid seaduspärasusi, mis on üsna lähedased mitmes teiseski keeles kehtivaile. Identifitseeriv atribuut paikneb mitteidentifitseerivast eespool, vrd *selline kaunis hommik* – **kaunis selline hommik*. Mida olemuslikum, püsivama iseloomuga on põhisõnaga märgitud objekti jaoks mitteidentifitseeriva atribuudiga väljendatud omadus (või teisiti, mida ilmsem on atribuudi restriktiivne funktsioon), seda lähemal põhisõnale see atribuut seisab, ja vastupidi, mida juhuslikum selline omadus on, seda kaugemal atribuut põhisõnast asub, vrd *ilusad punased puuvillased püksid*, *'punased ilusad puuvillased püksid*, *'punased puuvillased ilusad püksid*. Selle üldprintsibiiga kooskõlas on seik, et kõige lähemal põhisõnale paiknevad suhteadjektiivid, neile järgnevad kvaliteedijektiivid ning kõige kaugemal põhisõnast asuvad modaaladjektiivid. Need järjestusseaduspärasused kaotavad kehtivuse, kui iseloomustatakse täpselt defineeritavaid mõisteid vastavalt nende teaduslikule liigitusskeemile.

4.3. Adjektiivide gradatsioon on adjektiividega tähistatud omaduste intensiivsuseastme väljendamine. See liigitub relatiivseks gradatsiooniks ehk komparatsiooniks ja absoluutseks gradatsiooniks. Esimene

jäguneb omakorda deskriptiivseks relatiivseks gradatsiooniks all-liikidega komparatiiv, superlatiiv ja ekvatiiv ning funktsionaalseks relatiivseks gradatsiooniks.

Eesti keelele on tüüpiline sünteetiline komparatiiv, mille puhul adjektiivide tüvele liitub võrdlussufiks *-m*. Sellele lisaks kohtab ka analüütilist võrdlust, mis moodustatakse eelkõige komparatiiv-adverbide *rohkem* ja *vähem* abil, kuid põhiliselt vaid absoluutsete adjektiividega ning sedagi üsna harva (*Ants on rohkem/vähem haige kui Mart*).

Sisuliselt jagunevad komparatiivlauseid kahte tüüpi. Kvantitatiivselt relatiivse adjektiiviga komparatiivlausest *Jüri on pikem kui Mari* ei järeldu midagi selle kohta, kas Jüri ja Mari on pikad, lühikesed või hoopis keskmist kasvu, vaid ainult see, et Jüri pikkus ületab Mari pikkuse. Seevastu absoluutse adjektiiviga lausest *Jüri on haigem kui Mari* järeldu, et nii Jüri kui ka Mari on haiged. Kvantitatiivselt relatiivsete adjektiivide *pikk – lühike*, *lai – kitsas*, *hea – halb*, *ilus – inetu* jms komparatiivvormid on semantiliselt elementaarsemad positiivvormidest; viimased sisaldavad implitsiitset võrdlust klassi keskmise omadusnormiga, kuigi morfoloogiliselt kehtib vastupidine. Absoluutsete adjektiivide *haige – terve* jms komparatiivvormid on aga nii semantiliselt kui ka morfoloogiliselt tuletatavad vastavate adjektiivide positiivvormidest.

Kui komparaator on mõõdufraas kujul arvsõna + mõõtühikult väljendav nimisõna, on ka kvantitatiivselt relatiivsete mõõduadjektiivide korral siiski tavaline analüütiline komparatiiv. Siin aga seostuvad komparatiivadverbid *rohkem* ja *vähem* mitte adjektiividega, vaid mõõdufraasiga, s.o. *rohkem/vähem* + mõõdufraas + adjektiiv (*Jüri on rohkem/vähem kui kaks meetrit pikk*). Lisaks adverbidele *rohkem* ja *vähem* on siin tarvitatavad veel *üle* ja *alla* (*Ants on üle/alla kahe meetri pikk*).

Komparatiivvormis adjektiivil võib olla laiendeid, mis väljendavad võrreldavate ja võrdlusaluste objektide absoluutset või suhtelist erinevusmäära. Absoluutset erinevusmäära väljendavad laiendid jaotuvad suurt erinevusmäära väljendavaiks augmentatiivideks (*hoopis*, *hulga*: *Maimu on õest hulga noorem, kõvasti, palju* jt), keskmist erinevusmäära väljendavaiks intermediaarideks (*mõnevõrra*: *Jaan on Juhanist mõnevõrra tasakaalukam, parajal määral, parasjagu* jt) ning väikest erinevusmäära väljendavaiks detraktiivideks (*natuke*: *Ma olen sinust natuke vanem, terake, veidike* jt). Suhtelist erinevusmäära väljendavad komparatiivtarindid (näiteks *Jüri on Marist pikem rohkem kui Ants*), samuti superlatiiv-, ekvatiiv-, *lüga-* ja *küllalt-*tarindid. Komparatiivtarindisse võivad lülituda ka adverbid *veel(gi)*, *isegi*, *koguni*, mis muudavad komparatiivi

kvalifitseerituks: lausest *Jüri on veelgi pikem kui Mari* järeldeb, et Mari on pikk; lauseist *Jüri on isegi Marist pikem* ja *Jüri on koguni Marist pikem*, et Mari on väga pikk.

Superlatiiv on implitsiitne erinevusaste. Tunnuslikuks superlatiivile on võrdluse klassisisisesus: mingi objektiklassi üks või mitu liiget on vastandatud selle objektiklassi kõikidele ülejäänud liikmetele, millega on fikseeritud nende objektide kvantitatiivne positsioon selle objektiklassi sees. Superlatiivi puhul eeldatakse, et objektiklassi liikmed on järjestatud omaduse intensiivsuse alusel pingeritta, ning adjektiivi superlatiivivormiga väljendatakse pinge-rea ekstreemsete elementide omaduse maksimaalsust või minimaalsust. Superlatiivi relatiivne iseloom on seotud objektiklassi konkreetsusega, s.o objektide üldklassi asemel on siin tegemist ruumiliselt, ajaliselt või mingil muul viisil konkretiseeritud objektiklassiga, mis on määratud mitmesuguste laienditega seda klassi tähistava sõna juures. Lauses *Ants on kõige pikem poiss meie klassis* on juttu objektiklassi *poiss* konkretiseeritud allklassist *meie klassi poisid*. Väidetakse, et selle objektiklassi liikmel *Ants* on pikust rohkem kui selle objektiklassi mis tahes teisel liikmel.

Relatiivse superlatiivi kõrval on eesti keeles mõningail juhtudel tarvitata ka absoluutne superlatiiv, mille puhul võrdlemine toimub kogu üldklassi ulatuses: klassi juurest on ära jäetud seda konkretiseerivad laiendid, näiteks *Soovin teile kõige paremat tervist!*, s.o nii head tervist, kui vähegi võimalik, *suurima heameelega, parima tahtmise juures*.

Eesti keeles saab superlatiiviga samas süntaktilises positsioonis klassisisese võrdluse väljendamiseks tarvitada ka komparatiivi. Inklusiivse komparatiiviga väljendatakse võrreldava objekti kuulumist ühte kahest rühmast (*paremad spetsialistid* või *halbemad spetsialistid*). Paraku tegelikus tarvituses ei tehta kaugeltki mitte alati ranget vahet superlatiivi ja inklusiivse komparatiivi vahel: *Jüri on meie paremaid spetsialiste* ~ *Jüri on meie parimaid spetsialiste*.

Ekvatiivtarindiga väljendatakse kvantitatiivset võrdsust. Mittemõõduadjektiivide puhul on ekvatiiv analüütiline: *nii A kui/ nagu* (osutav ekvatiiv), *nüisama A kui/nagu* (samastav ekvatiiv). Mõõduadjektiivide puhul oleneb komparaatorist, milliseid ekvatiivtarindi tüüpe on võimalik moodustada. Kui võrdlusalus on väljendatud nimisõnafaasiga, mis ei ole mõõdufraas kujul arvsõna + mõõdühikut väljendav nimisõna, siis on mõõduadjektiiviga võimalik moodustada kaht tüüpi ekvatiivtarindeid. Lisaks analüütilisele ekvatiivile on siin tarvitata mõõduadjektiividele iseloomulik sufiksaalne ekvatiiv, mille puhul plusspolaarse adjektiivi tüvele liitub ekvatiivisufiks *-une* ning komparaator võtab

genitiivse kuju, asetudes adjektiiviga ette (*Jaan on Juhani pikkune*). Sufiksaalse ekvatiiviga lause on *nii*-ekvatiivlause parafras. *Niisama*-ekvatiiv seevastu on kõrvutatav ekvatiiviga, kus *une*-adjektiiviga ette liitub *ühe*- või *sama*-, mis muudab adjektiiviga sümmeetriliseks ning toob eriti selgelt esile selle adjektiiviga samastava funktsiooni. Komparaator saab kas komitatiivse kuju või jääb nominatiivi, seostudes võrreldavat objekti märkiva nimisõnaga *ja* või *ning* abil (*Jaan on Juhaniga ühepikkune/samapikkune. Jaan ja Juhan on ühepikkused/samapikkused*). Võrreldavaid objekte võib väljendada ka pluraalne nimisõnaga (*Nad on ühepikkused/samapikkused*). Kui võrdlusalust tähistab mõõdufraas kujul arvsõna + mõõtühikut väljendav nimisõna, siis analüütilist ekvatiivi tarvitada ei saa. Kasutatav on siin osutava funktsiooniga sufiksaalne vorm (*Mees on kahe meetri pikkune*) ning ainult mõõdufraasilise võrdlusalusega lauseile iseloomulik ekvatiivivorm, mida illustreerib lause *Mees on kaks meetrit pikk*.

Ekvatiivseid adjektiive võivad laiendada võrdsussuhte täpsustatet iseloomustavad sõnad (*täpselt: Jaan on täpselt nii pikk kui Juhan, umbes: Jaan on umbes nii pikk kui Juhan* jne).

Osutava ekvatiivi erijuhtumeid esindavad tarindid, kus adjektiiviga laiendavad demonstratiivpronoomenid *nii*, *nüüvõrd*, *sedavõrd*, *nõnda* ning komparaator esineb *et*-kõrvallause kujul (*Ta oli nii õnnelik, et jättis sõbra tögamisele vastamata*). Selliseis lauseis osutab komparaator sündmusele ning lausega väljendatakse, et võrreldaval objektil on omadust selle sündmuse toimumiseks vajalikul määral.

Osutava ekvatiivi eitust kasutatakse eesti keeles alamusastme väljendamiseks: lause *Jaan ei ole nii pikk kui Juhan* primaarne tõlgendus on *Jaan on lühem kui Juhan*.

Funktsionaalne relatiivne gradatsioon esineb lausete kujul, mis sisaldavad adjektiiviga laiendina adverbe *lüga* ja *küllalt* või nende sünonüüme, samuti *küllalt*-rühma antonüüme, näiteks *ebapiisavalt*. Sellistes lausetes pole tegemist klassi implitsiitseks jääva normiga, vaid siin kõrvutatakse objekti tegelikku intensiivsust kindlaks otstarbeks või funktsiooniks vajaliku või sobiva intensiivsustastmega. Funktsionaalset võrdsusgradatsiooni esindavad *küllalt*-lauseid, mis näitavad, et objekti omaduse kvantiteet kuulub mingiks otstarbeks vajalikkude või sobivasse kvantiteedipiirkonda. Kui adjektiiv on plusspolaarne (*Ants on küllalt pikk korvpalluriks*), siis näidatakse, et võrreldav objekt rahuldab tolle omaduse alammäära. Miinuspolaarse adjektiiviga puhul (*Ants on küllalt lühike lenduriks*) väljendatakse aga seda, et võrreldava objekti omaduse määr on kõige rohkem teatud objekti ülemmäär. Funktsionaalne erinevusgradatsioon liigitub "ülemus"- ja "alamus"-gradatsiooniks. Esimest väljen-

davad laused, milles adjektiiv *liiga* laiendab adverb *liiga* või mingi tema sünonüüm. Kui adjektiiv on plusspolaarne, siis *liiga*-lausega (*Ants on lenduriks liiga pikk*) väljendatakse, et võrreldav objekt ületab omaduse lubatud ülemmäära. Miinuspolaarse adjektiivi puhul (*Ants on liiga lühike korvpalluriks*) aga osutatakse, et võrreldava objekti omaduse määr on väiksem alammäärast. Alamusastet võib väljendada adverbi küllalt antonüümidega (*Te olete ebapiisavalt kompetentne neid küsimusi lahendama*). Veelgi harilikum on alamuse väljendamine tavalise eituse abil, näiteks *Ants ei ole korvpalluriks küllalt pikk*.

Absoluutsele gradatsioonile on iseloomulik, et võrdlus ei realiseeru eksplitsiitse võrdlustrindina, vaid jääb implitsiitseks – võrdlusaluseks on omaduse mõeldav norm. Lähtuvalt normi laadist jagunevad absoluutse gradatsiooni määraelemendid kahte rühma: võrdlust keskmise normiga väljendavad määraelemendid ning võrdlust piinormiga väljendavad määraelemendid. Esimese rühma määraelemendid jagunevad augmentatiivideks, intermediaarideks ja detraktiivideks. Augmentatiivsust võib edasi anda adverbidega (*väga*: *Jüri on väga pikk, määratult, hirmus* jt), intensiivsuspartiklitega (*hügl*-: *hüglailus, igi-, maru-, pori-, tuli-, veri-, üli-*), omadussõna või seda laiendava määraadverbi kordamisega (*vana-vana mees, väga-väga ilus, puna-punane, pisitilluke* jt). Keskmist intensiivsusastet väljendavad intermediaarid (*keskmiselt*: *Mul on keskmiselt lõbus, mõõdukalt, parajal määral* jt). Detraktiivid on siin needsamad, mis erinevusmäära väljendamisel.

Võrdlust piinormiga väljendavad määraelemendid jagunevad täielikkust ning mittetäielikkust väljendavaiks määraelementideks. Esimesed näitavad, et objekt on saavutanud omaduse piinormi. Need on adverbid *absoluutselt, lausa, puhta* jt ning partiklid *puru-*: *puruhaige, puu-*: *puupaljas, püsti-*: *püstihull*. Teised osutavad, et objekt pole veel saavutanud omaduse piinormi. Need on *enam-vähem, peaaegu (et)*: *Taevas on peaaegu must, pooleldi* jt.

VIIDATUD KIRJANDUS

- A a v i k, J. 1915. Katsed ja näited. Jurjev, 1915. 95 lk.
- A l i s s o v a, T. 1971. – Т. Б. Алисова. Очерки синтаксиса современного итальянского языка. Москва, 1971. 293 с.
- A p r e s j a n, J. 1974. – Ю. Д. Апресян. Лексическая семантика. Москва, 1974. 367 с.
- A r u t j u n o v a, N. 1976. – Н. Д. Арутюнова. Предложение и его смысл. Москва, 1976. 383 с.
- A r u t j u n o v a, N. 1976a. – Н. Д. Арутюнова. Референция имени и структура предложения. – Вопросы языкознания. 1976, № 2, с. 24–35.
- B e i n, E. 1957. – Э. С. Бейн. О некоторых особенностях смысловой структуры слова и грамматического строя речи сенсорной афазии. – Вопросы психологии, 1957, № 4, с. 90–101.
- B i e r w i s c h, M. 1967. Some Semantic Universals of German Adjectivals. – Foundations of Language, 1967 vol. 3, N 1, p. 1–36.
- B o l i n g e r, D. 1967. Adjectives in English: Attribution and Predication. – Lingua, 1967, vol. 18, N 1, p. 1–34.
- C a m p b e l l, R. N., W a l e s, R. J. 1969. Comparative Structures in English. – Journal of Linguistics, 1969, vol. 5, N 2, p. 215–251.
- C h o m s k y, N. 1962. – Н. Хомский. Синтаксические структуры. – В кн.: Новое в лингвистике, II. Москва, 1962, с. 412–527
- D o n a l d s o n, M. C., W a l e s, R. J. 1968. On the Acquisition of Some Relational Terms. – In: Proceedings of the 4th Carnegie Symposium on Cognition. New York, 1968, p. 235–268.
- E K L P I. 1974. – K. Mihkla, L. Rannut, E. Riikoja, A. Admann. Eesti keele lauseõpetuse põhijooned, I. Tallinn, 1974. 526 lk.
- E r e l t, M. 1968. Miks ei või olla mitu parimat? – Sirp ja Vasar, 1968, 21. juuni, lk. 6.
- E r e l t, M. 1970. Adjektiivide gradatsioon ja komparatsioon eesti keeles I. – Rmt.: Keel ja struktuur, 4. Tartu, 1970, lk. 3–77
- E r e l t, M. 1971. Adjektiivide gradatsioon ja komparatsioon eesti keeles II. – Rmt.: Keel ja struktuur, 5. Tartu, 1971, lk. 5–33.
- E r e l t, M. 1973. Some Remarks on Comparative and Superlative Sentences in Estonian. – In: Trends in Soviet Theoretical Linguistics. Dordrecht, 1973, p. 135–147.
- H a k u l i n e n, A., K a r l s s o n, F. 1979. Nykysuomen lauseoppia. Jyväskylä, 1979. 425 s.
- H e r m a n n, K. A. 1884. Eesti keele Grammatik. Tartu, 1884. 140 lk.

- Huttenlocher, J., Higgins, E. T. 1971. Adjectives, Comparatives and Syllogisms. — Psychological Review, 1971, vol. 78, N 6, p. 487–504.
- Hämalane, V. 1956. Kompareeruvad ja mittekompereeruvad adjektiivid eesti keeles. Tartu, 1956. (TRÜ eesti keele kateeder. Kursusetöö.)
- Jespersen, O. 1933. The System of Grammar. London, Copenhagen, 1933. 46 p.
- Jespersen, O. 1958. — O. Есперсен. Философия грамматики. Москва, 1958. 404 с.
- Kahro, I. 1968. Miks ei või olla mitu parimat? — Sirp ja Vasar, 1968, 21. juuni, lk. 6.
- Kaplinski, J. 1983. Eesti ja estoranto keele võrdluseks. — Sirp ja Vasar, 1983, 5. aug., lk. 4–5.
- Kartsevski, S. O. 1976. — С. О. Карцевский. Сравнение. — Вопросы языкознания. 1976, № 1, с. 107–112.
- Katz, J. J. 1967. Recent Issues in Semantic Theory. — Foundations of Language, 1967, vol. 3, N 2, p. 124–194.
- Katz, J. J., Postal, P. M. 1964. An Integrated Theory of Linguistic Descriptions. Cambridge, Mass., 1964. 178 p.
- Kindlam, M. 1945. Kas lihtne või keeruline keel? — Looming, 1945, nr. 11, lk. 1132–1135.
- Kindlam, M. 1965. Ehkki *kõige külgmistem*, siiski *kõige esimene*. — Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 2, lk. 105.
- Klooster, W. G. 1972. The Structure Underlying Measure Phrase Sentences. Dordrecht, 1972. 247 p.
- König, E. 1971. Kumulative Komparative. — In: Beiträge zur generativen Grammatik. Braunschweig, 1971, s. 100–111.
- Leetberg, K. 1927. Äpardunud keeleuendus. Rakvere, 1927. 56 lk.
- Leetberg, K. 1937. Mõned vastuseisud Aaviku "Õigekeelsuse õpiku" vastu. Rakvere, 1937. 127 lk.
- Leetberg, K. Vilde "Anija meeste" kolm trükki. — Eesti Keel ja Kirjandus, 1941, nr. 3, lk. 214–224; nr. 4, lk. 297–301.
- Lurija, A. 1962. — А. Лурия. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. Москва, 1962. 432 с.
- Meу, J. 1970. Comparatives in Eskimo. Texas, 1970. (Ettekande käsikiri.)
- Motσχ, W. 1967. Können attributive Adjektive durch Transformationen erklärt werden? — Folia Linguistica, 1967 N 1, p. 23–48.
- Must, G. 1953–1954. Der Aquativ in den ostseefinnischen Sprachen. — In: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, 57. Helsinki, 1953–1954.
- Mägear, M. 1966. Intensiivistavatest reduplikatiivsõnadest eesti murretes. — Rmt.: Emakeele Seltsi aastaraamat, 12. Tallinn, 1966, lk. 91–107.
- Niilus, V. 1938. Reduplikatiivsõnadest. — Eesti Keel, 1938, nr. 7/8, lk. 224–232.
- Noreen, A. 1923. Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache. Halle (Saale), 1923. 460 S.
- Nurkse, R. 1946. Superlatiivi küsimusest eesti kirjakeeles. — Looming, 1946, nr. 10/11, lk. 1259–1274.
- Ojasson, O. 1968. 20 parimat kombainerit? — Sirp ja Vasar, 1968, 24. mai, lk. 6.
- Penttilä, A. 1967. Attribuuttien järjestyksestä. — Virittäjä, 1967 nr. 3, s. 259–267.

- P o s t i, L. 1937. Mõningaist mõõdu väljendamiseks tarvitatavaist läänemere-soome vormidest. — Eesti Keel, 1937 nr. 4, lk. 97–110.
- P o t s e l u j e v s k i, J. 1977. — E. A. Поцелуевский. Сравнительная степень и свободное употребление прилагательных. — Вопросы языкознания. 1977. № 5, с. 62–71.
- P o t t e r, S. 1969. Changing English. London, 1969. 192 p.
- R a u n, A. 1947. Zur ursprünglichen Bedeutung des Komparativs. Pinneberg, 1947. 11 S.
- R a u n, A. 1949. Zur Komparation im finnisch-ugrischen. — In: Apophoreta Tartuensia. Stockholm, 1949, S. 57–62.
- R a u n, A. 1950. Zur ursprünglichen Bedeutung der Korrelation *je-desto* im finnisch-ugrischen. — In: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia, 98. Helsinki, 1950, s. 87–98.
- R a u n, A. 1950a. Komparatiivi kuluvormidest eestis, liivis ja lapis. — Virittäjä, 1950, N 3, s. 280–282.
- R a u n, A. 1960. The Equivalents of English “Than” in Finno-Ugric. — In: American Studies in Uralic Linguistics. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, 1. Bloomington, 1960, p. 149–247.
- R a u n, A. 1962. Concerning the Qualified Grade of Superiority in Uralic. — In: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia, 125. Helsinki, 1962, s. 443–461.
- R a u n, A. 1971. Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics. — Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, 107. Bloomington, 1971. 28 p.
- R a u n, A. 1973. Concerning the Use of Positive in the Function of a Comparative or Superlative in Finno-Ugric. — In: Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, 72. Helsinki, 1973, s. 323–326.
- R e m m e l, N. 1963. Sõnajärjestus eesti keeles. — Rmt.: Eesti keele süntaksi küsimusi. Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused, VIII. Tallinn, 1963, lk. 216–389.
- R ä t s e p, H. 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. Tallinn, 1978. 263 lk.
- S a a r e s t e, A. 1937. Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. Tartu, 1937. 73 lk.
- S a a r e s t e, A. 1948. Atribuudi asendist eesti keeles. — Virittäjä, 1948, N 1/2, s. 86–92.
- S a a r i, H. 1976. Keelehääling. Tallinn, 1976. 184 lk.
- S a p i r, E. 1949. Grading: A Study in Semantics. — In: Selected Writings of Edward Sapir. Berkeley, 1949, p. 122–149.
- S m i t h, C. S. 1961. A Class of Complex Modifiers in English. — Language, 1961, N 3, p. 342–365.
- S u s s e x, R. 1974. The Deep Structure of Adjectives in Noun Phrases. — Journal of Linguistics, 1974, N 10, p. 111–131.
- Z e m s k a j a, J. 1973. — E. A. Земская. Современный русский язык. Словообразование. Москва, 1973. 304 с.
- T a u l i, V. 1941. Eesti kirjakeele vormistikust. — Eesti Keel ja Kirjandus, 1941, nr. 3, lk. 231–234, nr. 4, lk. 279–291.
- T a u l i, V. 1968. Keelekorralduse alused. Stockholm, 1968. 218 lk.
- T e y s s i e r, J. 1968. Notes on the Syntax of the Adjective in Modern English. — Lingua, 1968, N 3, p. 225–249.
- V e n d l e r, Z. 1967. Adjectives and Nominalisations. The Hague, 1967. 136 p.
- V i i r e s, H. 1960. *ne*-omadussõnade tähendusrühmad eesti murretes. — Rmt.: Emakeele Seltsi aastaraamat, 8, lk. 48–70.

- W a u g h, L. H. 1977 A Semantic Analysis of Word Order. Leiden, 1977. 231 p.
- W i e d e m a n n, F. J. 1875. Grammatik der Ehstnischen Sprache. St.-Pétersbourg, 1875. 664 S.
- W o l f, J. 1978. — E. M. Вольф. Грамматика и семантика прилагательного. Москва, 1978. 200 с.
- Õ i m, H. 1971. Isiku mõistega seotud sõnarühmade semantiline struktuur eesti keeles. — Rmt.: Keele modelleerimise probleem, 4. Tartu, 1971. lk. 3–360.

LÜHENDID JA SÜMBOLID

- A – adjektiiv
a – aasta(l)
 $a^1, \dots, a^n$ – argumendid
 a^{sek} – sekundaarne argument
abl – ablatiiv
ad – adessiiv
Adv – adverb
 Adv_f – funktsionaalsele võrdlusele osutav adverb
adv – adverbiaal
all – allatiiv
el – elatiiv
gen – genitiiv
hrl – harilikult
ill – illatiiv
in – inessiiv
 INT_{abs} – absoluutset gradatsiooni väljendav määralaiend
 INT_{ekv} – ekvatiivtarindi määralaiend
 INT_F – *liiga*-tarindi määralaiend
 INT_{komp} – komparatiivse adjektiivi määralaiend
 $INT_{komp, abs}$ – absoluutset erinevusmäära väljendav laiend
 $INT_{komp, rel}$ – suhtelist erinevusmäära väljendav laiend
jj – ja järgnev(ad)
jms – ja muud sellised, ja muud sellist
jne – ja nii edasi
jpt – ja paljud teised
jt – ja teised
 K_{ekv} – ekvatiivtarindi komparaator
 K_F – funktsionaalset võrdlust väljendava tarindi komparaator
 K_{komp} – komparatiivtarindi komparaator
 K_{sup} – superlatiivtarindi komparaator
KK – Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjakeelekartoteek
KKI – Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut
KL – kõrvallause
kom – komitatiiv
lk – lehekülj, -küljel

MF – mõõdufraas
N – substantiiv
N+*eest* – substantiiv postpositsiooniga *eest* (teised postpositsioonid samamoodi)
N+gen – substantiiv genitiivis (teised käänded samamoodi)
N^{*see*} – prosubstantiiv *see*
N^{*tn*} – teonimi
N^{*v*} – verbaalsubstantiiv
NF – substantiivifraas
nn – niinimetatud
nom – nominatiiv
nt – näiteks
Num – numeraal
obj – objekt
part – partitiiv
pl – pluural
PRED – predikaat
PRED^{*emots*} – emotsionaalset psüühilist protsessi tähistav predikaat
PRED^{*rats*} – ratsionaalset psüühilist protsessi tähistav predikaat
ptk – peatükk
s.o – see on
st – see tähendab
subj – subjekt
sün – sünonüümide hulk
TR – transformatsioon
tr – translatiiv
V – verb
V^{*da*} – *da*-infinitiiv
V^{*ma*} – *ma*-infinitiiv
vm – või muu(d)
vrd – võrdle
vt – vaata

СИНТАКСИС ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

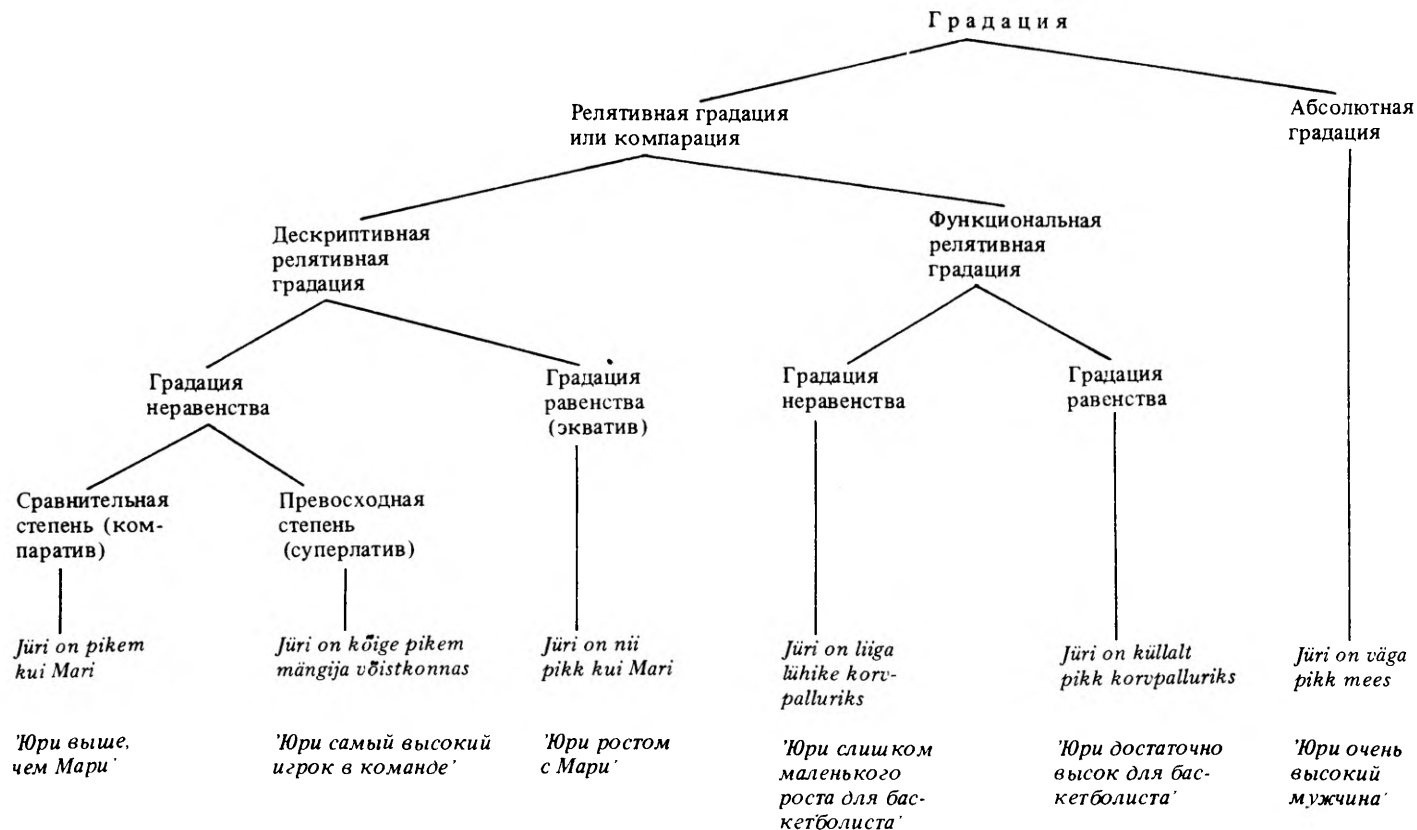
В настоящей работе в рамках синтаксиса прилагательных рассматриваются три вида явлений: прилагательное в позиции предикатива, прилагательное в позиции определения и градация прилагательных.

Предложения эстонского языка, содержащие имена прилагательные в качестве предикатива, т. е. предложения типов *Tüdruk on ilus* 'Девочка красивая' *Ta on uhke (võidu üle)* 'Он горд победой' *Ta on võimeline võitlema* 'Он способен бороться' и т. д. классифицируются в терминах семантических предикатов и аргументов, в терминах членов предложения, а также в терминах частей речи и морфологических категорий. В результате анализа выделено 16 семантических моделей предложения. Большинство из них имеет несколько синтаксических подтипов (синтаксических моделей) и несколько морфологических реализаций (морфологических моделей).

Конструкции с именами прилагательными в позиции присубstantивного определения описываются с пропозиционно-семантической и коммуникативной точек зрения. В качестве пропозиции атрибутивная конструкция распадается на 4 подтипа. Основным типом атрибутивных конструкций является конструкция, в которой атрибутивную функцию выполняет имя прилагательное, выражающее качество и характеризующее субстанцию (*väike poiss* 'маленький мальчик'). Три вторичных типа представляют собой атрибутивные конструкции с отглагольными прилагательными (*jooksev poiss* 'бегающий мальчик'), атрибутивные конструкции с отыменными прилагательными (*karusnahkne kasukas* ' меховая шуба') и атрибутивные конструкции, в которых прилагательное в скрытом виде выражает качество процесса (*hea õpilane* 'хороший ученик'). С точки зрения коммуникативной функции атрибутивные конструкции подразделяются на рестриктивные (ограничительные) и нерестриктивные. При первых ограничивается объем определяемого понятия (*pikad püksid* 'длинные брюки'), при вторых вместо этого добавляется новая информация о референте (*Kallis Mari!* 'Дорогая Мари!') Фактически нерестриктивное определение выполняет предикативную функ-

цию. В работе пытаются доказать, что нерестриктивность является основным фактором, определяющим постпозицию определения в эстонском языке. Последняя часть главы содержит анализ координации и субординации определений. Описываются типы координативных атрибутивных конструкций и рассматриваются те факторы, которые определяют порядок слов в субординативной конструкции.

Как с синтаксической, так и семантической точки зрения рассматривается и градация прилагательных. В работе делается попытка классифицировать языковые средства, выражающие степень интенсивности свойства, и дается подробное описание каждого класса. Систему градации имени прилагательного можно представить в виде следующей схемы:

SISUKORD

SAATEKS	3
0. SISSEJUHATUS	5
1. PREDIKATIIVNE ADJEKTIIV	7
1.0.	7
1.0.1. <i>olema</i> -laused	7
1.0.2. Adjektiivilauseste mallidest üldiselt	8
1.1. Üheargumendilised lausemallid	11
1.2. Mitmeargumendilised lausemallid	18
1.2.1. Psüühilist või füsioloogilist seisundit väljendavate adjektiividega lauseste mallid	18
1.2.2. Tegevust ja/või psüühilist protsessi iseloomustavate adjektiivilauseste mallid	28
1.2.3. Benefaktiivset ning otstarbelaiendit sisaldavate adjektiivilauseste mallid	32
1.2.4.	35
1.2.5. Võrdlusadjektiividega lauseste mallid	36
2. ATRIBUTIIVNE ADJEKTIIV	39
2.0. Üldist	39
2.1. Atribuuttarindi propositsiooniline struktuur	41
2.1.1. Atribuuttarindi põhitüüp	45
2.1.2. Deverbaalse adjektiiviga atribuuttarindid	46
2.1.3. Desubstantiivse adjektiiviga atribuuttarindid	47
2.1.4. Protsessi omadust iseloomustava atribuudiga tarindid	49
2.2. Restriktiivne ja mitterestriktiivne atribuut	56
2.2.1.	57
2.2.2.	58
2.3. Järeltäiend	61
2.4. Atribuutide koordinatsioon ja subordinatsioon	65
2.4.1. Koordinatiivsed atribuuttarindid	66
2.4.2. Korduvate põhisõnadega atribuuttarindid	68
2.4.3. Subordinatiivsed atribuuttarindid	70
3. ADJEKTIIVIDE GRADATSIION	73
3.0. Üldist	73
3.1. Adjektiivide relatiivne gradatsioon	75
3.1.1. Deskriptiivne relatiivne gradatsioon	80
3.1.1.1. Komparatiiv	80

3.1.1.1.1. Komparatiivse adjektiivi määralaiendid	88
3.1.1.1.1.1. Absoluutne erinevusmäär	88
3.1.1.1.1.2. Suhteline erinevusmäär	90
3.1.1.1.1.3. Kvalifitseeritud komparatiiv	92
3.1.1.1.1.4. Kumulatiivne komparatiiv	92
3.1.1.2. Superlatiiv (ja komparatiiv)	93
3.1.1.2.1. Pisut ajalugu	93
3.1.1.2.2. Superlatiivi olemusest. Relatiivne ja absoluutne superlatiiv	94
3.1.1.2.3. Superlatiivtarind. Analüütiline ja sünteetiline superlatiiv	96
3.1.1.2.4. Superlatiiv ja inklusiivne komparatiiv	96
3.1.1.2.5. Absoluutne komparatiiv	98
3.1.1.2.6. Sisult superlatiivseid ja komparatiivseid adjektiive	99
3.1.1.3. Ekvatiiv	100
3.1.1.3.1. Ekvatiivtarindid mittemõõduadjektiivide puhul	100
3.1.1.3.2. Ekvatiivtarindid mõõduadjektiivide puhul	101
3.1.1.3.3. Ekvatiivtarindi määralaiendid	104
3.1.1.3.4. <i>niivõrd et</i> -võrdlus	106
3.1.1.3.5. Võrdsuse eitamisest	106
3.1.2. Funktsionaalne relatiivne gradatsioon	107
3.1.2.1. Funktsionaalne võrdsusgradatsioon	108
3.1.2.2. Funktsionaalne erinevusgradatsioon	108
3.1.2.3. Funktsionaalset võrdlust väljendavad tarindid	109
3.2. Adjektiivide absoluutne gradatsioon	111
4. KOKKUVÕTE	118
VIIDATUD KIRJANDUS	125
LÜHENDID JA SÜMBOLID	128
СИНТАКСИС ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА.	
РЕЗЮМЕ	129

Академия наук ЭССР. Известия общества родного языка № 19.

Мати Э р е л т. Синтаксис прилагательных эстонского языка. На эстонском языке. Художник-оформитель В. Пяэзуке. Таллин, "Валгус" Toimetajad T. Ereht ja H. Seppo. Kunstiline toimetaja R. Eilsen. Tehnilised toimetajad E. Sagris ja A. Värв. Korrektor M. Kurik.

ИБ № 5317

Laduda antud 11. 07. 85. Trükkida antud 08. 05. 86. MB- 01465. Formaat 60x90/16. Trükipaber nr. 1. Kiri Baskerville. Ofsettrükk. Tekst on laotud kirjastuses ladurkirjutil. Tingtrükipoognaid 8,5. Tingvärvitõmmiseid 9,0. Arvestuspoognaid 8,05. Trükiarv 800. Tellimuse nr. **2451**. Hind 1.40. Tellitud. Kirjastus "Valgus", 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda "Pärnutrükk", 203600 Pärnu, Ringi t. 1.